

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Mgr. Jana Dřevěná

VYSÍDLOVÁNÍ OBYVATEL ZE SUDET PO ROCE 1938
(se zaměřením na Turnovsko)

Rigorózní práce

Vedoucí rigorózní práce: Prof. JUDr. PhDr. Karolína Adamová, CSc., DSc.

České a Československé právní dějiny

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 25.05.2016

Prohlašuji, že předloženou rigorózní práci jsem vypracovala samostatně a že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, květen 2016

.....

VYSÍDLOVÁNÍ OBYVATEL ZE SUDET PO ROCE 1938

(se zaměřením na Turnovsko)

Displacement of population from Sudetenland after 1938

(considering Turnov area)

Obsah

1 Úvod	1
2 Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa	4
2.1 Poválečné uspořádání Evropy a sebeurčení Čechů a Němců	6
2.2 Soužití Čechů a Němců v novém státě	8
2.2.1 Pojmy „Sudety“ a „sudetský Němec“	8
2.2.2 Vznik První republiky a prosazení suverenity státu	9
2.2.3 Menšinová práva	12
2.2.3.1 Státní občanství	12
2.2.3.2 Jazykové právo	14
2.2.3.3 Školský systém	16
2.2.4 Soužití Čechů a Němců	16
3 Cesta k Mnichovu a Mnichovská dohoda	19
3.1 Hospodářská krize a její důsledky	19
3.2 Evropa třicátých let do roku 1938	22
3.3 Sudetendeutsche Partei (SdP) a její vliv na situaci v Československu	24
3.4 Události roku 1938	28
3.4.1 Stupňování sudetoněmeckých požadavků	29
3.4.2 Květen 1938 a první mobilizace	30
3.4.3 Mise lorda Runcimana a vyřešení tzv. národnostního statutu	31
3.4.4 Uzavření Mnichovské dohody	33
4 Územní změny po uzavření Mnichovské dohody	36
4.1 Odstoupená území a jejich vyklizení	36
4.2 První až čtvrté pásmo	37
4.3 Páté pásmo a role mezinárodního výboru	39
4.4 Územní ztráty ve prospěch Polska a Maďarska	42
5 Rok 1938 na Turnovsku	45
5.1 Přesuny úřadů a majetku ze Sudet	49
6 Přesuny sudetského obyvatelstva	52
6.1 Násilnosti v pohraničí, které vedly k útěku	54
6.2 Evidence uprchlíků a omezování jejich pohybu	56
6.3 Smlouva o otázkách státního občanství a opce	59
6.4 Přeshraniční styk	63
7 Vznik říšské župy Sudety se zaměřením na město Liberec	66
7.1 Správní a politické uspořádání	66

7.2 Volby do říšského sněmu	68
7.3 Život v hlavním městě říšské župy	70
7.4 Menšinová práva	75
8 Důsledky mnichovské dohody v tzv. druhé republice	80
8.1 Politické a správní změny	80
8.1.1 Autoritativní demokracie	83
8.2 Společenské a hospodářské změny.....	85
8.2.1 Židovská otázka	87
9 Problém uprchlíků a kroky státu k jeho řešení	89
9.1 Sociální politika zaměstnanosti	90
9.1.2 Odraz politiky zaměstnanosti a hospodářských poměrů na Turnovsku	93
9.2 Tábory práce	96
9.3 Bydlení.....	99
9.4 Charitativní a státní podpora uprchlíků.....	102
9.4.1 Ústav pro uprchlíky a dávky	104
9.4.2 Péče o uprchlíky v Turnově	106
9.5 Mezinárodní půjčka	110
10 Závěr	112
11 Seznam použité literatury a pramenů	118
11.1 Monografie, odborné články, studie.....	118
11.2 Elektronické zdroje	121
11.3 Právní předpisy	123
11.4 Archivní prameny.....	125
11.5 Periodický tisk.....	125
12 Resumé	126
13 Abstrakt	128
14 Přílohy	130
14.1 Seznam příloh.....	130

1 Úvod

Německá menšina hrála ve veřejném životě českých zemí důležitou roli již od 13. století. Díky vládě Habsburků mělo německé obyvatelstvo silnou pozici ve sféře politické, jazykové, kulturní i sociální. Po první světové válce se však role obrátily a české, resp. československé obyvatelstvo se stalo vládnoucí většinou vůči německé menšině. Koexistence obou národů v jednom státě v průběhu třicátých let dvacátého století vyvrcholila uzavřením mnichovské dohody, kdy pohraniční oblasti Československa připadly německé říši. Kvůli těmto územně politickým změnám opustilo mnoho lidí své domovy a zmenšená Československá republika se musela vyrovnat se zvýšeným počtem obyvatel, ztrátou průmyslových oblastí a pokleslým sebevědomím národa. Vysídlení Němců po druhé světové válce je v historii populární a podrobně řešené téma, které je navíc stále aktuální, oproti vysídlení obyvatel ze Sudet v roce 1938, které není veřejnosti téměř známo.

Mým cílem je komplexně zmapovat právně-historický vývoj dějinných událostí s následným zaměřením na situaci ve městě, jež se stalo centrem uprchlíků ze severu Čech. Tato práce je rozšířením mé diplomové práce z roku 2013. V návaznosti na práci původní více rozvedu zejména právně sociální změny v roce 1938 s konkrétním odrazem situace v Turnově a jeho okolí.

Hlavními materiály, ze kterých čerpám, jsou monografie, zákonná úprava z let 1920 – 1938, archivní materiály ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích – pobočky Liberec a Semily, ze kterých využívám kroniky obou měst, dále prezidiální spisy Okresního úřadu v Turnově a periodický tisk z roku 1938.

Pro vykreslení historického kontextu zmiňuji již rok 1918 a vznik Československa. Prosazení práva na sebeurčení národů a ustavení nového státu ve střední Evropě znamenalo pro německy mluvící obyvatelstvo značnou změnu společenských poměrů. Přes iredentistické snahy o připojení českého pohraničí k Německu či Rakousku se nakonec čeští Němci, v důsledku mezinárodních obav z pangermanismu a díky silné československé politické reprezentaci, stali občany Československa. Díky uměle vytvořenému československému národu zůstali Němci v novém státě menšinou. Avšak menšinou nikoliv zanedbatelnou, neboť jejich podíl na národnostním složení obyvatel byl 30%. Nejprve se tedy zabírám prosazením

československého státu a jeho státoprávním a samosprávným uspořádáním. Zaměřuji se též na menšinová práva, neboť je považuji za nezbytné pro následnou komparaci s totožnými právy, která o dvacet let později poskytli Němci Čechům v tzv. Sudetské župě.

V průběhu 20. let se národnostní situace v Československu ustálila a většina Němců, z nichž se mnozí cítili být Čechoslováky, se sžila s novým státem. Celosvětová hospodářská krize v 30. letech však znovu vztahy mezi oběma národy vyostřila. Je přirozené, že v dobách ekonomického růstu jsou lidé ke státu loajální. Krize však dolehla nejvíce na pohraniční oblasti republiky, které byly zaměřeny na lehký průmysl určený zejména k exportu. A právě zde žilo nejvíce německých obyvatel a v porovnání s ryze českými oblastmi zde byla vyšší míra nezaměstnanosti. Z této sociální situace výtěžila Sudetoněmecká strana, která stavěla na propagandě utlačování německé menšiny, a to nejen v Československu, ale i v zahraničí. Zmiňuji důvody úspěchu této strany, jejího vlivu na obyvatelstvo a úlohu při odstoupení území.

Česko-německé vztahy se staly v roce 1938 hlavním tématem na mezinárodním poli a jejich vyřešení bylo vnímáno jako klíčové pro zachování míru v Evropě. Vyhlášení tzv. karlovarských požadavků odstartovalo vlnu nepokojů v Československu a soužití obou národů v jednom státě se zdálo neudržitelné. I přes snahy československé vlády zajistit Němcům částečnou autonomii v podobě tzv. národnostního statutu a dohled britské delegace na vyjednávání, došlo k přijetí mnichovské dohody a odstoupení českého pohraničí Německu. Okrajově popisuji cestu, která vedla k přijetí dohody, a která znamenala porušení mezinárodního práva a zásah do integrity Československého státu.

Zaměřuji se na území a jejich rozsah, jež určila mnichovská dohoda k odstoupení, postup vojenských jednotek a na způsob určení tzv. pátého pásma. Zmiňuji i územní ztráty ve prospěch Polska a Maďarska, a to zejména pro dokreslení situace, v níž se Československo ocitlo.

Hlavním těžištěm práce je vysídlení obyvatel. Nejednalo se však pouze o Čechy. Vymezuji skupiny obyvatel, které z pohraničí odcházely a důvody, jež je vedly k opuštění svých domovů. S problematikou odstoupených území úzce souvisí i otázka státního občanství a možnosti opce, kterou umožňovala česko-německá smlouva.

Vzhledem k tomu, že se Sudety staly součástí německé říše, věnuji část práce i hlavnímu městu říšské župy Sudety. Liberec a jeho okolí byl za první republiky jedním z největších měst, ekonomickým centrem a zároveň městem pohraničním. Zaměřuji se na změnu veřejné správy, reakce a náladu obyvatelstva, zároveň i na stěhování československých úřadů a lidí do vnitrozemí. V odstoupeném pohraničí však zůstali žít i Češi, poukazuji tedy na práva této menšiny a na jejich realizaci.

Československo se muselo vyrovnat s navýšením počtu obyvatel téměř o 200 tisíc lidí, kteří se do okleštěné republiky přesunuli během pár měsíců. V měsíci říjnu se však zároveň řešila i situace vládní a směřování českého státu do budoucna. Popisuji transformaci formy vlády v tzv. autoritativní demokracii a druhou republiku. Zmiňuji ústavněprávní změny a vybočení normativně právních aktů z ústavního rámce. Sociální a ekonomická situace se staly hlavním problémem, který musel být řešen operativně. Uvádím tedy zákonné normy, které řešily přistěhovalectví a nezaměstnanost, což byl nejpálčivější problémem nového státu.

Regionální rozměr práce je soustředěn na okolí města Turnov, které se stalo hlavním centrem uprchlíků z Liberce a dalších pohraničních měst. Právě do Turnova se stěhovaly i veškeré státní úřady a instituce ze zabraného území. V návaznosti na celostátní zákonné úpravy konkrétně popisují jejich praktickou realizaci na „malém“ městě. Místní politická reprezentace a hlavně obyvatelé se museli během pár hodin adaptovat na velký příliv utečenců a zajistit další chod města do budoucna zejména v oblasti zaměstnanosti a bytové politiky.

Z globálního uchopení dějinných událostí v Československu roku 1938 a užšího zaměření na konkrétní oblast na základě historických a právních podkladů by měla práce sloužit jako ucelený, nestranný rozbor tématu a podklad pro vytvoření vlastního dojmu na situaci obyvatel v Sudetech a v tzv. druhé republice, ať už se jednalo o Čechy nebo o Němce.

2 Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa

První světová válka hluboce zasáhla vývoj politického myšlení. Otřásla veškerými oblastmi lidské činnosti a změnila duchovní a kulturní hodnoty generací. Válka byla chápána zejména jako boj za německé a rakousko-uherské mocenské zájmy. Sociální a národnostní problémy v průběhu války vykrytalizovaly a odrazily se jak v porážce mocnářského Rakouska, tak v poválečném uspořádání Evropy. V případě českého národa posílila válka snahu hledat osvobození z politického područí převažujícího německého živlu.¹ První světová válka transformovala mezinárodní vztahy a soužití Čechů a Němců dostalo nové podoby, obsah i formu.²

Češi využili světové situace k dosažení cílů, které se jim nepodařilo uskutečnit v období národního obrození 60. a 70. let 19. století. Poprvé se pokusili o realizaci moderního politického programu. Protirakouská nálada převládala v Čechách již od samého počátku monarchie, tedy od roku 1526, o to více pak po bitvě na Bílé hoře roku 1620. Čechy byly součástí habsburské říše, která se postupně přeměnila z personální unie v centralizovanou absolutistickou říši.³ V národním vědomí Čechů však stále přežívala česká státoprávní tradice, což dokládají např. selská povstání, korunovace českých králů, česká historická literatura, obrana českého jazyka a akce namířené proti představitelům rakouského státu.⁴

Na počátku první světové války neexistoval v českém politickém prostředí jednotný názor na další postup. Katolické strany zachovaly věrnost monarchii a podporovaly stávající Rakousko-Uhersko. Státoprávní strany naopak byly jasně protirakouské a z počátku prosazovaly autonomii českého národa v rámci Rakouska-Uherska, o kterou bezúspěšně usilovaly již v minulosti. Třetí proud se v čele s T. G. Masarykem orientoval na vojenskou porážku centrálních mocností. V roce 1915 vzniklo centrum pro protirakouské politické akce Český komitét zahraniční. Komitét učinil v listopadu 1915 prohlášení, ve kterém deklaroval svůj cíl, prohlášení nezávislého

¹ BĚLINA, Pavel, et. al. *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 1992, s. 148.

² BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery s.r.o., 2002. s. 36.

³ Tamtéž, s. 46.

⁴ MALÝ, Karel, et. al. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde, 2004. s. 321.

československého státu. V roce 1916 se komitét přeměnil na Českou, později Československou národní radu. Národní rada vydávala časopis Československá samostatnost, jež měl přesvědčit vedoucí osobnosti dohodových států o československém osvobozovacím programu, a tudíž také o nutnosti zániku Rakouska-Uherska. Významnou oporu pro následné národní sebeurčení a vytvoření samostatného státu představovala činnost zahraničních krajanských spolků a vznik československé armády, která bojovala po boku dohodových států.⁵ Krajanské zahraniční organizace pomohly zejména finančně a politicky, čímž umožnily další fungování Národní rady a zprostředkovaly mnoho důležitých kontaktů. V roce 1915 uzavřeli zástupci Českého národního sdružení a Slovenské ligy v Clevelandu dohodu o spojení Čechů a Slováků v jednom státě. Dne 6. ledna roku 1918 byla na domácí půdě vyhlášena tzv. Tříkrálová deklaráce, která požadovala „*právo na svobodný život a na sebeurčení národů*“.⁶ V květnu roku 1918 pak uzavřeli představitelé organizací s T. G. Masarykem v Pittsburghu dohodu, ve které se hlásí ke spojení Čechů a Slováků v jednom státě, přičemž Slovákům slibovala autonomii vytvořením vlastního sněmu a vlády.⁷

Od června do října roku 1918 došlo postupně k mezinárodnímu a oficiálnímu uznání Československé národní rady za nejvyšší orgán a základ příští československé vlády.⁸ Dohodové mocnosti jí přiznaly povahu politického představitele národa a s ní pak udržovaly mezinárodní styky. S jejím uznáním úzce souvisí mezinárodní institut uznání za národ. Smlouva mezi Francií a Československou národní radou ze dne 28. září 1918 stanovila, že francouzská vláda uznává český národ za spojence a válčící stranu, a že suverenitu českého národa představuje Československá národní rada jako vláda de facto.⁹ Uznání za národ zahrnovalo zároveň uznání jeho práva na

⁵ MALÝ, Karel, et. al. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 323. Vojáci v legiích vědomě bojovali proti Rakousku-Uhersku a prohlásili se za příští občany a vojáky ještě neexistujícího československého státu. In: Tamtéž.

⁶ *Moderní dějiny*: URL: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-trikralova-deklarace-6-ledna-1918-103> [cit. 2010-11-11].

⁷ Dohoda měla jen politický, nikoliv právní význam. O uspořádání nového státu mohou rozhodnout jen nové ústavní orgány. Přesto Pittsburskou dohodu bylo argumentováno za 1. republiky i po roce 1989. In: MALÝ, Karel, et. al. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 324.

⁸ Francie, Velké Británie, USA a Itálie.

⁹ ONDŘEJ, Jan - POTOČNÝ, Miroslav. *Mezinárodní právo veřejné. Zvláštní část*. Praha: Ch. Beck, 2002, s. 27.

sebeurčení, tj. vytvoření vlastního státu. Ačkoli akt uznání nemohl být odvolán, neexistovala jasná představa o tom, zda a do jaké míry je uznávající stát povinen napomáhat realizaci práva na sebeurčení.¹⁰

Poté, co 5. října 1918 ústřední mocnosti požádaly USA o mír, vznikla 17. října ve Washingtonu deklarace, kterou přijal americký prezident Woodrow Wilson, a je považována za vrchol československého zahraničního odboje. V deklaraci se slavnostně prohlašuje československý národ za lid svobodný a samostatný, připojující se k ideálům moderní demokracie.¹¹

Ideologickým základem k ukončení války se staly požadavky prezidenta Wilsona, známé jako *čtrnáct bodů*. V bodě č. 10 jsou osloveny národy Rakouska-Uherska, kterým je přislíbeno místo mezi národy s co nejsvobodnější možností autonomního rozvoje.¹² Wilson následně Rakousko-Uhersku 18. října sdělil, že striktně nepožaduje pro národy monarchie autonomii, nýbrž je na národech samotných, jak se rozhodnou uskutečnit své právo na sebeurčení.¹³ Národní výbor následně dne 28. října schválil zákon o zřízení samostatného československého státu, který konstatoval, že „*samostatný stát československý vstoupil v život*“.¹⁴

2.1 Poválečné uspořádání Evropy a sebeurčení Čechů a Němců

Nástupnickými státy Rakouska-Uherska se staly Rakousko, Maďarsko a nové národní státy - Československo a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, zbývající části se připojily k obnovenému Polsku a Rumunsku. Všechny tyto státy však vznikly jako důsledek porážky Rakouska-Uherska ve válce, nikoliv jako důsledek vnitřního demokratického procesu. První republika i celé poválečné mírové uspořádání proběhlo ve jménu práva na sebeurčení. Samostatnost Československa potvrdil tzv. versailleský systém na základě smluv podepsaných na zámcích v Saint-Germain-en-Laye, Trianon a

¹⁰ ONDŘEJ, Jan - POTOČNÝ, Miroslav. *Mezinárodní právo veřejné. Zvláštní část*. s. 27.

¹¹ MALÝ, Karel, et. al. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 328.

¹² *Čtrnáct bodů prezidenta Wilsona*. URL: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/ctrnact-bodu-prezidenta-wilsona-8-1-1918/> [cit. 2013-03-18].

¹³ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. s. 45.

¹⁴ Zákon Národního výboru československého č. 11/1918 Sb., o zřízení samostatného zřízení státu.

Versailles. Heslo práva na sebeurčení však nabylo nebývalé síly, a to ihned po ukončení války v průběhu Pařížské mírové konference.

O právo na sebeurčení, tak jak bylo konstituováno v 10. bodě prezidenta Wilsona, usilovali jak Češi, tak Němci, kteří vedle sebe žili na společném území. Přirozeně se Němci žijící na území nového Československa nemohli smířit s tím, že se stanou po letech dominance pouhou menšinou a z role vládnoucích budou ovládanými. Zároveň v rámci práva na sebeurčení existovaly tendence vytvořit velkoněmecký národ, tedy spojit všechny rakouské Němce a následně s dominantním Německem v čele vytvořit koncept *Mittleuropa*. Tím by prakticky nemohl existovat Československý stát a národ jako takový by byl plně germanizován.¹⁵ První krok v rámci této myšlenky učinili již 21. října 1918 poslanci vídeňské říšské rady a vyhlásili vznik Německého Rakouska. Čechoslováci tedy nebyli těmi, kdo dal první impuls k ústavnímu rozpadu monarchie.¹⁶ Wilson však pojem sebeurčení dále nerozvedl a nedefinoval, čímž vznikl problém mezi Čechy a Němci, protože oba národy chtěly mít svůj vlastní stát a dle nóty na něj měly nárok. Sebeurčení jednoho národa tak logicky v případě multinárodního území Československa jde proti sebeurčení národa druhého.¹⁷

S odvoláním na toto právo založili Němci dvě samostatné provincie (*Deutschböhmen* a *Sudetenland*) a dva kraje (*Deutschsüdmähren* a *Böhmerwaldgau*) a snažili se odtrhnout od nově založeného státu. Zásada sebeurčení je opravňovala k uznání jejich svébytnosti a oni doufali, že tento nárok Versailleská konference potvrdí. Konference však rozhodla v jejich neprospěch a před hlediskem národním upřednostnila dohodové mocnosti historický a hospodářský celek zemí Koruny české.¹⁸ Tím došlo k tomu, že dne 10. září 1919 uzavřením dohody o Rakousku v Saint-Germain, nedostaly více jak tři miliony Němců svého práva na sebeurčení a zároveň byl uměle vytvořen národ československý. Německá menšina zůstala v postavení nestátního

¹⁵ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, Praha: Karolinum, 2005, s. 93.

¹⁶ Tamtéž s. 95.

¹⁷ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 49.

¹⁸ Čechy, Morava, Slezsko.

národa a nestátotvorné menšiny, což se stalo základem dalšího mezinárodního vývoje a labilnosti tzv. versailleského systému.¹⁹

2.2 Soužití Čechů a Němců v novém státě

2.2.1 Pojmy „Sudety“ a „sudetský Němec“

Vzhledem k názvu práce je nutné definovat pojmy „Sudety“ a „sudetský“, které se v rámci česko-německé otázky běžně používají. Označení Sudet pravděpodobně pochází od pojmenování *Sudetayle*,²⁰ jež použil alexandrijský zeměpisec Klaudios Ptolemaios v polovině 2. století n.l. v souvislosti s popisem střední Evropy a jednalo se zřejmě o oblast Krušných hor.²¹ Pojem „sudetský“ má své počátky na v počátku 20. století, kdy vznikla potřeba odlišit Němce v Čechách, o kterých se běžně mluvilo jako o „Němcích z Čech, Moravy a Slezska“ či o „českých Němcích“. Inspirován označením rakouských Němců jako *Alpendeutschen* zmínil Franz Jesser,²² že by bylo vhodné užít pro jednotné pojmenování českých Němců označení „sudetský Němec“, a to v souvislosti s oblastí jejich nejhustšího osídlení.²³

Do roku 1918 se pojmy „Sudety“ a „sudetský“ prakticky nepoužívalo. Jejich prosazení se pojí až s rozpadem rakousko-uherské monarchie a právem na sebeurčení, kdy se souhrnné označení pro české Němce z politických důvodů jevílo jako nezbytné. Vzhledem k tomu, že vznikem Československa se dosud vedoucí úloha německví stala „méněcennou“ bylo nutné vytvořit jednoznačné ideologické pojmy a spojit tak všechny Němce žijící na území nového státu pro aktivní národnostní boj proti československému vlivu. V rámci iredentistických tendencí a vytvoření již zmíněných samostatných provincií a krajů bylo možné setkat se s pojmy „Deutschmährer“ (Němec z Moravy), „Deutschböhme“ (Němec z Čech) a „Sudetenländische Deutsche“ (Němec sudetských zemí). Provincie *Sudetenland* označovala sice pouze území severní Moravy, ale pojem

¹⁹ *CS Magazín*. URL: <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/287-kalendarium/>> [cit. 2012-11-11].

²⁰ V překladu pohoří divokých prasat In.: ²⁰ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 93.

²¹ Tamtéž, s. 93.

²² Německý nacionalistický politik a publicista. Do roku 1933 senátorem za Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (DNSAP). In: HRUŠKA, Emil. *Sudetoněmecké kapitoly*. Praha: BMSS-START, spol. s. r. o., 2008, s. 14.

²³ Tamtéž, s. 6.

„Sudety“ a „sudetský“ se nakonec uchytil jako jednotné označení německé menšiny v Československu.²⁴

Sudety však nejsou a nebyly zemí ve státoprávním smyslu a nelze je jednoznačně vymezit ani geograficky.²⁵ Označení lze považovat především za politické, jehož využili představitelé německého nacionalismu v Československu. Pojem ztotožnil s politickým programem Konrád Henlein²⁶ založením *Sudetendeutsche Heimatfront* (dále SHF)²⁷ a následně *Sudetendeutsche Partei* (dále SdP)²⁸. Na mezinárodním poli se oficiálně prosadila označení „sudetoněmecká území“ a „sudetský Němec“ ve znění mnichovské dohody. Z geografického, historického a vědeckého hlediska tak pojmy „sudetský“ a „Sudety“ získaly zcela jiný smysl.²⁹

2.2.2 Vznik První republiky a prosazení suverenity státu

Československý stát založila tzv. recepční norma ze dne 28. října 1918.³⁰ Zákon č. 11/1918 Sb., který prohlašoval vznik československého státu a zároveň přejímal prozatímně zákonné normy monarchie, byl posléze publikován ve sbírce zákonů dne 6. listopadu.³¹ Státní formu mělo určit Národní shromáždění společně s Československou národní radou v Paříži. Národní rada však v té chvíli existovala již jako prozatímní vláda³² a rovněž ji takto vnímaly i dohodové mocnosti. Následně tedy delegace Národního výboru vydala dne 31. října 1918 prohlášení o vzájemném jednání s Národní radou a oficiálně ji v souladu s tzv. recepční normou ustavila v *prozatímní vládu českých zemí československých*. Státní formu stanovila prozatímní ústava

²⁴ HRUŠKA, Emil. *Sudetoněmecké kapitoly*, s. 7-9.

²⁵ Vyjma existence sudetoněmecké říšské župy, *Sudetengau*, v roce 1938-1945, která však územně nezabírala všechny pohraniční oblasti, jež byly jako Sudety označovány. viz. dále.

²⁶ Sudetoněmecký politik, předseda Sudetoněmeckého vlasteneckého hnutí a strany, v roce 1938 jmenován Hitlerem říšským komisařem a následně po vzniku sudetoněmecké župy v roce 1939 říšským místodržícím.

²⁷ Sudetoněmecké vlastenecké hnutí (SHF).

²⁸ Sudetoněmecká strana (SdP), viz dále.

²⁹ HRUŠKA, Emil. *Sudetoněmecké kapitoly*, s. 9-11.

³⁰ Vydána jménem Národního výboru a podepsána přítomnými členy předsednictva Národního výboru tzv. muži 28.října- A. Švehla, A. Rašín, J. Stříbrný, Fr. Soukup, V. Šrobár.

³¹ MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě; svazek 1*. Praha: Karolinum, 2010, s. 322.

³² T. G. Masaryk- předseda a ministr financí, E. Beneš- ministr zahraničních věcí a ministr vnitra a Milan R. Štefánik-ministr národní obrany.

z 13. listopadu 1918,³³ jejíž ustanovení § 1 prohlašovalo přeměnu Národního výboru v Národní shromáždění,³⁴ jehož jménem následně Karel Kramář³⁵ sesadil habsbursko-lotrinskou dynastii a vyhlásil Československý stát za svobodnou republiku. V květnu 1919, kdy byla prozatímní ústava novelizována, se z dosavadní tzv. vlády parlamentu stala parlamentní forma vlády s velmi silným postavením prezidenta, který měl značné pravomoci vůči nejvyššímu výkonnému orgánu.³⁶ Zastupitelské orgány se ovšem tvořily bez účasti německých a maďarských představitelů. Veškerá vyjednávání československých reprezentantů a představitelů německých politických stran ztroskotala na německém odporu k československé státnosti. Mandát moci zákonodárné tak představovali převážně čeští a v menší míře slovenští zástupci.³⁷

Vztah německých obyvatel československých území k novému státu byl odmítavý již od jeho zrodu a nelehké prosazení československých hranic znamenalo jisté problémy do budoucna. Místo účasti na tvorbě nového státu vyhlásili poslanci německých politických stran dne 21. října 1918 odloučení severního území od českých zemí a utvoření již zmiňovaných samostatných jednotek s cílem připojit je k německému Rakousku.³⁸

Území státu však neustavila jen zvláště dohodových mocností. V rámci této problematiky samozřejmě probíhaly debaty na mezinárodní úrovni, které otázku německého obyvatelstva zohledňovaly. Zejména se diskutovalo o území Rumburska, Ašského výběžku a Chebska. Existoval i tzv. *Grégrův plán* z roku 1888 na zredukování počtu německy mluvících obyvatel v pohraničních oblastech Liberecka, Šluknovského výběžku, Karlovarska, Krušnohoří a Chebska, a to odstoupením částí těchto oblastí, čímž by se počet Němců snížil o 2 miliony. T. G. Masaryk s Edvardem Benešem však argumentovali v rámci práva na sebeurčení a s ohledem na historické hranice Koruny

³³ Zákon č. 37/1918 Sb., o prozatímní ústavě.

³⁴ Politické zastoupení v Národním výboru a po sléze v Národním shromáždění bylo ustaveno dle výsledků voleb do Říšské rady z roku 1911.

³⁵ Politik, první předseda vlády.

³⁶ Mohl předsedat a účastnit se schůzí vlády, vyžadovat od ní písemné zprávy, jmenovat a odvolávat předsedu a členy vlády, atd. In: BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 51.

³⁷ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 51-52.

³⁸ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 105.

české. Na mezinárodním poli prosadili myšlenku, že bude lépe zaručeno sebeurčení českých Němců uvnitř Československa, než v případě zredukování jejich počtu na milion, čímž by jim hrozilo daleko větší riziko odnárodnění.³⁹ Stále zde existovala obava z pangermánské konsolidace střední Evropy i hledisko poraženého národa, a tak Beneš s Masarykem získali mezinárodní souhlas s územním rozsahem Československa.⁴⁰ Česko-německé vztahy se tedy měly řešit jako vnitrostátní problém. Vrcholní představitelé československé politiky přemýšleli o zřízení republikového modelu na bázi Švýcarské federace. Plány na územní členění republiky sice nepočítaly s kantony jako vyššími územně správními celky, ale po švýcarském vzoru měla být zajištěna široká autonomie národnostních menšin. Tyto ideje se však nepodařilo uskutečnit. Jednak z důvodu nedůvěry vůči německým obyvatelům, kteří narušili integritu státu již v jeho počátcích a nepocíťovali občanskou sounáležitost, dále pak z důvodu vnitrostátního politického vývoje.⁴¹ Vzhledem k tomu, že až do září 1919 neměla československá republika mezinárodně uznány hranice, necítili se čeští Němci oficiálními občany Československa, a proto ani jejich separatistické chování nelze považovat za trestný čin velezrady.⁴² V období mezi zářím 1918 a zářím 1919 lze spatřovat počátek „sudetoněmecké“ identity a označení „sudetští Němci“, které se naplno projeví ve 30. letech.

Státní aparát nově vzniklého Československa musel svou svrchovanost prosadit na celém území, zejména prostředky ekonomickými, politickými a vojenskými. Iredentistické tendence v pohraničí vcelku snadno zlomila ekonomická a vojenská opatření. Vezmeme-li v potaz, že obyvatelé Sudet byli oslabeni ničivou válkou, nedostatkem potravin a ztrátami na lidských životech, je pochopitelné, že běžný obyvatel pokládal mnohdy za výhodnější připojit se k Československému státu, než k reparacemi svázanému Německu či Rakousku.⁴³ K ozbrojeným střetům mezi československými orgány a separatisty docházelo zejména v Teplicích a Kadani.⁴⁴ Na

³⁹ Tzv. čechizace

⁴⁰ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 100-104.

⁴¹ Tamtéž, s. 106-115.

⁴² Tamtéž, s. 107.

⁴³ Tamtéž, s. 114.

⁴⁴ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 53.

Slovensku byla situace o něco složitější. Dne 16. června 1919 vyhlásili Maďarští komunisté Slovenskou republiku rad a vzbouřili se tak proti Československému státu. Tento stav vyřešili až československé vojenské jednotky, posílené italskými a francouzskými legiemi, v červenci 1919.⁴⁵

2.2.3 Menšinová práva

První československá republika byla státem multinárodním s největším počtem Čechoslováků. Mezi významné národnostní menšiny patřili Němci, Maďaři, Rusíni, Poláci a Židé. Dle mezinárodních požadavků na ochranu menšin⁴⁶ přiznával stát široká kulturní, politická a jazyková práva menšin a zároveň je inkorporoval do vnitrostátních zákonů. Je však také nutné podotknout, že se žádná z menšin nepodílela na přípravách a přijetí prvotních zákonů v novém státě. Tzv. Revoluční národní shromáždění vytvořily české strany podle výsledků voleb v roce 1911. Tím, že nebyly menšiny v zákonodárném sboru zastoupeny od počátku, neměly vliv na normotvorbu a sekundárně již přijaté zákony prakticky nemohli změnit.⁴⁷ Zákonnou úpravu menšinových práv však československý stát vynucoval a dodržoval, na rozdíl od jiných nově vzniklých států.⁴⁸ Z ústavy č. 121/1920 Sb. vycházely klasické demokratické principy - rovný přístup ke všem úřadům, hodnostem, výkonu povolání, atd. Všichni občané si byli před zákonem rovni a požívali stejných občanských a politických práv bez ohledu na náboženství, rasu či jazyk. Další zákony rovněž zakazovaly násilné odnárodňování a propouštění zaměstnanců na základě příslušnosti k národu.⁴⁹

2.2.3.1 Státní občanství

Současně se vznikem Československa, tedy dnem 28. října, vzniklo i státní občanství. Pojem občanství lze vymezit jako trvalý vztah jednotlivce k danému státu,

⁴⁵ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 54.

⁴⁶ Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, tzv. Malá Saintgermainská smlouva ze dne 10. září 1919; č. 508/1921 Sb., dále menšinová smlouva.

⁴⁷ *Menšiny a právo v České republice*. Editor René PETRÁŠ, editor Helena PETRŮV, editor Harald Christian SCHEU. Praha: Auditorium, 2009, s. 63-64.

⁴⁸ Zejména v porovnání s Polskem. In: MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě; svazek 1*, s. 488.

⁴⁹ Více zákon č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, Hlava šestá.

jež zaručuje dle platného právního řádu jedinci práva a povinnosti. Obyvatel, který nenabyl československé státní občanství, cizinec, měl práva a povinnosti, které mu výslovně státní zákony přiznávali.⁵⁰ Československé občanství upravoval ústavní zákon č. 236/1920 Sb.,⁵¹ který přiznával československé občanství čtyřem skupinám lidí. Státní občanství tak v první řadě nabyli obyvatelé, kteří měli od ledna 1910 domovské právo na území bývalého Rakouska-Uherska, které připadlo k Československu, dále bývalí občané Německé říše, jejichž území se stalo Československem.⁵² Třetí skupinou byly děti, které se narodily na území Československa bývalým rakouským, uherským a německým občanům, i když samy neměly v době vstupu zákona v platnost domovské právo nebo bydliště na území Československa. Čtvrtou skupinu pak tvořili lidé, kteří drželi domovské právo mimo území vzniklého Československa, ale stali se zřizenci či úředníky nového státu nebo státních podniků.⁵³ U osob, které se narodily na území Československa, a nabytí jiného státního občanství se neprokázalo, se československé občanství presumovalo.⁵⁴ Zákon rovněž ponechával možnost volby občanství tzv. právo opce a opční lhůty k výběru a k vystěhování do daného státu.⁵⁵ Například německým občanům byla ponechána dvouletá lhůta na rozhodnutí a následně ještě jednoletá lhůta k vystěhování, kdy mohl jedinec vyvézt ze země veškerý movitý majetek a zároveň mu zůstala dispoziční práva k nemovitostem. Při prvním sčítání obyvatel v roce 1921 docházelo jak ze strany menšin, tak ze strany československé, ke snahám posílit své řady. Z Německa a Rakouska přijížděli do pohraničí celé zájezdy příslušníků německé menšiny, aby se zde nechali sečíst. Jednalo se především o obyvatele ve zmíněné opční lhůtě, kteří se následně stali občany Rakouska.⁵⁶ Podobné snahy lze však vidět i na české straně. Zde se jednalo o Čechy žijící v německém prostředí, kteří se běžně hlásili k německé národnosti, ale sčítací komisaři je i proti jejich vůli nekompromisně počítali

⁵⁰ *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. dílu čtvrtého svazek první.* Praha: Ladislav Horáček-Paseka, 2001, s. 660.

⁵¹ Ústavní zákon č. 236/1920 Sb., o nabytí a pozbytí státního občanství a práva domovského v republice Československé.

⁵² Jednalo se o Hlučínský kraj- území mezi Opavou a Ostravou.

⁵³ Dle § 1 ústavního zákona č. 236/1920 Sb.

⁵⁴ Dle § 2 ústavního zákona č. 236/1920 Sb.

⁵⁵ Osoby s právem opce vyjmenovává ústavní zákon č. 236/1920 Sb. v § 4.

⁵⁶ MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě; svazek 1*, s. 412-415.

k Čechům.⁵⁷ Z těchto informací je zřejmé, že se obě etnika snažila zvýšit co nejvíce poměr národnostního složení obyvatel, nicméně výsledky sčítání velkou měrou ovlivnit nemohla, nebo se dokonce jejich snahy vzájemně vykrátily.

Svobodnou volbu národnosti garantoval zákon č. 592/1920 Sb.,⁵⁸ kdy zůstávalo pouze na subjektivním rozhodnutí jedince, ke které národnosti se přihlásí. Vezmeme-li jako například Židy, nerozhodovalo hledisko náboženského vyznání, jazyk, atd., ale pouze svobodná vůle.⁵⁹ Fakt, že Židé byli uznáni za národ, měl vliv na značný úbytek německé menšiny. Národnost obyvatel je však třeba odlišovat od pojmu občanství, které má v sobě již národnost zahrnutu. V roce 1920 se na celém území Československa k československé národnosti hlásilo 64,79 %, k německé 23,63 % a v roce 1930 k československé 66,24 % a k německé 22,53 %. Pouze v českých zemích byl počet německých obyvatel vyšší, okolo 30 %. Ve výše zmíněných procentech je v roce 1930 patrný nárůst československé národnosti jak na území Čech, tak na celém území Československa, což je možné přičítat i demografickému přírůstku, kdy se počet obyvatel za deset let zvýšil asi o jeden milion, na 14.729.000 obyvatel. Lze se také domnívat, že se někteří německy mluvící obyvatelé začali cítit Čechoslováky.⁶⁰

2.2.3.2 Jazykové právo

Ústava ve svém ustanovení § 128 odst. 3 zaručovala svobodné užívání jazyka v tisku, spolcích, soukromých, obchodních a náboženských stycích. Následně pak její ustanovení § 129 odkazovalo na zvláštní zákon o dalších zásadách užívání jazyků, tj. zákon č. 122/1920 Sb.,⁶¹ kde byl jazyk československý označen za oficiální jazyk státu. Kompromis mezi českými politiky přiznal nakonec více priorit češtině a slovenštině než se původně zamýšlelo. Beneš totiž prohlásil v *Nótě o postavení národností v Československé republice* na Pařížské mírové konferenci v květnu 1919, že bude stát znám jako Československý, nicméně v praxi se stane němčina druhým

⁵⁷ Tamtéž, s. 500.

⁵⁸ Nařízení vlády č. 592/1920 Sb., ČSR jímž se provádí zákon o sčítání lidu z 30.10.1920.

⁵⁹ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 57.

⁶⁰ Tamtéž, s. 56.

⁶¹ Zákon podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. Dále tento zákon provádělo nařízení vlády č. 17/1926 Sb. ze dne 3. února 1926. In: Tamtéž.

jazykem a na úrovni soudní a parlamentní bude používána ve stejné míře jako čeština. Tento slib se nenaplnil a naproti tomu existovaly určité přednosti pro jazyk československý, podobně jako tomu bylo v dobách Předlitavska s němčinou.⁶²

S určením státního jazyka souvisely i změny v úřadech. Každý úředník musel složit zkoušku z českého či slovenského jazyka, což se stalo pro řadu Němců nespelnitelné a tudíž o své zaměstnání přišli a zároveň tím stoupl počet českých obyvatel v pohraničí, kteří tyto úřady vykonávali a v administrativě měli vždy poslední slovo.⁶³ Výjimku z používání státního jazyka představovaly oblasti, kde žilo 20 % menšinových obyvatel. Pro naplnění kritéria neplatil celouzemní požadavek, ale stačilo, aby dané procento obyvatel žilo v soudním okrese.⁶⁴ Při splnění podmínky mohli obyvatelé těchto oblastí komunikovat ve své mateřštině se správními úřady a soudy. Dále se v jazyce menšiny, vedle jazyka státního, zveřejňovaly vyhlášky. Jestliže hranice 20 % dosažena nebyla, neznamenal to násilné prosazení státního jazyka, ale zákon ukládal, že je nutno pomáhat žadatelům, kteří jazyk neovládají.⁶⁵ Jazyka menšiny mohl však užívat pouze její příslušník. Češi tedy mohli v komunikaci s úřady užívat jen češtinu, ačkoliv by jim užití němčiny bylo často přirozenější. Velice pozoruhodná je obava před germanizováním pohraničí, protože Češi zde žijící byli zvyklí používat pro komunikaci s úřady německý jazyk.⁶⁶ Jestliže v některém okrese žilo více, jak dvě třetiny menšinových obyvatel, umožňovalo nařízení používat u institucí, jejichž působnost byla omezena na daný soudní okres, výhradně jazyk menšiny.⁶⁷ V rámci možností a zásad demokratického státu byla jazyková svoboda plně dodržována.

⁶² HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 128-129.

⁶³ SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*. Praha: Academia, 1996, s. 277.

⁶⁴ Čl. 14-16 vládního nařízení 17/1926 Sb. Tato a další pravidla pro možnost příslušníků národnostních menšin jednat s úřady ve vlastním jazyce upravovalo Vládní nařízení 17/1926 Sb. ze dne 3. února 1926, jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy.

⁶⁵ MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě; svazek 1*, s. 503-504.

⁶⁶ *Menšiny a právo v České republice*. Editor René PETRÁŠ, editor Helena PETRŮV, editor Harald Christian SCHEU. Praha: Auditorium, 2009, s. 82.

⁶⁷ Čl. 37 vládního nařízení 17/1926 Sb.

2.2.3.3 Školský systém

Celý školský systém, od škol na nejnižším stupni až po školu vysokou, fungoval převážně odděleně. Existovaly školy české a německé, podobně jako tomu bylo za monarchie. Zákon č. 189/1919 Sb.⁶⁸ upravoval organizaci tzv. menšinového školství. Pokud žila v určité obci menšina, měla právo na zřízení školy, i když se jednalo o národ státní. V pohraničí tedy docházelo především k zakládání českých škol. Zákon umožňoval i vyvlastnění budovy pro účely školního zařízení a ubytování jeho zaměstnanců.⁶⁹ Nicméně je třeba podotknout, že zvláště v pohraničí a ve velkých českých městech již německé školské ústavy dávno existovaly a v tomto ohledu to byla tedy česká menšina, která měla na založení školy právní nárok. Němci často pocítovali vyšší investice do školství jiných státních národů jako diskriminační. Je však třeba zohlednit, že z dob Rakouska-Uherska měli Němci nejlepší školskou vybavenost.⁷⁰ Na území státu existovalo 6 tisíc obecných českých škol a 3 300 německých škol, což nelze považovat za diskriminační s ohledem na poměr národnostního složení.⁷¹ Volba školy pak závisela na samotném jedinci, jeho rodičích a zákon nikoho nenutil k navštěvování české školy či naopak.

2.2.4 Soužití Čechů a Němců

Již z dob monarchie měla úprava veřejné správy a samosprávy velký význam. I prezident Masaryk pomýšlel na vyšší územně samosprávné celky, které by poskytovaly Němcům rozsáhlá práva na jejich správu. Těmito celky měly být župy, avšak tzv. župní zákon č. 126/1920 Sb.,⁷² nikdy plně nevstoupil v účinnost. Předpokládalo se, že zřízení žup přispěje k lepší asimilaci Němců v novém státě. Vzhledem k situaci na počátku první republiky, kdy Němci projevovali separatistické tendence a stále věřili připojení k Německému Rakousku, neexistovala politická důvěra k realizaci tohoto zákona. Konečné datum provedení zákona měla rozhodnout vláda, ale

⁶⁸ Zákon č. 189/1919 Sb., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích.

⁶⁹ MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě; svazek 1*, s. 501.

⁷⁰ *Menšiny a právo v České republice*. Editor René PETRÁŠ, editor Helena PETRŮV, editor Harald Christian SCHEU. Praha: Auditorium, 2009, s. 82.

⁷¹ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 132.

⁷² Zákon č. 126/1929 Sb., zákon o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

vzhledem k silnému postavení české nacionální pravice reforma provedena nebyla.⁷³ Župní zřízení existovalo od roku 1923 pouze na Slovensku a roku 1927 se od další župní organizace zcela upustilo. Na základě zákona č. 125/1927 Sb., o organizaci politické správy se staly administrativním základem státu země Česká, Slovenská, Moravskoslezská a Podkarpatská Rus, které se dále členily na okresy a obce.⁷⁴ Z pohledu česko-německé otázky tím posílil centralismus a samospráva území obývaných Němci zůstala omezena na minimum. Organizaci samosprávy je třeba brát komplexně v souvislosti s hospodářstvím, financemi a řadou dalších souvisejících problémů. S ohledem na výše zmíněná menšinová práva však nelze postavení československých Němců pokládat za nedůstojné a diskriminační.

Od počátečního negativismu československých Němců, který spočíval v politické pasivitě, kdy opakované nabídky německých ministerských křesel zůstaly odmítnuty, došlo v roce 1926 ke zlomu a německé strany vstoupily do vlády. Tento krok znamenal jednak lojalitu k Československému státu a jednak posílení demokracie. Důvody zapojení německých stran do chodu státu lze spatřovat i v hospodářském růstu republiky, kdy na rozdíl od Německa a Rakouska zaznamenalo Československo ve 20. letech značný ekonomický rozmach a nízkou nezaměstnanost.⁷⁵

Společenský život Čechů a Němců dále plynul veskrze odděleně. Kulturní, divadelní život a tisk stále fungovaly na národnostním principu. Obě etnika sice mluvila odlišným jazykem, ale k žádným konfliktům nedocházelo. V pohraničí spolu Češi a Němci přátelsky koexistovali, navštěvovali stejná hostinská zařízení a rovněž se přátelili se svými zahraničními sousedy.⁷⁶ Německé i české spolky dbaly na udržování a prohlubování národní identity, což později nemile vyústilo na německé straně k založení národních organizací jako *Kameradschaftsbund a Deutscher Turnverein*, které byly

⁷³ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 71-72.

⁷⁴ *Dějiny země Koruny české v datech*. <http://www.libri.cz/databaze/dejiny/text/t88.html> [cit. 2013-02-03].

⁷⁵ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 79-80.

⁷⁶ JESENSKÁ, Milena. *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939*. Olomouc: Votobia, 1997, s. 29.

úzce spojeny se Sudetoněmeckou stranou.⁷⁷ Nelze však příliš mluvit o soužití, ale o existenci dvou národů vedle sebe, která byla po celá 20. léta bezproblémová. Jakési státní sebevědomí Němců se vytvořilo i na základě severočeského sklářského průmyslu, kdy byly produkty německých firem ve světě známé pod pojmem *české sklo*.⁷⁸ Lze říci, že se Československo po desetileté existenci stalo stabilním státem s velmi perspektivním hospodářským vývojem. Osudným zlomem se však v česko-německých vztazích stala hospodářská krize a vítězství Adolfa Hitlera v Německu.

⁷⁷ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 165-166.

⁷⁸ SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*, s. 276.

3 Cesta k Mnichovu a Mnichovská dohoda

3.1 Hospodářská krize a její důsledky

Tzv. černý pátek na newyorské burze dne 24. října 1929 hluboce zasáhl celý svět. Československo hospodářský propad pocítilo později, naplno zde krize propukla až v roce 1930 a její průběh trval déle než v Německu. V době, kdy u nás byla krize největší, Německo již zaznamenávalo ekonomický vzestup.⁷⁹ Objem vývozu z Československa v roce 1933 klesl oproti roku 1929 o 59 %.⁸⁰ V Německu zároveň s hlubokou inflací propukla i politická krize, která měla za následek nástup Adolfa Hitlera k moci a následnou konjunkturu průmyslu.⁸¹ Krize nejvíce dolehla na pohraniční oblasti, které produkovaly zejména lehký průmysl určený k exportu. Ostatní státy s ohledem na vlastní ekonomickou situaci a na ochranu vlastního zboží reagovaly zvednutím cel.⁸² V Sudetech se tak snížila na polovinu produkce v bavlnářském průmyslu, na třetinu pak výroba porcelánu a skla. Tyto výroby patřily v pohraničí ke klíčovým a jejich redukce měla za následek zavírání mnoha podniků⁸³ a následnou nezaměstnanost sudetských Němců.⁸⁴

Nejenže krize probíhala rozdílně v Čechách a v Německu, ale i na území Československa postihla nerovnoměrně Čechy a Němce. Zatímco v pohraničních oblastech představoval německý průmysl produkci 90 % keramiky, 89 % textilu, 80 % skla, český průmysl ovládal z 95 % výrobu zbraní, 82 % strojírenství a 80 % výrobu zemědělských strojů.⁸⁵ Rozvrstvení průmyslu představovalo propastný rozdíl oblastí a důsledky krize jen nasvědčovaly prohloubení krize národnostní. Nutno ovšem

⁷⁹ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 86.

⁸⁰ LACINA, Vlastislav, ed. a PÁTEK, Jaroslav, ed. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3, Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945*. Praha: Karolinum, 1995, s. 164.

⁸¹ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 137.

⁸² LACINA, Vlastislav, ed. a PÁTEK, Jaroslav, ed. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3, Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945*, s. 161.

⁸³ Například v libereckém okrese došlo k uzavření 64 podniků a další vyráběly omezeně In: *Ještědský Obzor*, 28. 3. 1935.

⁸⁴ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 136.

⁸⁵ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl třetí, O přežití a o život (1936-1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 64-65.

poznamenat i fakt, že průmysl, který drželi v rukou němečtí průmyslníci, byl zastaralý již v době monarchie a za první republiky neexistovala z jejich strany snaha o restrukturalizaci. Rovněž také chyběly zkušenosti v mezinárodním obchodě a konkurenčním prostředí, jelikož za Rakouska-Uherska se produkty prodávaly především na území monarchie a případný export probíhal nepřímo přes vídeňské obchodní domy.⁸⁶

Nepoměr lidí bez práce byl markantní. V roce 1931 ve zcela německých okresech nebo v okresech s 20 % českého obyvatelstva představovala nezaměstnanost 19,2 %. Naopak v okresech, kde žilo maximálně 20 % německy mluvících obyvatel, byla nezaměstnanost 9,16 %.⁸⁷ I v roce 1936, kdy všude ve světě krize opadala a Německo kráčelo vstříc k „hospodářskému zázraku“, evidovalo Československo stále na 525 tisíc nezaměstnaných Němců.⁸⁸ Vzhledem k tomu, že v Říši nebyla o práci nouze, odcházeli lidé z pohraničí, Češi i Němci, za výdělkem právě tam. Pracovali na stavbě silnic či později dokonce budovali opevnění proti vlastnímu státu.⁸⁹

V době zdlouhavé hospodářské stagnace a chudoby zaznamenala silně nacionalistická strana SdP příliv členů. Svou agresivní protistátní agitací posilovala nacionalistické smýšlení pohraničních obyvatel. Československou státní politiku označovala za původce, jež nechal krizi úmyslně dopadnout na pohraniční oblasti. Mezi českými Němci stále více sílil pocit, že „v říši je všechno lepší“.⁹⁰ Po volbách v roce 1935, které SdP vyhrála, se ke straně přihlásilo mnoho továrníků. Výsledky voleb strana využila zejména k zastrašování lidí, kteří měli demokratické smýšlení a do SdP nevstoupili. Vyskytovaly se i případy, kdy byla k výplatní pásce přiložena přihláška do strany. Pokud ji zaměstnanec neakceptoval, hrozilo, že se z něj druhý den stane jeden z tisíců nezaměstnaných. SdP začala rychle v mínění lidí pěstovat rasovou

⁸⁶ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 138-139.

⁸⁷ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 87.

⁸⁸ SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*, s. 306-307.

⁸⁹ JESENSKÁ, Milena. *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939*, s. 86-87.

⁹⁰ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 136-138.

nesnášenlivost vůči Židům a Čechům. V pohraničí například u jejich obchodů stála henleinovská mládež a zapisovala osoby, které u nich nakupovaly.⁹¹

Státní politika se v tomto období snažila o co největší zmírnění sociálních dopadů krize. Mnoho nezaměstnaných lidí žilo pod hranicí existenčního minima a finanční pomoc státu pro jednoho nezaměstnaného ekonomické situaci rodin nenapomáhala.⁹² Na území celé republiky tak probíhaly sociální nepokoje, demonstrace a hladové pochody. Ve snaze odlehčit nezaměstnaným, organizoval stát veřejně prospěšné práce a lidé si tak ze státní kasy mohli vylepšit rodinný rozpočet. Pražská vláda však učinila velmi nepopulární krok, když do pohraničí na tyto práce posílala nezaměstnané Čechy z vnitrozemí, což sudetští Němci mohli právem považovat za upřednostňování jednoho národa nad druhým.⁹³ Podnikatelská sféra zůstala v pohraničí zcela ochromena. Jednou z možností, jak získat finanční prostředky, se staly přirozeně veřejné zakázky. Sudetoněmecká propaganda přidělování zakázek samozřejmě využila proti Československému státu, když vládě vyčítala, že preferuje české firmy. V celostátním měřítku však přidělování zakázek přiměřeně odpovídalo národnostnímu složení.⁹⁴

V roce 1937 podala SdP stížnost ke Společnosti národů na tzv. Machníkův výnos. Jednalo se o výzvy, které adresoval ministr obrany František Machník pro firmy se zájmem o státní zakázky. Požadavky výzev obsahovaly procentuální podíl zaměstnanců dle složení obyvatelstva příslušné oblasti, dále pak firmy nesměly zaměstnávat iredentisticky smýšlející osoby. Vzhledem k tomu, že zakázky měly být zejména pro potřeby armády, tak si v přiosťující vnitrostátní situaci nemohlo ministerstvo dovolit jakoukoli špionáž z německé strany. Toto opatření však prakticky znamenalo vyloučení všech továrníků hlásících se k SdP. Společnost národů stížnost zhodnotila jako opodstatněnou. Československá vláda argumentovala tím, že se nejednalo o závazný normativně právní akt, a že šlo pouze o výzvy, jejichž nesplnění

⁹¹ JESENSKÁ, Milena. *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939*, s. 24-28.

⁹² Nezaměstnaný dostával podporu 10,-Kč týdně a jednou denně polévku In: Tamtéž, s. 25.

⁹³ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 137.

⁹⁴ Tamtéž, s. 141.

nemělo důsledky na následné zadání zakázky. Sudetoněmecká strana nemohla doložit faktické dopady tohoto aktu a stížnost tedy vyřešilo vysvětlení československé vlády.⁹⁵

Československá republika se v druhé dekádě své existence ocitla v těžké situaci. Sociální i národnostní krize se prohlubovaly, vzestup nacionalisticky orientované SdP a neustálý dohled mezinárodního společenství předznamenávaly nelehkou cestu budoucích let.

3.2 Evropa třicátých let do roku 1938

V první polovině 30. let došlo v Evropě ke značným proměnám. Mírové uspořádání po první světové válce se stalo velmi křehké. Ve většině nástupnických států, i v důsledku krize, zvítězily fašistické a autoritářské režimy.⁹⁶

Největší změnou ovlivňující mezinárodní situaci Evropy a následně celého světa, bylo jmenování Hitlera říšským kancléřem, který v únoru 1933 nastolil v Německu nacistickou diktaturu. Osoba Hitlera a jeho dílo *Mein Kampf* mezinárodní kruhy velmi dobře znaly. V knize popsal svou filosofii a názor na uspořádání světa velice přesně. Je tedy s podivem, že si mocnosti neuvědomovaly problémy a možné důsledky, které ovládnutím Německa vznikly.⁹⁷ Hned na počátku své vlády zpochybnil Hitler význam versailleského systému tím, že v říjnu roku 1933 opustilo Německo Společnost národů a postupně začalo přes reparační opatření zbrojit.

Hitler potřeboval získat spojence a nejvíce mu záleželo na Velké Británii, jelikož ji považoval za imperialistickou mocnost. Británie však o vzájemné závazky s Německem nestála a Hitler se začal sblížovat s fašistickou Itálií. Roku 1933 se pokusil Benito Mussolini iniciovat čtyřstranné dohody, tzv. Pakt čtyř mezi Británií, Itálií, Francií a Německem a fakticky tak rozdělit moc v Evropě. Mussolini však vzhledem k trvajícím sporům o Rakousko a Jižní Tyrolsko nad loajalitou Německa pochyboval a společně s Británií a Francií v roce 1934 vydali deklaraci, v níž trvali na nezávislosti Rakouska. Když ale Mussolini v říjnu 1934 zaútočil na Habeš, odsoudily mocnosti jeho

⁹⁵ MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě; svazek 1*, s. 495-497.

⁹⁶ Tamtéž, s. 515.

⁹⁷ *Osa Berlín-Řím-Tokio* URL: <http://policy.euweb.cz/print.php?id=31> [cit. 2012-12-11].

jednání a veškeré dohody padly. Francie se musela poohlížet po jiných spojencích a začala jednat se Sovětským svazem. Německo se nakonec stalo Italským spojencem a v roce 1936 podpořilo fašistického generála Franca a občanskou válku ve Španělsku.⁹⁸

Československo právem cítilo ze strany Německa ohrožení. Obavy pramenily jednak z klíčové polohy v „srdci Evropy“, jednak z pohledu na české země jako na *pars Germaniae* a z dřívějších úvah Hitlera o plné germanizaci Slovanů.⁹⁹ Jmenování Hitlera kancléřem uvítal Rudolf Jung¹⁰⁰ ve své řeči na půdě československého parlamentu a Henlein vyzval všechny sudetské Němce k jednotě v osudovém společenství a vstupu do SHF.¹⁰¹ Ihned po změně režimu v Německu začaly v Československu žádat o azyl němečtí intelektuálové, Židé a sociální demokraté.¹⁰² Praha na změnu poměrů v sousedním státě reagovala zákazem odnože Hitlerovy Německé nacionálně socialistické strany dělnické (dále DNSAP)¹⁰³ a hledáním diplomatických cest k zajištění bezpečné existence státu.¹⁰⁴

Tzv. Malá dohoda jako obranný spolek nově vzniklých států, tj. Československo, Rumunsko a Jugoslávie¹⁰⁵ existovala již od roku 1921, avšak vzdálenost a rozdílný vývoj států ubíral dohodě na efektivitě vzájemné vojenské pomoci.¹⁰⁶ V roce 1935 uzavřely Československo, Sovětský svaz a Francie bilaterální spojenecké smlouvy. Obě smlouvy byly vzájemně podmíněné na základě trojstranné dohody, ve které článek 2 zmiňoval prioritu společenství Československo-Francie a účinnost vzájemné pomoci jen za situace, kdy napadenému státu pomůže Francie.¹⁰⁷ Smlouvu mezi Československem

⁹⁸ *Osa Berlín-Řím-Tokio* URL: <http://policy.euweb.cz/print.php?id=31> [cit. 2012-12-11].

⁹⁹ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 94.

¹⁰⁰ Poslanec Národního shromáždění za Německou národně socialistickou stranu dělnickou (NSDAP).

¹⁰¹ Kol. autorů. *Komu sluší omluva: Češi a sudetští Němci*. Praha: Erika, 1992, s. 9.

¹⁰² Další emigranti přicházeli po „anšlusu“ Rakouska.

¹⁰³ Deutsche nationalsozialistische Arbeitpartei.

¹⁰⁴ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 94.

¹⁰⁵ Míneňo Království Srbů, Chorvatů a Slovinců.

¹⁰⁶ MORELL, Sydney. *Viděl jsem ukřižování: Sudety 1938-1939*. Brno: JOTA, 1995, s. 13.

¹⁰⁷ *Mezinárodní vztahy*. URL: <http://dejiny.wz.cz/mezi/bitvy/vztahy/vztahy.html> [cit. 2013-03-03].

a Sovětským svazem pak brilantně využívala německá propaganda směrem k Británii, kdy Československo označovala za „mateřskou loď bolševismu“.¹⁰⁸

První vážné varování pro evropský mír přišlo z Hitlerovy strany dne 7. března 1936, kdy vojensky obsadil demilitarizované pásmo v Porýní. Z jeho strany se jednalo o velmi riskantní krok. Porušil nejen versailleské smlouvy, ale i Locarnskou dohodu¹⁰⁹ a očekával, že Francie bude vojensky reagovat. Francouzská vláda se však k zákroku neodhodlala a na situaci odpověděla jen podáním stížnosti ke Společnosti národů. Ozbrojená akce by znamenala pro zemi další válečný konflikt a všeobecnou mobilizaci, čemuž se západní Evropa, při vzpomínce na předchozí válku, chtěla vyhnout. Pro Československo toto řešení naznačovalo možnou pasivitu západních mocností při konfliktu na česko-německých hranicích.¹¹⁰

Vláda první republiky započala v roce 1936 jednání s německou stranou o uzavření paktu o neútočení. Po dvou tajných jednáních na Pražském hradě mezi prezidentem a německými vyjednavací došlo k dohodě a vzájemnému vypracování návrhu na znění paktu o neútočení po dobu deseti let. Na začátku roku 1937 však Hitler jednání zastavil, a to zřejmě proto, že si již byl jist záborem Rakouska a Československa.

3.3 Sudetendeutsche Partei (SdP) a její vliv na situaci v Československu

Sudetoněmecká strana vznikla v roce 1935 jako nástupkyně *Sudetendeutsche Heimatfront (SHF)*¹¹¹ a navazovala na zakázané strany *Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP)* a *Deutsche Nationalpartei (DNP)*.¹¹² Zpočátku se zdála strana

¹⁰⁸ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 96.

¹⁰⁹ Určovala západní hranice Německa, kterou vpádem do Porýní popřelo a expandovalo za hranice svého státu. Východní hranice (Československá a Polská) však touto dohodou zaručeny nebyly, naopak zde zůstala ponechána možnost jejich revize.

¹¹⁰ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 95.

¹¹¹ SHF-sudetoněmecká vlastenecká fronta, založena roku 1933 byla původně hnutím, ale pro potřeby voleb musela být ustanovena politická strana. In: BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 88.

¹¹² Tamtéž.

ve svém programu lehce schizofrenní, a to zejména proto, že se v ní setkala dvě odlišná ideologická křídla. Prvním byli členové *Kammeradschaftsbundu*,¹¹³ kteří preferovali *spannismus*¹¹⁴ a druhé představovali nacisté. Předseda Henlein zastával původně *spannismus* a autonomii sudetských Němců v rámci Československa, za což ho říšský tisk kritizoval. Za toto smýšlení se pak vůdci písemně omluvil a názory o autonomii označil jen za zastírací manévr opravdového cíle.¹¹⁵ Strana nejdříve sídlila v Karlových Varech, ale roku 1936 svou centrálu přemístila do Liberce, kde sídlil německý konzulát. Obě organizace tak mohly snadněji spolupracovat.¹¹⁶ Strana měla rovněž svou vlastní pořádkovou službu, *Ordnerdienst*, kterou sice v roce 1935 zrušila, neoficiálně však sbor fungoval až do záboru Sudet.¹¹⁷

Jelikož vláda zakázala obě nacionální strany, německé vlastenecké organizace se zaměřily více na výcvik své mládeže. Tělocvičné spolky existovaly a měly svou tradici i u Čechů, kde ale výcvik probíhal pouze v duchu sportovním a nikoli ideologickým. Německé tělocvičny nikdy nebyly propojeny se školou, a tak děti na tělocvik pochodovaly v sevřených řadách, zpívajíc nacistické písně. Děti věřily, že jednou přijde vůdce, který je „vysvobodí“. Měly v sobě zakořeněnou nenávist k Němcům, kteří nejsou nacisté, Čechům, Židům a staly se mohutnou oporou henleinovského hnutí.¹¹⁸

Na území Československa vznikla po letech stagnace nová politická strana, která nabízela jiné alternativy než strany parlamentní. Obyvatele rovněž ohromila politickou kampaní, kterou dosud nezažili. Zkrátka vznikl zde nový impuls a cesta, která nabízela lidem řešení a jejich naděje se k ní upínaly čím dál více. Volby do poslanecké sněmovny

¹¹³ Nejvlivnější organizace českých Němců.

¹¹⁴ Učení sociologa Othmara Spanna, které rovněž jako nacismus stálo na podstatě vůdce, ale na rozdíl od rasového základu nacismu požadoval stavovský základ státu. Kmen měl být tvořen duchovními hodnotami, tedy jakýmsi stavem moudrých. Spannismus preferoval sudetoněmeckou autonomii a nikoliv rozplynutí sudetoněmeckého lidu v Říši. In: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010112031>

¹¹⁵ SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*, s.312.

¹¹⁶ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*. Liberec: Knihy 555, 2003, s. 6.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ JESENSKÁ, Milena. *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939*, s. 21-22

v roce 1935 znamenaly pro SdP přesvědčivé vítězství,¹¹⁹ ale do vládní koalice nebyl Henlein ani jeho poslanci přizváni.¹²⁰

Henlein původně žádal lepší podmínky pro nezaměstnané Němce, posléze autonomii a nakonec úplné odtržení území od československého státu. Jeho požadavky se neustále stupňovaly. Od začátku považoval za důležité, aby problém sudetských Němců vešel ve známost na mezinárodní půdě. Klíčovou roli hrál názor politiků i veřejného mínění ve Velké Británii.

V říjnu roku 1935 Henlein prohlásil, že vítězství ve volbách jasně značí boj sudetských Němců za svá práva, a že jejich otázka je celoevropskou záležitostí. V tu dobu ještě nenaznačoval náklonnost k říši, ačkoli už byl členem *Abwehru*.¹²¹ Poprvé vystoupil ve Velké Británii v prosinci 1935, i když první návštěvu uskutečnil za nejasných okolností již v srpnu. Ve své přednášce hlásal loajalitu k Československu, vyslovil se proti pangermanismu, antisemitismu, popřel kontakt s NSDAP a ujišťoval, že mu jde pouze o pokojné řešení problému sudetoněmecké menšiny na vnitrostátní úrovni. Proslov však obsahoval i tvrzení, že československý stát vnutil sudetským Němcům mezinárodní společenství a jejich právo na sebeurčení nerespektovalo ani Národního shromáždění, ve kterém neměli při schvalování ústavy zastoupení, a tudíž jim byla oktrojována.¹²² Rozpornost vnějších projevů strany je zřetelná. Henlein ve svých přednáškách a rozhovorech na britské půdě postupoval systematicky, až přesvědčil politiky, novináře a tím i veřejné mínění, o utlačování sudetských Němců z československé strany a o nutnosti problém řešit. Velká Británie se tak začala pozvolna vměšovat do vnitřních záležitostí československého státu. Roku 1937 zřídila SdP v Londýně a v Paříži tiskovou a informační kancelář, aby mohla ještě lépe

¹¹⁹ Strana získala 1.249.534 hlasů, druhá byla Agrární strana s 1.176.628 hlasy a třetí skončila Československá sociálně demokratická strana dělnická s 1.032.773 hlasy In: [http://csugeo.i-server.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/2200610C15/\\$File/4219rr17.pdf](http://csugeo.i-server.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/2200610C15/$File/4219rr17.pdf) [cit. 2013-03-03].

¹²⁰ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 90.

¹²¹ Německá vojenská rozvědka zaměřená na sabotážní a diverzní činnost.

¹²² HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 175-178.

ovlivňovat mezinárodní situaci.¹²³ Na nákladné fungování a agendu SdP poskytovala finanční zdroje samozřejmě Německá říše.¹²⁴

Velmi zajímavé je chování členů SdP a jejich voličů po parlamentních volbách. Ve chvíli, kdy německé aktivistické strany¹²⁵ začaly vyjednávat s českými stranami o možnosti změn v menšinových právech, zejména v jazykové, školské oblasti a politice zaměstnanosti, vystoupilo z SdP třicet tisíc členů. Je tedy zřetelné, že lidé reagovali na možnou aktivitu z české strany a jejich negativní poměr k československému státu pramenil z nehybnosti české politiky. Nicméně na konci roku 1937 jednání zůstala bez výsledků. K SdP se tak, následně i v závislosti na propagandě, přihlásilo na 120 tisíc osob. Členská základna čítala tehdy 600 tisíc osob, tedy skoro pětinu veškerého německého obyvatelstva v Československu. Obrovská členská základna tak nebyla jednotná, část tvořil starý kádr, část přišla do strany roztrpčena hospodářskou krizí a část vstoupila pod nátlakem.¹²⁶

Poslední velkou propagandistickou akcí ze strany SdP před osudným rokem 1938 představoval tzv. teplický incident z října 1937. V místním divadle probíhalo shromáždění krajských funkcionářů SdP a po jeho skončení, v davu oslavujícím stranu, došlo k potyčce mezi K. H. Frankem¹²⁷ a policejním příslušníkem, za jehož napadení byl Frank odveden na policejní služebnu. Rozčilený dav však vtrhl na služebnu a policie musela útok potlačit násilím.¹²⁸ Ještě týž večer zformulovali předáci strany otevřený dopis prezidentu Benešovi s požadavkem, že je nutno co nejdříve uskutečnit autonomii sudetoněmeckých oblastí. Rychlost šíření této informace nutí k myšlence, že šlo o akci předem připravenou. Říšská média přinášela informace, že jde o incident v Československu zcela běžný, a že se jedná pouze o jeden z mála případů, který dokládá diskriminaci jejich rasy.¹²⁹ Henlein předpokládal, že po této události běh věci

¹²³ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 185.

¹²⁴ Tamtéž, s. 200.

¹²⁵ Od roku 1926 kdy se začaly angažovat v československé politice a vládě až do konce první republiky k nim patřily: Německá křesťanskosociální strana lidová (DCV), Německý svaz zemědělců (agrárníci) a Německá sociálně demokratická strana lidová

¹²⁶ SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*, s. 311-312.

¹²⁷ Karl Hermann Frank- druhý muž sudetoněmecké strany i župy NSDAP (po Henleinovi).

¹²⁸ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*. Děčín: POLART, 2011, s. 9.

¹²⁹ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 188.

pokročí dopředu a brzy dojde k vyhlášení autonomie. Mezinárodní půda na tuto situaci již připravena byla, avšak Hitler ji ještě nepovažoval za dostatečně zralou. Inspirován tepleckým incidentem, sepsal Henlein rozsáhlý dopis Hitlerovi, v němž prohlašoval, že díky protiněmecké politice Čechů je nadále porozumění mezi Čechy a Němci nemožné, a že vyřešení sudetoněmecké otázky je možné jen z říše.¹³⁰

3.4 Události roku 1938

Problém sudetských Němců v průběhu roku 1938 gradoval a jeho vyřešení se stalo klíčovým pro udržení míru v Evropě. Zejména britský ministerský předseda Neville Chamberlain preferoval dohodu s Německem, pokud Hitler poskytne záruky a svých požadavků, respektive požadavků českých a rakouských Němců, dosáhne mírovými prostředky. Britský ministr lord Halifax, který navštívil v listopadu 1937 Hitlera v jeho berghofském sídle,¹³¹ opouštěl Německo v domnění, že mír bude zachován i za cenu územních ztrát pro ohrožené a zisků pro silnějšího.¹³² Ke stejnému postoji se britská diplomacie snažila následně získat i Francii a přesvědčit ji o opuštění spojenecké smlouvy.¹³³ Hitler tak postupně nabýval jistoty, že má ve střední Evropě volnou ruku a nic mu nebrání v dotvoření tzv. Třetí říše.¹³⁴ Československo se dostávalo do stále větší mezinárodní izolace, ale svého území se Češi nehodlali vzdát bez boje. Československá zahraniční politika pracovala na obraně státu diplomatickou cestou, armáda zbrojila a s největším nasazením dokončovala opevnění hranic státu. Na základě menšinové smlouvy, kdy právo zakročit na ochranu menšin spočívalo na Radě Společnosti národů a Stálém dvoru mezinárodní spravedlnosti, se zdálo jisté, že podnět k zákroku ve prospěch sudetoněmecké menšiny může vzejít pouze od členských států, nikoli tedy od Německa, které ze Společnosti národů vystoupilo.¹³⁵ Hitler ve svém projevu z února 1938 označil Společnost národů za „zařízení na obranu versailleského

¹³⁰ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 11.

¹³¹ Hitlerovo bavorské sídlo na Obersalzbergu.

¹³² KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 12-17.

¹³³ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 99.

¹³⁴ Za první říši se označovala Svatá říše římská, za druhou německé císařství (1871-1918) a za třetí Německo od roku 1933, což ovšem nebyl oficiální název In: Kol. autorů. *Komu sluší omluva: Češi a sudetští Němci*, s. 11.

¹³⁵ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 193-194.

bezpráví“, které znemožnilo přirozené společenství Němců v jednom státě a popřením jejich práva na sebeurčení je deset milionů Němců v područí jiných vlád. Po březnovém anšlusu Rakouska již nebylo pochyb, kdo je další na řadě.¹³⁶

3.4.1 Stupňování sudetoněmeckých požadavků

Československá vláda v souvislosti s vnitrostátní situací připravila návrh na znění tzv. národnostního statutu, v němž by uspokojila požadavky sudetských Němců a dne 1. dubna zahájila jednání s SdP. Návrh spočíval na zřízení národních kurií, které by měly samosprávnou i normotvornou pravomoc.¹³⁷

Dohoda SdP s nacisty z konce března bránila přijetí návrhu, ať už jakkoliv vyzníval ve prospěch sudetských Němců. Henlein měl od Hitlera jasný pokyn, stupňovat požadavky na nesplnitelné, aby mohlo Německo „důvodně“ zasáhnout.¹³⁸ Jednání zastavil dne 24. dubna sjezd SdP v Karlových Varech. Prohlášení zde vydaná vyzněla jako provokace vůči českému národu a návrh vlády v předložené podobě naprosto pozbyl významu. V úvodní řeči Frank neopomněl zdůraznit, že sjezd se koná v roce dvacetiletého výročí násilného začlenění sudetských Němců do Československa. Henlein prohlásil, že se nenechá oklamat připravovaným statutem a předložil tzv. karlovarské požadavky,¹³⁹ bez jejichž splnění nebyl ochoten dále jednat. Požadavky zcela vybočovaly z ústavního pořádku republiky a vláda se tím ocitla v patové situaci.¹⁴⁰ Osm bodů, které Henlein žádal, směřovalo k dostatečné právní oddělenosti autonomních oblastí tak, aby je mohl prohlásit za součást říše. Po karlovarském sjezdu zaválaly v pohraniční prapory Sudetoněmecké strany, probíhaly četné pochody a nálada umocněná anšlusem Rakouska dodávala lidem víru, že přišel „ten den“. Dosavadní německé vládní strany křesťansko-sociální a agrární se inkorporovaly do SdP.¹⁴¹ Jen německá sociální demokracie svůj boj nevzdávala. Její členové byli smířeni s faktem, že jakmile vyhraje Hitler, oni se ocitnou v horším postavení než Češi. Prohlášení, že

¹³⁶ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 198.

¹³⁷ Tamtéž, s. 200-201.

¹³⁸ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 32.

¹³⁹ viz. příloha 1.

¹⁴⁰ RICHTER, Karel. *Sudety*. Praha: Fajma, 1994, s. 103-104.

¹⁴¹ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 31.

požadavky považuje Henlein za minimum, znamenalo pro Brity důvod k zahájení jednání, které skončilo podepsáním mnichovské dohody.¹⁴²

3.4.2 Květen 1938 a první mobilizace

Dne 1. května konala SdP v Liberci oslavu prvního máje a v rámci volební kampaně se jednalo o oslavu skutečně pompézní. Zástupy uniformem, zdvižené pravice a mohutný souhlas s karlovarskými požadavky sledovalo dle policejní zprávy na 33 tisíc lidí.¹⁴³ Pro srovnání lze uvést, že se v Liberci sešlo i 18 tisíc sociálních demokratů, z nichž polovina byla Němců.¹⁴⁴ Obecní volby, které se konaly ve dnech 22., 29. května a 12. června,¹⁴⁵ chtěl Henlein svou agresivní kampaní a nábořem nových členů proměnit v plebiscit potvrzující vedoucí úlohu SdP a vázanost k říši. Oslavy prvního máje ve znamení ochrany demokracie probíhaly i mezi sociálními demokraty a Sokoly po celé republice. Čeští kulturní činitelé sepsali na povzbuzení národního sebevědomí a na znamení toho, že se nevzdávají, petici „Věrní zůstaneme“, jež měla velký význam pro vlastenecké shromáždění a manifestace.¹⁴⁶

Československá diplomacie dostávala stále varovné zprávy o přesouvání německých vojsk směrem k hranicím a o pohotovosti oddílů *Sturmableitung* (dále SA) a *Schutzstaffel* (dále SS).¹⁴⁷ Ať již obavu z vojenských příprav na přepadení Československa vyvolala obratná Hitlerova taktika nebo přecenění situace ze strany zpravodajců, rozhodla se vláda pro zvýšenou ostrahu hranic a dne 21. května vyhlásila mobilizaci. Do zbraně bylo povoláno 199 tisíc mužů a psychologický efekt nástupu branné moci sklídl vnitrostátní i mezinárodní obdiv.¹⁴⁸ V pohraničí z obchodů zmizela henleinovská hesla, zdvižené pravice a Němci začali česky zdravit.¹⁴⁹ Evropě imponovala česká smělost, s jakou se republika nebojácně postavila na odpor

¹⁴² MORELL, Sydney. *Viděl jsem ukřižování: Sudety 1938-1939*, s. 21.

¹⁴³ Ještědský Obzor, 5.5.1938. Později byl zveřejněn seznam firem, které svým dělníkům zaplatily 15-20 Kč za účast na oslavách. In: STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 12.

¹⁴⁴ Ještědský Obzor, 5.5.1938.

¹⁴⁵ SdP v nich nakonec získala 90 % německých hlasů In: HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 208.

¹⁴⁶ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 47.

¹⁴⁷ SA - úderné oddíly, SS – bojové a bezpečnostní složky, obě v rámci NSDAP

¹⁴⁸ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 54.

¹⁴⁹ JESENSKÁ, Milena. *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939*, s. 40-41.

úspěšnému Hitlerovi.¹⁵⁰ Dubnová jednání mezi Francií a Anglií sice vyústila ve slib vojenské pomoci Československu v případě nutnosti, ale i přes květnové vyjádření podpory ze strany západních mocností vzkázala britská vláda do Prahy, že ji již nikdy nesmí ohrozit vstupem do války.¹⁵¹ Především z důvodů britského nátlaku odvolala vláda dne 22. června vojenské jednotky.¹⁵²

Přípravné práce na národnostním statutu však pokračovaly dál a koncem května 1938 zveřejnila vláda jeho nové znění, tzv. druhý plán, který spočíval na znovuzřízení zemských sněmů, systému poměrného zastoupení, národnostních kurií ve sněmu a rozsáhlé decentralizaci samosprávy.¹⁵³ I tento návrh Henlein odmítnul, jelikož nebylo v jeho zájmu, aby pohraniční oblasti existovaly v jakékoliv podobě jako součást československého státu.¹⁵⁴ Ačkoli československá politická reprezentace směřovala k vyřešení sudetoněmecké otázky smírnou cestou a její ústupky by znamenaly rozsáhlou ústavní změnu, britská vláda jí vyčítala pomalou reakci a malou pružnost. Jako prostředníka k řešení národnostního problému vyslala na konci července lorda Waltera Runcimana.¹⁵⁵

3.4.3 Mise lorda Runcimana a vyřešení tzv. národnostního statutu

Runciman přiletěl do Československa jako nezávislý pozorovatel vnitrostátní situace. Vzhledem k tomu, že v Británii existovalo určité stanovisko vlády i veřejného mínění o československé situaci, které signalizovalo spíše náklonnost k SdP, trávil lord více času s představiteli této strany, což o jeho nestranném přístupu mnoho nesvědčí. Několik dní tak kupříkladu pobyl na zámcích bývalé sudetoněmecké šlechty. Exkurze na veletrhu v největším severočeském městě, Liberci, se uskutečnila pouze v rámci německých expozic. Runcimanovi sudetoněmečtí průvodci ukázali zchátralé a zavřené

¹⁵⁰ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 55. V Jugoslávii se přihlásilo do československé armády tři tisíce dobrovolníků. In: Tamtéž, s. 56.

¹⁵¹ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 104.

¹⁵² KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl třetí, O přežití a o život (1936-1938)*, s. 528

¹⁵³ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*, s. 209.

¹⁵⁴ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 61.

¹⁵⁵ Walter Runciman- bývalý britský ministr obchodu. In.: HOFFMANN, Camill. *Politický deník 1932-1939*. Praha: Pražská edice, 2006.

továrny v pohraničí, i když k uzavření několika z nich došlo již za Rakouska-Uherska.¹⁵⁶

Československá reprezentace svou činnost v rámci mise směřovala spíše na faktickou stránku věci a hledala východisko v přijatelné podobě národnostního statutu. Tzv. třetí plán zahrnoval tři samosprávná sudetoněmecká území, což v podstatě znamenalo zřízení autonomních oblastí. Ani tento plán SdP nepřijala. Dokonce i britské vládní stanovisko vyzvalo k jednání o odstoupení sudetoněmeckého území.¹⁵⁷ Dne 2. září vznikl nový, tzv. čtvrtý plán, který svým rozsahem tříštil demokratické zřízení československého státu a fakticky znamenal přijetí karlovarských požadavků. Tento krok Henleina překvapil. Nevěděl jak má v této situaci jednat, protože odmítnutím statutu by přiznal, že o dohodu nestojí a odjel na Berghof k Hitlerovi pro radu.¹⁵⁸ Závěr jejich schůzky přikazoval další zvyšování požadavků, ale v situaci, kdy československá vláda v podstatě přistoupila na zřízení samostatného německého státu uvnitř Československa, se další ústupky jevily jako nepředstavitelné.

Jednání o statutu sudetoněmecká strana přerušila po zinscenované demonstraci v Ostravě proti věznění členů SdP. Demonstrace přerostla v potyčku s jízdni policií, při které údajně došlo k bičování poslanců a přívrženců SdP a česká strana se tak opět ocitla v pozici utlačujícího suveréna.¹⁵⁹ Po Hitlerově norimberském projevu, kdy sudetským Němcům přislíbil vysvobození z československé nadvlády, která usiluje o vyhubení sudetoněmecké menšiny, propukly po celém pohraničí násilné nepokoje.¹⁶⁰ Pro udržení klidu vyhlásila vláda okamžitě stanné právo, což SdP považovala opět za příkoří vůči jejich stoupencům, žádala jeho zrušení a nepokoje i přes stanné právo pokračovaly.¹⁶¹ Dne 14. září se uskutečnilo jednání mezi Henleinem a Runcimanem, kdy Henlein vystoupil s požadavkem odstoupení veškerého území s více jak 50 % německého

¹⁵⁶ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 13.

¹⁵⁷ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 105.

¹⁵⁸ RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 107.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 138.

¹⁶⁰ MORELL, Sydney. *Viděl jsem ukřižování: Sudety 1938-1939*, s. 81-83.

¹⁶¹ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 109-110.

obyvatelstva, což dalekosáhle převyšovalo karlovarské požadavky.¹⁶² Vůči československé vládě však dne 15. září vyloučil jakákoli jednání a prohlásil, že sudetští Němci chtějí být svobodní a chtějí domů do Německé říše. Vláda reagovala na prohlášení a na složitou situaci v pohraničí podněcovanou SdP rozpuštěním této strany. Na základě zákona č. 300/1920 Sb., o mimořádných opatřeních, vyhlásila na dobu tří měsíců cenzuru, domovní prohlídky, zákaz shromažďování, otevírání dopisů, atd. V důsledku těchto kroků utekli nejvyšší funkcionáři SdP do Německa. Pod jejich vedením zde vznikly ozbrojené jednotky *Sudetendeutsche Freikorps* (dále jen Freikorps) tvořené tisíci sudetských Němců, kteří rovněž utekli, a následně pronikaly zpátky na československé území a přepadaly příhraniční oblasti.¹⁶³ Činnost oblastních sekretariátů strany zůstala ochromena, ale zůstavší členové vydávali postupně jasná stanoviska o tom, že provolání Henleina ze dne 15. září je zrada jejich řad a veřejně jej odsoudili.¹⁶⁴ Za této situace končila i mise lorda Runcimana, který neskrýval, že veškerá jednání skončila vinou SdP. I přesto doporučující stanovisko mise znělo, aby československá vláda ustoupila německému teroru a vydala Sudety.¹⁶⁵

3.4.4 Uzavření Mnichovské dohody

Chamberlain na základě stále se zhoršující situace uskutečnil tzv. plán Zet, který spočíval v osobní schůzce s Hitlerem. Výsledkem setkání na Berghofu dne 15. září bylo, že Hitler nepoužije síly na získání československého území, pokud Chamberlain přesvědčí svou vládu a Francii, že v důsledku práva na sebeurčení musí Československo svá území odstoupit.¹⁶⁶ S tímto závěrem seznámil Chamberlain i Daladiera a uzavřeli britsko-francouzskou nótu, která „doporučovala“ Československu odstoupit území s většinou německého obyvatelstva. Pokud by Československo neodpovědělo kladně,

¹⁶² RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 110.

¹⁶³ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 109-112.

¹⁶⁴ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 110-112.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 112-118.

převzalo by tím plně zodpovědnost za případnou válku.¹⁶⁷ Tento krok prakticky znamenal vypovězení francouzské spojenecké smlouvy a československá vláda se posledních deset dní snažila území diplomaticky i vojensky ubránit. Beneš následně vyjednal s ruským ministerstvem zahraničí příslib vojenské pomoci na základě stížnosti ke Společnosti národů, tedy i bez účasti Francie.¹⁶⁸

Druhá schůzka Chamberlaina s Hitlerem se konala dne 22. září v Godesbergu,¹⁶⁹ a ačkoli britský ministerský předseda v podstatě zařídil přijetí tzv. berghofských územních požadavků, Hitlerovi již nestačily, a předložil mapu s požadovaným územím. Západní velmoci nová situace zaskočila a souhlasily s mobilizací v Československu, která byla vyhlášena následně dne 23. září. Ozbrojený konflikt se tak jevil jako nevyhnutelný.¹⁷⁰ Na základě informace od Chamberlainova poradce, že Hitler musí získat československé pohraničí do 1. října, pokračovala britská snaha o mírové řešení a nikdo nezůstal na pochybách, že je Hitler připraven vojensky zasáhnout. Dne 27. září britský ministr zahraničí zaslal do Prahy a do Berlína možný časový plán předávání československých území Německu. Z britské strany se náhle ozýval názor, že mezi požadavky z Berchtesgadenu a Godesbergu není podstatný rozdíl.¹⁷¹

I Hitler dával stále ještě přednost diplomatickému jednání a tím mírovému vítězství před válkou. Přistoupil tudíž na návrh Chamberlaina, aby prostřednictvím Mussoliniho proběhlo mezinárodní jednání. Hitler následně sezval do Mnichova představitele mocností a dne 29. září Daladier, Mussolini, Hitler a Chamberlain uzavřeli Mnichovskou dohodu¹⁷² o osudu Československa a odstoupení jeho území k 1. říjnu 1938.¹⁷³ Je třeba podotknout, že návrh dohody, která se téměř shodovala s tzv. godesbergskými požadavky, oficiálně předložil Mussolini jako zdánlivě

¹⁶⁷ OLIVOVÁ, Věra. *Zápas o Československo 1938*. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1996, s. 43-46.

¹⁶⁸ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 127-128.

¹⁶⁹ Německé lázeňské město.

¹⁷⁰ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 135.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 138.

¹⁷² viz. příloha 2.

¹⁷³ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 142.

nezainteresovaná strana. Jejím skutečným autorem byl však samozřejmě Hitler.¹⁷⁴ Vzhledem k mezinárodní izolovanosti Československého státu prezident Beneš „nadiktovanou“ dohodu přijal, čímž byla zničena územní celistvost státu, pošlapáno sebevědomí národa a éra první republiky skončila.

Způsob přijetí mnichovské dohody představoval prolomení mezinárodně právní jistoty. Mezi nejdůležitější argumenty, které svědčí o porušení mezinárodního práva, patří zejména to, že byla sjednána bez účasti smluvní strany, k jejíž tíži byla uzavřena. Tento tzv. mnichovský diktát přijala dotčená vláda pod nátlakem hrozby silou a v rovině ústavního práva pak smlouva znamenala porušení § 3 odst. 1 ústavy z. č. 120/1921 Sb., kdy změna státní hranice vyžadovala přijetí ústavního zákona. Všechny tyto důvody použila následně česká politická reprezentace k prohlášení absolutní neplatnosti mnichovské dohody.¹⁷⁵

¹⁷⁴ NĚMEČEK, Jan. *Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha: Karolinum, 2004, s. 353.

¹⁷⁵ NĚMEČEK, Jan. *Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě*, s. 350-362.

4 Územní změny po uzavření Mnichovské dohody

4.1 Odstoupená území a jejich vyklizení

S vyklizováním určeného území se započalo dle dohody dne 1. října 1938. Vzhledem k tomu, že k jejímu uzavření došlo v noci z 29. na 30. září, měli obyvatelé Československa velmi málo času reagovat na vzniklou situaci.

Vládě nezbyla jiná možnost než dohodu přijmout, mocnosti koneckonců z její strany nežádaly souhlas ani nesouhlas. Ministr zahraničí Krofta tak oznámil velvyslancům Francie, Británie a Itálie, že se Československo podrobí rozhodnutí „*učiněným v Mnichově bez nás a proti nám*“. Současně s tím pražská vláda vydala prohlášení, ve kterém vznesla „*před celým světem protest proti jednostrannému rozhodnutí učiněnému bez její účasti*“.¹⁷⁶

S přihlédnutím k rychlému sledu událostí a v zájmu pokojného předání území uzavřely Československo a Německo večer 30. září dohodu o pohybech pro den 1. října a následující dny. Na základě tzv. dohody o pohybech vzniklo tříkilometrové neutrální pásmo, ve kterém udržovaly ozbrojené síly obou států mezi sebou odstup.¹⁷⁷

Stráž obrany státu¹⁷⁸ a vojenské jednotky dostaly rozkaz opustit, bez jediného výstřelu, opevnění a vrátit se do vnitrozemí respektive na nové hranice republiky. Bezprostředně po vydání rozkazu k vyklizení pohraničního území došlo k totálnímu zhroucení morálky. Velitelům se naštěstí povedlo rychle obnovit dobrý stav a alespoň ucházející kázeň. K největšímu pokusu o vojenskou vzpouru došlo v Jizerských horách, kdy mužstvo i důstojníci odmítli opustit opevnění a chystali se pustit do boje

¹⁷⁶ BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Praha: Academia, 2006, s. 646.

¹⁷⁷ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha: Paseka, 2004, s. 15.

¹⁷⁸ Stráž obrany státu (SOS) vznikla na základě Vládního nařízení č. 270/1936 Sb. ze dne 23. října 1936. Primárně k obraně republiky sloužila branná moc, avšak stráž držela pohotovosti, i když nebyla branná moc povolána. V září 1938 se skládala nejen z četníků, policistů, finančních strážníků, vojenských posil, dle zákona, dále však i z aktivních vojáků, členů Sokola, střeleckých jednot, Rote Wehr (loajální Němci, především sociální demokraté), zaměstnanců českých drah a spolehlivých občanů. In: Stráž obrany státu. URL <http://www.fronta.cz/straz-obrany-statu-1-dil-od-ustaveni-do-pocatku-roku-1938> [cit. 2013-03-04].

s *wehrmacht*.¹⁷⁹ Jinak k excesům ze strany vojáků docházelo ojedinele. Českoslovenští vojáci tak zničili např. pomník německého básníka, nezaplátili útratu v německé hospodě, vyrabovali horskou boudu, zbili henleinovce, ale staly se i události, při kterých přišli o život němečtí civilisté.¹⁸⁰

Nelze opomenout, že po boku *wehrmachtu* vstupovaly na československé území již zmiňované oddíly *Freikorps*,¹⁸¹ které během zářijových dnů vedly v pohraničí jakousi „soukromou válku“ jménem sudetských Němců a při jejich teroristických akcích bylo do 24. září zaznamenáno na české straně 110 obětí na životech, 50 zraněných a na 2 tisíce zajatých a odvečených na německé území.¹⁸² Právě tyto oddíly vstupovaly jako první na odstoupené území a toužily po násilném dobývání a „osvobozování“ jejich vlasti. Rozkaz náčelníka štábu Pfrongera jim bojové akce zakázal a měly pouze čestně pochodovat po boku říšské branné moci. Tento oficiální rozkaz nahradil však ihned 1. října jiný a tajný: „*Rudé a Čechy vyřídít na útěku*“.¹⁸³

4.2 První až čtvrté pásmo

Mnichovská dohoda obsahovala čtyři jasně vymezená pásma k záboru a dále pásmo páté, jež nebylo pevně vytyčeno a jehož problematika bude zmíněna níže. Územní úseky prvního až čtvrtého pásma vyznačovala mapa přiložená k dohodě¹⁸⁴ a k jejich obsazení došlo postupně od 1. do 7. října. V průběhu postupu německých vojsk působily v pohraničí skupiny britských důstojníků, které měly dohlížet na pokojné předávání území, bránit národním potyčkám a řešit případné spory.¹⁸⁵ Českoslovenští vojáci dostali rozkaz vycházet jim maximálně vstříc, aby se v případě sporů přiklonila na jejich stranu. Zároveň však před ní museli nenápadně utajit vlastní výstroj a výzbroj.¹⁸⁶

¹⁷⁹ V překladu branná moc. Označení pro armádu tzv. Třetí říše.

¹⁸⁰ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 142-147.

¹⁸¹ Hitler je po 30. září podřídil pod SS a německou policii In: RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 128.

¹⁸² RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 125.

¹⁸³ Tamtéž. s. 128

¹⁸⁴ viz. příloha 3.

¹⁸⁵ TOMÁŠEK, Dušan. *Deník Druhé republiky*. Praha: Naše vojsko, 1988, s. 25.

¹⁸⁶ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 146.

První říjnový den vstoupily v odpoledních hodinách německé jednotky do prvního pásma, které sahalo do hloubky asi 20 až 40 kilometrů do vnitrozemí, čímž byl obsazen jih Čech a Moravy.¹⁸⁷ Mezi oznámením dohody a příchodem německého vojska uplynulo pár hodin. Z této oblasti prchali lidé a vojáci velmi narychlo. Téhož dne proběhla, v souladu se souhlasným stanoviskem ministrů a guvernéra Národní banky, exhumace ostatků K. H. Máchy a jejich převoz z Litoměřic do Prahy. Toto osamělé vlastenecké gesto podnikli patrně političtí představitelé na znamení podpory národního sebevědomí. Ostatky pak byly veřejně vystaveny.¹⁸⁸

Další den přišel na řadu český sever, Frýdlantský a Šluknovský výběžek včetně velkých měst Děčína a Liberce.

Třetí pásmo, západní Čechy, bylo obsazované od třetího října. Právě v tento den přijel sám vůdce a započal zájezd po osvobozeném území. Přes Aš a Františkovy Lázně zamířil do Chebu, kde promluvil ke svým věrným henleinovcům. Hitler ve svém projevu ujišťoval posluchače v přijetí do říše, ve které je čeká to samé, co říšské Němce, tedy povinnosti a oběti.¹⁸⁹ Dále zavítal do Karlových Varů, kde ho pyšně provedl Frank, druhý muž SdP a místní rodák. Přespat však vůdce na sudetoněmeckém území odmítl a vždy se vracel do vlaku na německém území.¹⁹⁰

Dne 6. října začalo obsazování čtvrtého pásma - Slezska a severní Moravy. Vůdce postupně objel celé uchvácené území, na němž ho s radostí a nadějí vítaly zástupy lidí mávajících nacistickými prapory a vlajkami, vykřikující německá hesla neuvědomující si osudovost situace pro vývoj příštích desetiletí.¹⁹¹

¹⁸⁷ RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 133.

¹⁸⁸ Národní listy, 12. 10. 1938.

¹⁸⁹ Tím Hitler upozornil na to, co sudetské Němce čekalo za pár měsíců, avšak v opojení vítězstvím na to nikdo z nových obyvatel říše nepomyslel. In.: KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 155.

¹⁹⁰ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 156.

¹⁹¹ RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 133.

4.3 Páté pásmo a role mezinárodního výboru

Mnichovská dohoda předpokládala ještě páté pásmo záboru, které měl vymezit mezinárodní výbor¹⁹² na základě národnostního klíče. Území obývaná převážně Němci měla být obsazena do 10. října, dále pak mezinárodnímu výboru náležela pravomoc určit území, v nichž se má provést hlasování obyvatel o tom, zda chtějí být připojeni k říši či zůstat součástí Československa. Plebiscit se měl uskutečnit do konce listopadu 1938. Následně měl výbor nově vymezit hranice, čímž by byla dohoda naplněna, problém Československa vyřešen a mír v Evropě zachován.

Činnost výboru začala ihned 30. září v Berlíně. Jako českoslovenští členové odletěli jednat Vojtěch Mastný a generál Husárek.¹⁹³ Jejich úkolem bylo především přesvědčit výbor, aby při určování hranic pátého pásma vycházel z aktuální národnostní situace, nikoliv ze stavu v roce 1910.

V první řadě vyřešil výbor otázku času, kdy německá vojska oficiálně vstoupí na československé území. Odstavec 2 mnichovské dohody ukládal zákaz jakéhokoli ničení existujících zařízení. Československá vláda se držela ideje, že se jedná o zařízení imobilní a potřebná k provozu, což by nedopadalo na zásoby zboží a surovin a zastávala rovněž názor, že jde pouze o státní a veřejný majetek a ne o majetek soukromý.¹⁹⁴ Němci však byli názoru opačného. Při vyklízení skladišť docházelo i k násilnostem a požadovali navrácení odvezeného materiálu a zařízení nejen ze státního, ale i ze soukromého vlastnictví. Přijatý výklad „stávajícího zařízení“ nakonec vycházel vstříc německé straně a rozhodujícím kritériem byla veřejná prospěšnost. Bez ohledu na to, zda se jednalo o majetek v držení státu či jedince a zdali šlo o pevné zařízení (vodovody, továrny) či zařízení mobilní (suroviny, lokomotivy), pokud existoval veřejný zájem na uchování takového „zařízení“ v Sudetech, nesmělo být

¹⁹² Složený ze zástupců Německa, Francie, Itálie, Velké Británie a Československa In: Mnichovská dohoda odst. 3

¹⁹³ Vojtěch Mastný - vyslanec čsr v Berlíně; gen. Husárek - pověřený jednat o specifických vojenských záležitostech In: GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 16.

¹⁹⁴ Již 20. září 1938 byla do Turnova adresována žádost zemského úřadu v Praze o preventivní přesun zásob obilí, tuku a soli ze skladišť v ohroženém území na území neohrožené. In: SOKA, pomůcka Okresní úřad Turnov, presidiální spisy, 2. díl, 1918-1945, 1939/I. 1-658, č. 1085 ze dne 20.09.1938

odstěhováno.¹⁹⁵ Další akutní problém se týkal munice a dalšího vybavení mobilizované armády. O vojenské munici a zbraních se však dohoda nezminila a vzhledem k rychlosti obsazování území nebylo možné vybavení armády za dvě miliardy korun ihned demontovat a odvézt. Díky diplomatickým jednáním ze strany československé delegace se podařilo uzavřít „*dohodu o evakuaci materiálu z čs. opevnění v pásnu I. a II.*“,¹⁹⁶ kterou podpořili i zástupci Francie a Británie. Nikdo z nich neměl přirozeně zájem na tom, aby Německo rychle a snadno získalo bojové prostředky.¹⁹⁷

Ohledně rozsahu území pátého pásma ztratil mezinárodní výbor předpokládanou pozici a do výsledné podoby hranic se nakonec promítlo výslovné přání Německa. Hitler do něho požadoval zahrnout oblasti, v nichž za habsburské monarchie žila většina Němců. Mezinárodní výbor mu vyhověl a pro Československo to znamenalo ještě citelnější zásah do vnitrozemí. Při sčítání lidu v Rakousku-Uhersku se nezjišťovala národnost obyvatel, nýbrž používaná řeč. Statistika o německém osídlení tedy nebyla adekvátní, natož vypovídající o skutečném stavu.¹⁹⁸ Zástupci dohodových států schválili návrh Německa, aby bylo odstoupeno území s více než 50 % německého obyvatelstva podle výše zmíněného kritéria. Ostatně appeaserům, ani okleštěnému Československu nic jiného nezbyvalo, jelikož kdyby nedostáli Hitlerovým požadavkům, použil by k jejich dosažení síly. Argumentace Československa, že rozsah pásma bude znamenat faktické zmrzačení státu, jeho izolaci od případných spojenců a fakt, že zde vzniká nový národnostní problém tím, že bude více než 700 tisíc Čechů začleněno do Německé říše, mocnosti v dané chvíli netrápil. Československá vláda měla 24 hodin na odpověď, zda berlínské požadavky přijímá. Situace se tak v podstatě shodovala s tou mnichovskou.¹⁹⁹ Páté pásmo zahrnovalo i čistě české oblasti na Opavsku, Břeclavsku, Zábřežsku i jinde. Námitky Čechů nebyly přijaty a Německo argumentovalo nepravdivým faktem, že Čechů je na zabraném území jen 350 tisíc, což se shoduje s počtem Němců, kteří

¹⁹⁵ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, Praha: Karolinum, 2013, s. 64.

¹⁹⁶ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 18.

¹⁹⁷ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 18-19

¹⁹⁸ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 157.

¹⁹⁹ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 18-22.

zůstanou v Československu. Například v Zábřežském okrese žilo 76 % Čechů a jen 24 % Němců a přesto zde 33 českých obcí připadlo Německu. Případy zaboru čistě českých území nebyly ojedinělé. Henleinovci dokonce některé obce zabrali svévolně, aniž by patřili do pásma. Petice a protesty obyvatel nic nevyřešily a nezdědka kvůli nim docházelo k zákroku gestapa.²⁰⁰ Do 17. října zabrali vojenské jednotky v rozporu s mnichovskou dohodou na 100 obcí. Nejen národnostní, ale i strategické a hospodářské cíle motivovaly Hitlera ke stále větším územním požadavkům. Československé vládě se nepodařilo zabránit ani okupaci území na Svitavsku, která přerušila hlavní železniční trať mezi Prahou, Brnem, Olomoucí, Ostravou a spojení tedy několikrát přetínalo hranice Československa a říše. Některé protesty se nakonec opravdu vyřešily ve prospěch Čechů a asi 50 čistě českých obcí zůstalo Československu.²⁰¹ Avšak nejen vůdce měl vliv na stanovení hranice pásma. Mnozí bohatí Němci žádali o oblasti tak, aby se veškerý jejich majetek nacházel na zabraném území. Například v Jablonci nad Jizerou žilo okolo 76 % Čechů a jeho území připadlo do zaboru pravděpodobně jen kvůli zájmům tamní továrny *Linke a Stumpe*, jež zaměstnávala všechny místní Němce.²⁰²

Mezinárodní výbor při stanovování území zastával jen pasivní roli a oficiálně pak schválil v podstatě vše, co Německo žádalo. Plebiscit, který byl zmíněn v odstavci 5 mnichovské dohody, se nikde nekonal. Německo bez něj získalo více území, než by mu připadlo po lidovém hlasování. Skutečnost, že se hlasování nekonalo, lze totiž odůvodnit odstavcem 6 dohody. Zde jest stanoveno, že výbor může mocnostem doporučit oblasti, které budou převedeny bez lidového hlasování, ač nevyhovují národnostně stanoveným pravidlům.²⁰³

Po vyřešení rozsahu pátého pásma vytvořili Čechoslováci a Němci dvě komise, které měly vypracovat návrhy na novou hranici. Mezitím však Německo vystoupilo ještě s dalším požadavkem tzv. „šestého pásma“ a vymohlo si připojení dalších více než

²⁰⁰ Geheime Staatspolizei - tajná policie, která byla od roku 1934 pod vedením SS.

²⁰¹ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: Albis international, 2002. s. 136-137.

²⁰² STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 150.

²⁰³ Odst. 6 mnichovské dohody. Dané ustanovení však ještě obsahuje informaci, že tato území doporučí výbor, ve výjimečných případech!

100 českých obcí na Českodubsku,²⁰⁴ Jilemnicku a Chodsku.²⁰⁵ Na argumenty z české strany opět nikdo nebral zřetel a dne 20. listopadu došlo k podepsání česko-německého protokolu o nové státní hranici, který následně potvrdil berlínský mezinárodní výbor. Nadále však docházelo ke svévolným záborům a narušování hranic. Stav nejistoty ukončilo až březnové vyhlášení Protektorátu Čech a Moravy.²⁰⁶ Československá vláda měla zájem na garanci nových hranic a naposledy 22. února žádala mocnosti o jejich stanovisko, ovšem marně.²⁰⁷

Vzhledem k nejistotě a určité nepřehlednosti, jaké obce patří stále Československu a jaké případy říší, přicházelo na okresní úřad v Turnově mnoho dotazů týkajících se územního rozsahu obcí a zda konkrétní úřady stále existují či nikoliv. S tím souvisí i nedoručená korespondence původně určená hlavně zrušeným úřadům, která byla soustřeďována v nejbližším nově příhraničním okresním úřadě. Docházelo i k situacím, kdy státní hranice nerespektovala hranice obce a vedla přímo obcí nebo stavení rolníků zůstala v Československu a jejich pole se nacházela v zabraném území.²⁰⁸

4.4 Územní ztráty ve prospěch Polska a Maďarska

Napjaté česko-polské vztahy přetrvávaly již z doby vzniku první republiky. Spor o Těšínsko zůstal pro Poláky stále živý i přesto, že o rozdělení území rozhodla již roku 1920 mezinárodní konference v belgickém Spa.²⁰⁹ Poláci využili mnichovské krize, a poté, co dne 21. září přijala československá vláda ultimátum západních mocností, předal

²⁰⁴ V soudním okrese Český Dub žilo dle statistik z roku 1930 93,4 % Čechů a 6,5 % Němců. Dokonce i podle sčítání obyvatel, kdy rozhodovala obcovací řeč, byl poměr ve prospěch Čechů 88 % ku 9,9 %. In.: STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 150.

²⁰⁵ Celkově bylo k Německu připojeno na základě V. a tzv. VI. pásma 315 většinově českých obcí In: RICHTER, Karel. *Češi a Němci v zrcadle dějin. Svazek 2, [Květen 1938 - do dnešní doby]*. Třebíč: Akcent, 1999. s. 67.

²⁰⁶ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 23.

²⁰⁷ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*. Praha: Český svaz protifašistických bojovníků, 1986. s. 16.

²⁰⁸ Např. Hrubý Lesnov u Všelibic na Turnovsku. In: SOKA, Inventář OÚř Turnov 1901-1935-1938, karton č. 399, 12.10.1938 č. 31348.

²⁰⁹ *Polská menšina na Těšínsku*. URL: <http://polskamensina.3nec.cz/2.htm> [cit. 2013-03-08]. Dále byla roku 1925 uzavřena dohoda mezi oběma státy o menšinových záležitostech.

polský velvyslanec československé vládě nótu, v níž požadoval při řešení problému polské menšiny analogický postup, jaký bude uplatněn v německých záležitostech.²¹⁰ Následně i dodatek mnichovské dohody určil nutnost vyřešení maďarských a polských menšinových problémů. Pokud by sporné otázky nevyřešily zúčastněné strany dohodou, měla opět rozhodnout komise složená ze zástupců vlád čtyř mocností. Dne 1. října, již po výměně několika diplomatických nabídek, předal polský velvyslanec nótu ultimativních požadavků shrnutých do osmi bodů. Poláci žádali celé území Těšínska, evakuaci území a stažení československých vojsk během 24 hodin a dokončení předání území do deseti dnů.²¹¹ Československá vláda i reprezentanti politických stran na požadavky přistoupili a polské vojsko dne 2. října vstoupilo do Českého Těšína.²¹² V oblasti polského záboru žilo dle sčítání lidu z roku 1930 celkem 227 tisíc obyvatel, z toho 120 tisíc Čechů, 76 tisíc Poláků, 17 tisíc Němců a 13 tisíc osob jiné státní příslušnosti.²¹³

To, že si Maďaři z Československa nárokují rovněž část jeho území, nenechávalo nikoho v souvislosti s historickým kontextem na pochybách. Československá vláda vydala slib, že je ochotná jednat. Maďarské nároky však byly pro československou stranu nepřijatelné. Situace se vyhroutil až do té fáze, že Maďaři připravovali mobilizaci, proti níž se vyslovil sám Hitler.²¹⁴ Nakonec tedy dne 2. listopadu rozhodla spor mezinárodní arbitráž ve Vídni. Rozhodci byli pouze zástupci Německa a Itálie a jednalo se jen o tom, která území Československo odstoupí, jelikož na zásadních záležitostech se arbitři usnesli již na schůzce v Římě. Územní ztráty zasáhly v té době již autonomní oblasti Česko-Slovenska.²¹⁵ Slovensko ztratilo dle sčítání lidu z roku 1930 celkem 50 980 obyvatel maďarské národnosti a 272 145 Čechoslováků. Podkarpatská Rus přišla zhruba o 173 tisíc obyvatel. Maďaři získali,

²¹⁰ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*. Praha: Auditorium, 2011. s. 67-68.

²¹¹ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 72.

²¹² TOMÁŠEK, Dušan. *Deník Druhé republiky*, s. 24 a 27.

²¹³ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 72.

²¹⁴ Maďarsko bylo Hitlerovým spojencem již od 30. Let.

²¹⁵ Na základě ústavního zákona č. 299/1938 Sb., o autonomii Slovenskej krajiny, byl od 23. 11. 1938 změněn název republiky. Veškeré územní ztráty viz. příloha č. 4.

krom Nitry a Bratislavy, všechna města na jihu Slovenska. Obdobná situace vznikla i na Rusi, kdy velká města – Užhorod, Mukačevo a Berehovo, připadla Maďarsku.²¹⁶

²¹⁶ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 75-80.

5 Rok 1938 na Turnovsku

Politický a soudní okres Turnov,²¹⁷ rozprostírající se kolem řeky Jizery, obklopen Ještědským hřebenem a úpatím Krkonoš, představoval v první republice významné centrum turismu a šperkařství. Díky výrobě a obchodu s polodrahokamy z okolí hory Kozákov a imitacemi drahokamů bylo město specifickým způsobem navázáno na sklářskou a šperkařskou produkci z Jablonce nad Nisou. Jako křižovatka drah průmyslově inklinoval Turnov k severnímu pohraničí. Představoval zemědělské zázemí pro podhůří Liberecka a Jablonecka a na druhé straně závisela místní sklářská výroba na jabloneckém exportu. Ve třicátých letech se soudní okres Turnov sestával z 38 obcí zahrnujících i 114 osad a žilo zde 33 389 obyvatel převážně československé národnosti. K národnosti německé se hlásilo pouze 1,2 % obyvatel okresu.²¹⁸

V roce 1938 se turnovský průmysl začal zotavovat z hospodářské krize, klesla nezaměstnanost a zvyšovala se mzdová úroveň. Zatímco v roce 1937 se pohybovala průměrná mzda v „kamenářství“ od 80,-Kč do 120,-Kč týdně, v roce 1938 stoupla na 150,-Kč. Ve sklářském průmyslu se mzdy nezlepšily, ale na rozdíl od předešlých let vykazovaly podniky plnou zaměstnanost.²¹⁹ Pracovní příležitosti se nabízely i na opevňovacích pracích.

Naproti tomu zemědělská produkce zaznamenala po anšlusu Rakouska opačnou tendenci. Na pokyn SdP nesměli členové strany nakupovat zemědělské plodiny a dobytek v kraji obydleném Čechy. Namísto toho dojížděli obchodníci z Jablonce nad Nisou a Liberce za nákupy do Litoměřic nebo do německých obcí na Českodubsku, i když to pro ně znamenalo větší režijní náklady. Řezníci si neodebrali objednaný

²¹⁷ V čele politického okresu byl okresní hejtman, jehož funkci zastával od dubna roku 1935 až do dubna roku 1939 Aleš Andreis.

²¹⁸ *Historický přehled výsledků voleb do poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky – Liberecký kraj*. URL: <https://www.czso.cz/csu/czso/e700348da5> [cit. 2015-11-28]. I o sídle soudního a politického okresu lze hovořit veskrze jako o ryze českém městě. V Turnově se při sčítání lidu v roce 1930 z celkového počtu 8 593 obyvatel přihlásilo 125 osob k národnosti německé, 107 osob k národnosti maďarské, 19 osob k národnosti ruské, 13 osob k národnosti židovské a 12 osob k národnosti polské. In: *Válka*. URL: <http://forum.valka.cz/topic/view/46761/Turnov> [20.05.2016].

²¹⁹ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939*, s. 588.

dobytek od chovatelů, i když měli zaplacenou zálohu.²²⁰ V květnu roku 1938 bojkotovali pekařské výrobky z Turnovska obchodníci z Jablonce nad Nisou, třebaže jim tentýž pekař z Frýdštejna dodával zboží přes deset let. Před obchodníkem, který do německé rodiny dovážel máslo a vejce sedmnáct let, ze dne na den zavírali dveře. Někteří Němci odbývali dodavatele slovy, aby si prodávali Čechům. Jiní by si bývali zboží koupili, ale nezajem odůvodňovali tím, že si koupit nesmí.²²¹

Volby do obecního zastupitelstva navazovaly na květnovou mobilizaci a konaly se 29. května roku 1938 s účastí 88,7% voličů. Nejvíce hlasů získala strana živnostníků, dále se umístila strana národního sjednocení²²² a třetího nejlepšího výsledku dosáhli národní socialisté.²²³ Díky mezinárodní situaci a československé národní nejistotě odpadly z předvolebního boje osobní útoky mezi kandidáty a v agitaci vládla umírněnost, slušnost a jednota. Nové zastupitelstvo zvolilo na své ustavující schůzi 17. června starostou předsedu živnostníků, majitele brusírny šatonů se zahraničními zkušenostmi, RNDr. Josefa Plíhala. V první polovině roku řešila radnice běžnou agendu. Po letních měsících a po přeměně obecní správy nastaly v září pro novou reprezentaci města složité úkoly daleko přesahující běžnou regionální politiku. Městská rada musela flexibilně a hlavně rychle reagovat na tvorbu nové státní hranice, ubytování uprchlíků, jejich výživu, umístování „nových“ úřadů, stěhování škol, atd.²²⁴

V průběhu zářijové mobilizace byly podniknuty kroky za účelem vybudování protiletectvé ochrany, tj. konkrétně: zavedení všeobecné pracovní povinnosti, organizace civilní protiletectvé ochrany (dále CPO), zřízení stanice první pomoci a přístřeší uprchlíkům, ubytování vojenské správě a obstarání dopravních prostředků. CPO měla připravit obyvatelstvo na nebezpečí leteckých útoků, asistenci při vojenských akcích a ženy vyškolit v první pomoci. K tomuto účelu sloužily již od ledna 1938 například četné přednášky, cvičení pořádaná hasiči a nákup plynových masek. V průběhu zářijové

²²⁰ SOKA Semily, pomůcka Okresní úřad Turnov, presidiální spisy, 2. díl, 1918-1945, 1939/I. 1-658, č. 472 ze dne 15.05.1938.

²²¹ SOKA Semily, pomůcka Okresní úřad Turnov, presidiální spisy, 2. díl, 1918-1945, 1939/I. 1-658, č. 534 ze dne 17.06.1938.

²²² Spojení národní demokracie s radikální krajně pravicovou skupinou kolem Jiřího Stříbrného. In: *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939*, s. 613.

²²³ *Pojizerské listy: Volba obecního zastupitelstva*, 3. června 1938, ročník 53, č. 23.

²²⁴ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939*, s. 593-597.

mobilizace pak CPO začala reálně působit. Pracovní povinnost byla nařízena pro muže od 15 do 60 let pro zřizování protiletectvých krytů, proběhlo částečné zatemnění, předvedena ukázka hašení bomb a samaritní činnosti. Financování CPO probíhalo částečně na dobrovolnické bázi a příspěvky zasílali korporace i jednotlivci. Již od jara roku 1938 probíhala sbírka na obranu státu, jejíž výše činila v červenci 33.086,30 Kč. Město zřídilo šest středisek CPO s telefonem a trvalou službou a v klášteře připravovalo lazaret.²²⁵ Všechna tato opatření se následně ukázala potřebná z jiných důvodů, jejich provedení představovalo v prvních říjnových dnech nespornou výhodu.

Koncem září proudily do Turnova nebo skrz něj tisíce uprchlíků, kteří opouštěli své domovy, úřady, obchody, živnosti s prázdnýma rukama nebo jen s částí svého movitého majetku. Cesta do Turnova byla pro utečence přirozená, neboť je vzdálen 50 kilometrů od hranic první republiky a od velkých měst Liberce a Jablonce nad Nisou jen 25 kilometrů.

Od soudního okresu Turnov byly odtrženy tři oblasti. Avšak naopak „díky“ okleštění, převážně českého, soudního okresu Český Dub,²²⁶ kdy většina obcí připadla k landrátu Liberec sudetské župy, přibylo k Turnovu patnáct obcí právě z Českodubsku.²²⁷ Do Turnova byli evakuováni zaměstnanci okresního úřadu a policejního ředitelství v Liberci a okresní úřad v Turnově se značně podílel i na likvidaci jiných úřadů v odstoupených oblastech. Vládní usnesení ze 14. října 1938 předpokládalo, že působnost okresních úřadů v Liberci a České Lípě na zbývajícím neobsazeném území převezme právě okresní úřad v Turnově. K tomu však nedošlo, jelikož území obou okresů bylo nakonec v rámci pátého a „šestého“ pásma zcela obsazeno a včleněno do říše.²²⁸

Turnov se stal rázem středem pozornosti a ve sdělovacích prostředcích se o něm psalo jako o městě s 50 tisíci obyvateli. Paradoxně se zdálo, že by město mohlo z tíživé

²²⁵ *Pamětní kniha města Turnova*, s. 602-603 a 624-625.

²²⁶ Soudní okres Český Dub spadl do politického okresu Turnov.

²²⁷ Byly odtrženy Bezděčín s osadami Jílové a Nový Mlýn. Připojeny pak byly obce: Březová, Hlavice, Hradčany, Chvalčovice, Kamení, Kobylky, Libiř, Malčice, Přibyslavice, Radimovice, Radostín, Soběslavice, Vápno, Vlastibořice a Všelibice. In: SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov. OÚ Turnov, (1825) 1850-1945 (1952), Inventář, s. 6.

²²⁸ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, (1825) 1850-1945 (1952), Inventář, s. 6.

situace vytěžit i výhody. Údajně do města přijížděli žurnalisté a dožadovali se informací, jaké velké podniky budou nyní v Turnově sídlit a dokonce měly město navštívit různé zájmové skupiny z vnitrozemí s žádostmi, aby jim Turnov přenechal některé průmyslové podniky a podnikatele, s příslibem, že jim poskytnou zdarma stavební pozemky, sníží na několik let obecní daně, aj. Ale reálně město neoplývalo mnoha boháči natož přistěhovalými a nejednalo se ani o město plné zlata, jak psaly noviny. Ve skutečnosti se za přiznání domovského práva platily značné částky a nepanovala zde přátelská atmosféra vůči přistěhovalým živnostníkům a podnikatelům, resp. zájem byl pouze o některé.²²⁹

Vlny přílivu a zároveň odlivu uprchlíků, tak by se dalo charakterizovat město v měsíci říjnu. Jeho tvář se měnila každou hodinu a plnili ji Češi, demokraticky smýšlející Němci a Židé, kteří prchali před řáděním svých sudetských spoluobčanů a před nacismem. Pro některé se stalo město jen přechodnou stanicí, místem oddechu před další cestou, někteří se vrátili zpět do zabraného území, jiní skutečně zůstali. Počet obyvatel se zvýšil o 8 tisíc, to znamená přírůstek rovnající se dvojnásobnému množství lidí, kteří se vměstnali na území o původní rozloze. Ke konci roku se počet obyvatel ustálil na celkových 12 tisíc.²³⁰

Mnichovská dohoda znamenala zklamání pro celý národ Čechoslováků. Lidé pociťovali hořkost vůči zahraničním „spojencům“ a naštvanost ve vztahu k slabosti československé reprezentace, která pokorně přijala mnichovský diktát. Propaganda se snažila občanům vštěpovat národní hrdost, důraz na čechoslovakismus, naději, že i malý stát může být silný a konkurence schopný a částečně zesměšňovala život v zabraném pohraničí pod vládou říše. Dle nařízení městské rady měly být například do 15. prosince odstraněny všechny nečeské názvy, označení a reklamy.²³¹ Některé dodavatelské firmy se domnívaly, že se stal Turnov součástí Říše, a tak přestaly obchody zásobovat zbožím. Tuto skutečnost samozřejmě turnovský tisk nenechal bez povšimnutí a ke kritice bezdůvodně prázdných regálů přidal ještě výzvu k plošnému používání češtiny

²²⁹ *Pamětní kniha města Turnova 1932 - 1939*, s. 590.

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ *Pojizerské listy*, ročník 53, č. 47, 2. prosince 1938, „Jen české názvy“.

s dovětkem, že dvacet let byla dlouhá doba na to, aby se všichni alespoň částečně naučili česky.²³²

Turnov se dle všech optimistických výhledů měl stát novým, moderním a velkým pohraničním městem. Po dlouholetém plánování a dohadování rozhodlo zastupitelstvo o výstavbě nové moderní nemocnice, do níž pod dojmem válečného nebezpečí zakoupilo ještě v roce 1938 vybavení za 1.400.000,-Kč, které zůstalo uloženo v továrně Dr. Totr, Boháček a spol., a které bylo instalováno do postavené nemocnice až v roce 1942. Dříve plánované výstavby nového nádraží a pošty říjnové události odsunuly a v ideji „velkého“ Turnova se objevila i myšlenka výstavby civilního letiště.²³³

5.1 Přesuny úřadů a majetku ze Sudet

Vzhledem k tomu, že do poslední chvíle nikdo nevěděl, jak rozsáhlý zábor území bude, řešila rada města na své schůzi 7. října, jak co nejrychleji při nedostatku aut přestěhovat inventář z okolí Liberce, Jablonce nad Nisou, Hodkovic a Bezděčína, k jejichž obsazení došlo 8. října.²³⁴

Téměř nepřetržitě křižovaly silnice města souvislé kolony automobilů i jiných vozidel – žebříňáky, káry, nákladní automobily. Vozy měly naloženo vše, co lidé pobrali a vše, co se do nich vešlo. Na vlakovém nádraží nestačily čekárny, perón a lidé s ranci a krabicemi obklopovali široké okolí budovy. Zvýšená poptávka po autodopravě samozřejmě připravila půdu pro přemrštěné ceny za stěhování movitých věcí. Kilometr jízdy na trati Turnov – Liberec stál 15,-Kč a jízda nákladním autem byla počítána nejméně 1.000,-Kč. Objevily se ale i ceny daleko vyšší a částka se tak leckdy až zpětinásobila.²³⁵ Vojenská správa přidělila městu několik nákladních automobilů určených k odvezení sklářských strojů z kraje jabloneckého do kraje turnovského. Na starostu Turnova byla v souvislosti s tím podána stížnost, dle které jedno vojenské auto

²³² Tamtéž, ročník 53, č. 40, 14. října 1938, „Případy těchto dnů“.

²³³ *Pamětní kniha města Turnova 1932 - 1939*, s. 616.

²³⁴ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 40, 14. října 1938, „Schůze městské rady“

²³⁵ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 40, 14. října 1938, „Ty jí z bídy druhých.“

použil ke stěhování hostinského zařízení v Jablonci nad Nisou, čímž měl prováděnou akci částečně poškodit.²³⁶

Ve městě začala působit v říjnu liberecká státní policie, konala však funkci policie dopravní. Tisk komentoval tuto její úlohu na jedné straně pochvalně, s tím, že je dobré mít v rušných dnech strážce křižovatek, na druhé posměšně, neboť příslušníci stáli na každém rohu „zbytečně“ jen proto, aby napomínali a vychovávali chodce.²³⁷ Inventář policejního ředitelství z Liberce byl sice převezen, ale o jeho trvalém umístění v Turnově se pouze debatovalo. V důsledku nové státní hranice se do města přemístil prapor Stráže obrany státu. Za účelem udržení veřejného pořádku bylo v turnovském okrese zřízeno osm prozatímních četnických stanic, čímž se jejich stávající počet ztrojnásobil a přirozeně tím zároveň vznikly pozice pro příslušníky bezpečnostních sborů z obsazeného území.²³⁸

V průběhu září neprobíhala ve školách výuka, neboť budovy potřebovala vojenská správa a k zahájení vyučování došlo 24. října. Do Turnova přesídlila exportní akademie z Jablonce nad Nisou, o jejíž umístění vyvinula správa města nemalé úsilí. Vyučování probíhalo v prostorách dívčí školy. Jako její „konkurence“ fungovala dále při reálném gymnáziu veřejná obchodní akademie. Šperkařskou školu i přes snahy financování ze státních prostředků dotovalo dále město. Po změně státních hranic a po oddělení sklářského průmyslu Jablonecka se objevily podněty k tomu, aby se škola zabývala pasířstvím, avšak ke specializaci na drahé kameny nakonec nedošlo. Dále město projevilo zájem o přemístění liberecké průmyslové školy, ale dřív než se uskutečnila jednání, školu zrušili. Do Turnova se rovněž přestěhovala z Jablonce nad Nisou státní hudební škola, ale ihned poté byla zrušena a její inventář připadl některé ze státních konzervatoří.²³⁹ Naopak z liberecké hudební školy se inventář přestěhoval

²³⁶ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov. OÚ Turnov, karton č. 000060, č.j. 1277/1938 ze dne 22.10.1938.

²³⁷ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 40, 14. října 1938, „Náš radiojournal.“

²³⁸ SOKA Semily, pomůcka Okresní úřad Turnov, prezidiální spisy, 2. díl, 1918-1945, 1939/I. 1-658, č. 1245 ze dne 12.10.1938.

²³⁹ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 40, 14. října 1938, „Obchodní akademie v Turnově“.

pouze částečně a byl zde i potenciál, že by zde mohla škola existovat ve své české podobě.²⁴⁰

Loutkové divadlo Sokola přijalo do svého sboru loutkáře z pohraničí a do repertoáru přejalo i postavičku Libereckého Kašpárka, na jehož představení lákalo děti uprchlíků. Nejstarší český spolek v Liberci Česká Beseda rozhodl, že nebude mimo Liberec pokračovat ve své činnosti. Valná hromada konaná v Turnově v prosinci roku 1938 přijala usnesení o zrušení spolku s likvidací s tím, že zbytek spolkového jmění převezme jednou spolek, který vznikne se zaměřením obdobným České Besedě. Spolkové jmění prozatímně dostalo do úschovy město Turnov.²⁴¹ Z Českého Dubu bylo přestěhováno muzeum Karolíny Světlé.²⁴² O obdobné akci se uvažovalo v souvislosti s pomníkem T. G. Masaryka z Hodkovic nad Mohelkou, ten však Němci odstranili ještě dříve, než se začalo o stěhování jednat. Nad očekávání pomník prezidenta republiky nezničili, ale uložili jej v depozitáři libereckého muzea.²⁴³

Komplikovanější však bylo stěhování majetku soukromých osob, a to nejen z hlediska logistického. Pro ulehčení situace fungoval zvláštní systém slev jízdného na železnici. Na základě žádosti u okresního úřadu vydalo policejní ředitelství uprchlíkovi či státnímu zaměstnanci příslušnou jízdenku. Žadatel musel uvést důvod cesty a výhody byly přiznávány z těchto důvodů: cesta do zaměstnání, cesta do přechodného ubytování, cesta do obce domovského práva, cesta do nemocnice, porodnice nebo do pracovního tábora. Stěhování svršků a spotřebních věcí bez zatížení clem upravil výnos ministerstva vnitra z 24. října. Nábytek a bytové zařízení pak mohli lidé přemístit ze zabraného území na základě listopadové dohody s Německem jen v případě, že měli uhrazeny veškeré účty a neměli vůči Říši žádných dluhů. Pod patronací ministerstva dopravy probíhala tzv. akce stěhovací, která měla urychlit a sjednotit stěhování státních zaměstnanců, učitelů a za určitých podmínek i jiných zaměstnanců a soukromých osob. Ti pak měli výhodnější tarify na železnici a levnější stěhovací poplatky, které hradilo

²⁴⁰ Tamtéž, „Hudební škola z Liberce“.

²⁴¹ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 52, 23. prosince 1938 „Likvidace České Besedy v Liberci“.

²⁴² *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939*, s. 628.

²⁴³ Skutečnost, že pomník stále existuje, byla zjištěna o čtrnáct let později a až v roce 1990 začala jednání o jeho opětovném umístění. Historie pomníku T. G. Masaryka In: <http://www.hodkovicenm.cz/cs/informace-pro-turisty/umelecke-pamatky-hodkovic/historie-pomniku-t-g-masaryka-zaverecne-pokracovani.html> [cit. 2015-12-13].

ministerstvo.²⁴⁴ Souhlas k odvozu stavebního materiálu a strojů udělilo ministerstvo vnitra v Berlíně až začátkem roku 1939 a majitelé stavebních firem si mohli materiál na základě žádosti odvézt.²⁴⁵ Všechna shora uvedená opatření sloužila k menší finanční zátěži uprchlíků a k hladšímu přesunu majetku do Československa, obnášela však značnou administrativní zátěž úřadů i migrantů.²⁴⁶

6 Přesuny sudetského obyvatelstva

V důsledku stoupající agrese henleinovců vůči ostatním občanům Sudet je evidována první vlna utečenců z pohraničí ještě před mnichovskou dohodou, kdy opouštěly pohraničí po květnové mobilizaci zejména zámožné osoby německé národnosti a Židé.²⁴⁷

Jak jsem již zmínila v předchozích kapitolách, vztahy mezi Čechy a Němci, resp. henleinovci, se začaly vyostřovat v druhé polovině 30. let. V průběhu roku 1938 však psychologický nátlak vygradoval ve fyzické násilí, teror, rabování, sabotáže atd. To vše z německé iniciativy a za mírových podmínek. Stále větší utlačování a strach o život, který obyvatele přivedl k rozhodnutí opustit své domovy v pohraničí, umocnily události v průběhu září 1938. Zejména po provolání hesla „*Heims in Reich!*“, kdy se SdP pokusila o puč a následně byly vytvořeny z jejich stoupenců jednotky Freikorps a k útokům na Československo se přidali i řadoví občané, stala se situace pro některé obyvatele velmi nebezpečnou. Ještě před zábořem pohraničí uteklo tedy nejméně 25 tisíc obyvatel. A to nejen Čechů, nýbrž i Židů a německých sociálních demokratů.²⁴⁸

Po vyhlášení mnichovské dohody se zejména čeští obyvatelé ocitli v situaci, kdy museli učinit rozhodnutí, zda zůstat na obsazeném území nebo odejít do zbytku Československa. Pro ty, co bydleli v oblastech patřících do prvního pásma záboru, to znamenalo rozhodnutí velmi rychlé, protože se v podstatě ze dne na den stávali

²⁴⁴ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 322-324.

²⁴⁵ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000399, č.j. 669/1939 ze dne 23.02.1939.

²⁴⁶ Žádost o převoz stěhovacích svršků a žádost o svolení převezení nábytku viz. příloha č. 5.

²⁴⁷ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 137.

²⁴⁸ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 52.

„občany“²⁴⁹ cizího státu. Všichni pochopitelně neodcházeli ihned, mnohdy odchodu předcházelo několikátýdenní či měsíční bilancování a rozhodování. S odhodláním zůstat na území říše se pojila především naděje, že dotyčným zůstane jejich majetek, nebudou vystěhováni z bytu a nepřijdou o zaměstnání. Avšak mnohdy ani tyto racionální důvody nestačily k tomu, aby nakonec nebyli donuceni k útěku.²⁵⁰

Hlavní skupinu uprchlíků²⁵¹ tvořili lidé, kteří aktivně vystupovali proti Hitlerovi či byli jinak politicky a společensky činní. Především tedy sociální demokraté, komunisté, členové Sokola, antifašisté apod. Těmto lidem nedovolovala jejich minulost zůstat v pohraničí, jelikož zde byli přímo ohroženi na životech.²⁵² První útoky proti nim přicházely samozřejmě ze strany radikálních členů SdP a Freikorpsu. Například státní policie v Liberci musela uvalit vazbu na místní komunisty a sociální demokraty, aby je tak ochránila před násilnostmi ze strany sudetoněmeckých obyvatel. Nezřídka musel zasahovat i wehrmacht proti surovému postupu radikálů.²⁵³ Současně s obsazováním území wehrmachtem začalo systematické pronásledování a zatýkání odpůrců nacionálního socialismu. Zásadní roli zde sehrály operační skupiny *Einsatzgruppen*, složené z příslušníků pořádkové policie a gestapa.²⁵⁴ Ačkoliv zpočátku obsazení zůstávala dočasně jurisdikce československým soudům, tzv. nespolehlivé osoby měly být předány výše zmíněným orgánům říše. Pro účely zatýkání byly operačním skupinám zřízeny zvláštní operační oddíly *Einsatzkommandos*. Směrnice pro činnost těchto oddílů existovala již od srpna 1938. K jejich činnosti patřilo především zatýkání nepřátel říše, kdy zajištění osob a prohlídky probíhaly na základě předem připravených seznamů²⁵⁵ či

²⁴⁹ Bráno ze subjektivního hlediska. Z normativního hlediska se stali právoplatnými příslušníky říše až účinností smlouvy mezi Německem a Česko-Slovenskem o otázkách státního občanství a opce.

²⁵⁰ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 60.

²⁵¹ Ve vnitrozemí se ujala pojmenování rovněž hraničáři, přestěhovali, utečenci In: KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 60.

²⁵² KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 59.

²⁵³ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. Praha: Argo, 2001, s. 71-72.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 79-80.

²⁵⁵ Tzv. kartotéka- M. Seznamy připravovali nacisté již od června 1938 za pomoci sudetoněmeckých fašistů. In: BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 16.

na základě udání. V oblasti Liberecka zatkl *Einsatzkommando* do 12. října 1938 celkem 403 osob.²⁵⁶

Další utečeneckou skupinu tvořili státní zaměstnanci československého státu²⁵⁷ a zaměstnanci poboček firem, které měly sídlo ve vnitrozemí. Tito lidé prakticky ztratili obsazením pohraničí zdroj své obživy a naděje na jiné pracovní místo byla nereálná. Stěhování do vnitrozemí pro ně znamenalo možnost zisku nového zaměstnání.

Tzv. třetí vlnu po 1. říjnu 1938 tvořili dělníci, řemeslníci, živnostníci, atd. bez ohledu na národnost či vyznání. Tedy lidé, kterým nehrozila bezprostřední ztráta zaměstnání a nebyli v ohrožení života, kterým se přičil život v cizí zemi a měli obavy z blízké budoucnosti a možných politických a hospodářských obtíží.²⁵⁸ Naopak zemědělci často zůstávali na svých gruntech, neboť opustit půdu by pro ně znamenalo ztrátu obživy.²⁵⁹

6.1 Násilnosti v pohraničí, které vedly k útěku

Od odchodu je třeba odlišit útěk. Lidé se nezdálo dostávali do situace, kdy k opuštění domova měli doslova hodiny. V prvních dnech po „osvobození“ Sudet docházelo k cíleným provokacím proti Čechům, Židům a antifašistům. Docházelo k vybíjení jejich oken, rabování obchodů, strhávání pomníků a symbolů státu, pálení knih atd.²⁶⁰ Například v Českých Velenicích tzv. Hilfspolizei přepadala v noci Čechy v jejich bytech a výhrůzkami a bitím od nich vybírali peníze. Pokud však oběti peněžní prostředky neměli, naložili je do auta a odvezli na demarkační čáru a bitím je vyháněli na československé území.²⁶¹ V Nýřanech pak byli vyhnáni železničáři obvinění z poškození telefonního kabelu. Vyhánění pak byli například členové Sokola a ostatní, na něž se zloba SdP soustředila. K dalším pokusům došlo například v Žatci, a to proti

²⁵⁶ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 45-49.

²⁵⁷ Úředníci, učitelé, četníci, železničáři, atd.

²⁵⁹ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 138.

²⁶⁰ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 18.

²⁶¹ RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 138.

Čechům, kteří obhospodařovali zemědělské statky, jež patřily před pozemkovou reformou ve 20. letech Němcům.²⁶²

Útěk obyvatel předem neplánovali a své domovy opouštěli narychlo. O útěku lze hovořit na jednu stranu jako o vyhošťování nepohodlně angažovaných Čechů, na stranou druhou jako o divokém vyhánění, či o prostém útěku před hrozícím násilím. O vyhánění jako takovém se prameny zmiňují pouze ojediněle a výše v této kapitole jsem jejich příklady již zmínila. Ve většině případů tak šlo o útěk pramenící z obav před násilím, nikoli však v důsledku fyzického napadání. Mnozí lidé viděli v útěku před silicím tlakem zfanatizovaných sudetských Němců nejbezpečnější řešení situace. V této rovině lze tedy útěk chápat jako důsledek teroru a nikoli jako organizované vyhánění. Posoudíme-li ovšem důsledky pro postižené lidi, hranice mezi vyhnáním a útěkem je nepatrná, jelikož přestěhovalci svá bydliště a města neopouštěli dobrovolně.²⁶³ Především v těchto ohledech tkví rozdíl od poválečného vyhnání Němců, kdy se opět role mezi oběma národy vyměnily. Je třeba podotknout, že útky a vyhánění občanů Československa měly zcela jiné rozměry než odsun Němců v roce 1945.

Na mnoha dobových fotografiích jsou tak k vidění důkazy o tom, že lidé prchali pouze s nejnütnější výbavou a s tím, co naložili na trakař, kárku, do dětského kočárku, ručních zavazadel, atd. Jejich domy, zařízení bytů, movitý majetek, ztráta zaměstnání, uzavření školy a kraj, ve kterém vyrůstali či žili po několik generací, to vše bylo najednou pryč. Ozbrojení a agresivní Němci dokonce na utíkající stříleli. Ve vagónech vlaků leželi cestující na zemi na slámě, aby nepřišli o život.²⁶⁴ Nádraží a silnice byly přeplněné. Pokud měli uprchlíci příbuzné ve vnitrozemí, uchylovali se povětšinou k nim, jinak přebývali v provizorních ubytovnách, tělocvičnách, hostincích.²⁶⁵ Mnohé rodiny zůstaly až do konce války rozděleny zvláště v důsledku toho, že rodiče zůstali v pohraničí, aby udrželi živnost či majetek a zletilí potomci šli za prací do

²⁶² ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 85-86.

²⁶³ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 85-87.

²⁶⁴ ZELENÝ, Karel. *Vyhnání Čechů z pohraničí 1938: Vzpomínky*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996, s. 72.

²⁶⁵ *Studie o sudetoněmecké otázce*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996, s. 94.

vnitrozemí.²⁶⁶ Vzhledem k tomu, že většina mužů byla povolána k mobilizaci, opouštěly některé ženy pohraničí samy a bez vědomí, kde je jejich manžel. V nových příhraničních městech v důsledku přílivu utečenců náhle stoupl počet obyvatel, což způsobovalo značné problémy. Konkrétně v Turnově se zvýšil v prvních říjnových dnech z 8 na 16 tisíc obyvatel.²⁶⁷

6.2 Evidence uprchlíků a omezování jejich pohybu

Během září se začal rapidně zvyšovat počet přicházejících uprchlíků. Zprvu se jednalo zejména o starce, ženy a děti, které zřídka doprovázeli jejich manželé a pokud, tak jen aby se ujistili, že jsou v bezpečí a odjeli zpět domů.²⁶⁸ Oproti hrstce imigrantů po květnové mobilizaci, kteří měli finance na to, hradit si náklady se stěhováním a novým ubytováním sami, musela vláda již v průběhu září řešit aktuální situaci nárůstu nezabezpečených „obyčejných“ lidí uvnitř státu, kteří mířili zejména do hlavního města. Okresní úřady měly dle tajného opatření usilovat o to, aby se obyvatelé z jejich okresu nestěhovali, případně aby se usazovali nejdále v sousedním nebo nejbližším okrese. Důraz se kladl hlavně na to, aby nepřibývalo uprchlíků v Praze, i z důvodů zdravotních a případného šíření epidemií, dále se neměli usazovat na jih od Labe a na východ od Vltavy. Úřady dostaly za úkol bránit hromadnému opouštění pohraničí všemi dostupnými prostředky, avšak ne za každou cenu a dopouštění se případné krutosti. Tudíž v případech, kdy se jevilo přesídlení nutným z důvodů osobní bezpečnosti obyvatel, měly jej povolit a zároveň zařídit. Železniční správa pak na základě dohody s ministerstvy směla vypravit transportní vlak až poté, co zjistila cílovou stanici a měla zároveň zajistit, aby transportní vlaky neprojížděly Prahou.²⁶⁹ Po 30. září převažovali uprchlíci zejména české národnosti a i chystaná vládní opatření se orientovala na pomoc československým občanům. S Němci a Židy nebylo v souvislosti se vznikem nového národnostního státu počítáno.

²⁶⁶ WAGNEROVÁ, Alena. *Neodsunuté vzpomínky: česká zkušenost pohraničí*. Praha: Prostor, 2000. s. 143.

²⁶⁷ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 152.

²⁶⁸ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 143.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 146-149.

Dle údajů z oficiální československé dokumentace bylo k 1. březnu 1939 celkem 149 254 uprchlíků.²⁷⁰ Z přiložené tabulky²⁷¹ lze vyvodit, že se v období mezi 1. a 15. říjnem 1938 někteří obyvatelé vrátili zpět do svých domovů. Tuto skutečnost způsobily vládní kroky v souvislosti s očekáváním, že zábor pátého pásma nebude tak markantní.²⁷² Prezidium Zemského úřadu v Praze vydalo oběžník, který podřízeným orgánům ukládal co nejdříve odtransportovat utečence do jejich domovů, či do plebiscitního území uvnitř demarkační čáry. V Praze byli uprchlíci vyzváni, aby se přihlásili na policejních stanicích a „výměnou“ obdrželi vyhoštění z hlavního města do 24 hodin. Výjimky se týkaly pouze nepatrného počtu obyvatel, u kterých by jejich vrácení znamenalo bezprostřední ohrožení na životě.²⁷³ Skutečnost, že Československé úřady posílaly po 1. říjnu nuceně zpět utečence na odstoupená území, se však stala osudným pro mnoho Němců, kteří ihned padli do zajetí gestapa. Většina lidí se obratem vrátila zpět do vnitrozemí za demarkační linii. Na druhou stranu zůstává nepochopitelná a nenávratná skutečnost „vydání“ mnoha německých sociálních demokratů.²⁷⁴ I oficiální média nařizovala uprchlíkům návrat do svých domovů a opuštění nynějšího působiště do 24 hodin. Noviny otiskly prohlášení, aby obyvatelé zachovali národní hodnoty, vydali se zpět do svého bydliště a splnili tak povinnost hlasovat v plebiscitu.²⁷⁵ Československý rozhlas dokonce vyzýval občany, aby v národnostním zájmu neutíkali a zůstali tak menšinou jako byli Němci v rámci Československa.²⁷⁶

Osoby, které se na území republiky přistěhovaly z obsazených oblastí po 20. květnu 1938, se musely hlásit na příslušném obecním úřadě a směly se stěhovat do jiné obce jen na základě úředního povolení. Za členy rodiny podával ohlášení „přednosta domácnosti“, případně majitel domu i bytu. Každý, kdo opustil Sudety a chtěl získat ve vnitrozemí dočasný nebo trvalý pobyt, musel vyplnit formulář, v němž

²⁷⁰ Dle jiných zdrojů lze dojít k vyššímu počtu. Do konce roku 1938 bylo dle odhadů J. Macka, který se opírá o statistiku ministerstva vnitra 151 997 uprchlíků, v nichž nebyli započítáni emigranti do jiných zemí a zaměstnanci státní správy, kteří měli zaručené jiné místo. Těchto nezapočítaných osob bylo cca 10 000, tudíž J. Macek došel k počtu uprchlíků 160 000 jen do konce roku 1938! In: tamtéž s. 63.

²⁷¹ viz. příloha 6.

²⁷² KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 60-61.

²⁷³ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 152-153.

²⁷⁴ BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*, s. 657.

²⁷⁵ *Večerník Národních listů*. 10. 10. 1938.

²⁷⁶ WAGNEROVÁ, Alena. *Neodsunuté vzpomínky: česká zkušenost pohraničí*, s. 151.

uvedl konkrétní důvody, které k útěku či odchodu vedly, a to do 24 hodin po svém příchodu. Neuposlechnutí nařízení se trestalo pokutou do 10.000,-Kč nebo vězením do jednoho měsíce či obojím.²⁷⁷ Od 18. října museli navíc všichni uprchlíci, i ti již přihlášení, vyplnit na základě výnosu Zemského úřadu v Praze tzv. prohlášení, ve kterém uvedli politické důvody k opuštění obsazeného území. Jejich opodstatněnost a „vztah k republice“ zkoumaly okresní (policejní) úřady, které rozdělovaly uprchlíky na dvě skupiny. V první skupině osoby, které byly v původním bydlišti ohroženy na životě a v druhé skupině osoby, u kterých byly spatřovány závažné důvody k opuštění obydlí, či stěhovaly své podniky do vnitrozemí, nebo jejichž podnikání bylo z hlediska státního zájmu nepostradatelné.²⁷⁸ V případech, ve kterých úřady neshledaly důvody jako závažné, vyzvaly dotyčné osoby, aby v určené lhůtě opustily území republiky. Židé pak navíc potřebovali k udělení povolení k pobytu potvrzení Státního úřadu statistického o osvědčení československé nebo židovské národnosti. Ověřování a prokazování jejich loajlnosti k republice pak probíhalo prostřednictvím policejních orgánů.²⁷⁹

Na základě těchto nařízení se začala vytvářet oficiální evidence uprchlíků s tím, že seznamy státních zaměstnanců byly vedeny odděleně. Někteří utečenci se pochopitelně registraci vyhýbali, a to zejména z obavy před vyhoštěním, a pokud jim jejich prostředky či příbuzenské vazby dovolily, stěhovali se z místa na místo. Na základě evidence však vznikla podrobná kartotéka, díky níž se podařilo dohledat ztracené příslušníky rodin, jelikož v chaotických zářijových dnech docházelo často k jejich rozdělení.²⁸⁰

Z důvodu přeplněnosti některých lokalit, zejména pohraničních okresů Prahy a Brna, vydal 3. prosince Ústav pro uprchlíky zákaz stěhování do politických okresů Semily, Kladno, Beroun, Praha, Plzeň, Prostějov. Výjimky se týkaly pouze přistěhování rodinných příslušníků či potřeby zaměstnance v dané lokalitě. Z důvodu sestavení

²⁷⁷ Nařízení zemského presidenta v Praze, č. 220/1938 Sb., o hlášení osob, které se po 20. květnu 1938 přestěhovaly z československého státního území obsazeného říšskoněmeckým nebo polským vojskem ze dne 9. října 1938. Rovněž stejné nařízení zemského presidenta v Brně č. 243/1938 Sb.

²⁷⁸ Prohlášení uprchlíků o důvodech, které je vedly k opuštění domovů, kde bydlí a z jakých prostředků žijí viz. příloha č. 7.

²⁷⁹ BENDA Jan. *Útěk a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 192-193.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 191.

aktuálního seznamu uprchlíků bylo přechodně na dobu Vánoc roku 1938 stěhování plošně zakázáno. Úřad měl v úmyslu dle statistik přemístit utečence do méně přeplněných lokalit. Vzhledem k tomu, že v počátku uprchlické krize preferovala vláda usazování lidí v pohraničních okresech, kteří tam tak našli novou existenci a zároveň zůstali poblíž svého majetku v zabraném území, nelze se divit faktu, že se plánované stěhování a rozptyl uprchlíků nedařil.²⁸¹

6.3 Smlouva o otázkách státního občanství a opce

Obyvatele příhraničních oblastí lze rozdělit do tří skupin. První tvořili tzv. starousedlíci, zejména zemědělci usazení trvale na zabraném území již po několik generací. Druhou skupinu představovali ti, kteří přišli do pohraničí v souvislosti s rozvojem průmyslu a těžby ještě před rokem 1918. Do třetí skupiny je pak třeba počítat osoby tvořící úřednický a státní aparát, které do pohraničí přišly až po roce 1918.²⁸²

Mnichovská dohoda určovala zavedení opčního práva pro přesídlení obyvatel do odstoupených území a vystěhování z nich, dále se zde vágně hovořilo o výměně obyvatel.²⁸³ K provedení tohoto požadavku byla uzavřena mezinárodní smlouva. Smlouvu mezi Česko-Slovenskou republikou a Německem, která řešila otázky státního občanství a obce, podepsali v Berlíně dne 20. listopadu 1938 zástupci obou zahraničních vlád. V Česko-Slovensku pak vyhlásil smlouvu č. 300/1938 Sb., mezi Česko-Slovenskou republikou a Německou říší o otázkách státního občanství a opce, ministr zahraničních věcí s účinností od 26. listopadu 1938. Německé státní příslušnosti nabyli lidé, kteří měli k 10. říjnu 1938 bydliště v některé k říši připojené obci a zároveň se na tomto území před 1. lednem 1910 narodili nebo dnem 10. ledna 1920 pozbyli německou státní příslušnost. Pokud byly splněny tyto podmínky, vztahovaly se účinky smlouvy i na rodinné příslušníky, a to nejen na děti, ale i vnuky a jejich manželky. Německou příslušnost tedy nabyli i všichni občané, bez ohledu na národnost a místo narození, kteří k 10. říjnu bydleli na odstoupených územích a jejichž předkové

²⁸¹ Tamtéž, s. 195-197.

²⁸² BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 63.

²⁸³ Mnichovská dohoda odst. 7

(manželé) splnili výše uvedené podmínky.²⁸⁴ Dle těchto podmínek se stali ze dne na den říšskými příslušníky i tzv. starousedlíci české národnosti. Vzhledem k chaotickému určování státní hranice a stupňování územních požadavků ze strany Německa neměli mnohdy obyvatelé jasno o svém domovském právu a státní příslušnosti.²⁸⁵

Smlouva počítala i s možností vytvoření dvou čistě národních zemí, kdy by odstoupené území bylo obývané pouze Němci a zbytek Čechy. Na základě žádosti československé nebo německé vlády existovala hypotetická možnost přesunu obyvatel. Pokud byl občan československé republiky národnosti německé a zároveň se usadil po 1. lednu 1910 na území druhé republiky, mohla vláda žádat, aby ze země odešel ve lhůtě tří měsíců. Tím by pozbyl československého občanství a na své území by jej přijala německá vláda. Z odstoupeného území mohli Němci ve stejné lhůtě žádat odchod osob německé národnosti, které však zůstaly podle smlouvy občany Česko-Slovenska a po 1. lednu 1910 se přestěhovaly na území připojené k říši. Účinky takových opatření by se vztahovaly rovněž na rodinné příslušníky.²⁸⁶ Diplomatická jednání obou států však došla k závěru, že se výše zmíněné možnosti, tzv. vyhoštovacího paragrafu, užije jen po vzájemné dohodě.²⁸⁷ Ostatně o vzájemné výměně obyvatel mezi oběma oblastmi uvažoval již prezident Beneš v rámci posledních pokusů o tzv. národnostní statut.²⁸⁸ Konkrétní opatření k výměně obyvatel však připravena byla. Na základě výnosu ministerstva vnitra měly být pořízeny seznamy československých občanů německé národnosti, kteří se přistěhovali na území Česko-Slovenska po 1. lednu roku 1910, včetně Židů národnosti německé a německých optatů. Okresní úřad v Turnově zahrnul do seznamu občanů doporučených k výměně ty, kteří by mohli zabírat nebo zabírali místo, neuměli česky, nebyli spolehliví, jednalo se o Židy či s nimi spolupracovali. Na

²⁸⁴ Smlouva č. 300/1938 Sb., Smlouva mezi Česko-Slovenskou republikou a Německou říší o otázkách státního občanství a opce, § 1.

²⁸⁵ Dotaz ohledně státní příslušnosti a opčního práva viz. příloha č. 8.

²⁸⁶ Smlouva č. 300/1998 Sb., § 2.

²⁸⁷ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 243.

²⁸⁸ NĚMEČEK, Jan, et al. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století: hledání východisek: [české křížovatky v evropských dějinách 1918-1938-1948-1968: 2. svazek. Praha: Historický ústav, 2010. s 303.*

obhajobu sestaveného seznamu argumentoval tím, že není v zájmu města, jako města příhraničního, posilovat německý živel.²⁸⁹

Dohoda tedy stanovovala jasně, kdo je příslušníkem jakého státu.²⁹⁰ Existovala však možnost opce. Osoby, které nabyly dle smlouvy německou státní příslušnost, mohly optovat pro československou a naopak těm, kterým zůstala příslušnost československá, mohly optovat k německé.²⁹¹ Na základě písemného, či ústně do protokolu podaného opčního prohlášení u místně a věcně příslušného úřadu vznikla optantovi požadovaná státní příslušnost, která byla neodvolatelná.²⁹² Optovat mohl jen ten, kdo dosáhl věku 18 let. Pokud manželství nezrušil soud, záleželo opět postavení vdaných žen na opci manžela.²⁹³ Jestliže osoby musely podle smlouvy opustit zemi či optovaly a přeložily svá bydliště do státu, pro který optovaly, směly si s sebou vzít pouze movitý majetek.²⁹⁴

Za daných okolností projevovaly politické reprezentace obou států překvapivou snahu o zachování národnostních menšin na jejich území. K vyhoštění obyvatel tedy vůbec nedošlo a k opci do státu zvolené příslušnosti pouze zřídka. V Česko-Slovensku nabádala vláda k setrvání obyvatel v dosavadním působišti zejména z důvodů ekonomických a sociálních. Oficiálně však prohlašovala, že je třeba, aby české obyvatelstvo v zabraném pohraničí zůstalo a tvořilo přední stráž českého národa. Nacisté v té době již realizovali další plány a kroky k ovládnutí zbylého území, tudíž jim německá menšina žijící v druhé republice ze strategických důvodů vyhovovala.²⁹⁵

Počet optujících není v žádném z pramenů přesně zjistitelný. Lze vycházet pouze z údajů, které jsou k dispozici ze sčítání obyvatel v sudetské župě z roku 1939. Státní příslušnost říšskoněmecká se dělila na národnosti českou a německou.²⁹⁶ K německé národnosti se přihlásilo přibližně 2 597 000 a k české 174 000 obyvatel.

²⁸⁹ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000403, č.j. 6215/1939 ze dne 16. února 1939. Seznam osob navržených k výměně viz. příloha č. 9.

²⁹⁰ Dle § 1 smlouvy č. 300/1938 Sb.

²⁹¹ Dle § 3 a 4 smlouvy č. 300/1938 Sb.

²⁹² Tamtéž, § 5, 6, 7, 10.

²⁹³ Tamtéž, § 9.

²⁹⁴ Tamtéž, § 12.

²⁹⁵ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 67.

²⁹⁶ Obdobně tedy jako při sčítání lidu v první republice.

Úřady sečetly rovněž 127 400 lidí, které označily jako osoby se státní příslušností nejasnou. Tento údaj tak lze považovat pravděpodobně za optanty pro československou příslušnost. Nelze však určit, kolik z Čechoslováků se rozhodlo optovat k Německu a naopak.²⁹⁷ Je však třeba poznamenat, že právo optovat trvalo do 29. března 1939 a vyhlášení protektorátu v podstatě znemožnilo dokončení celého procesu.²⁹⁸

Veřejné přihlášení se k češství představovalo symbolické vyjádření nesouhlasu s nacistickým režimem a s „okupací“. K Československu se přihlašovali zejména dělníci z průmyslových oblastí, kteří nebyli tolik spjatí s půdou a obyvatelé převážně českých obcí, kteří ještě doufali v navrácení území za hranice říše. Tendenci optovat k Němcům lze spatřovat u zemědělců na Opavsku.²⁹⁹ Opačný postoj však měli rolníci z Turnovska, kteří vlastnili hospodářství v ryze českých vesnicích v obsazeném území a plánovali optovat pro Česko-Slovensko. Okresní úřad se snažil lidem tyto záměry vymluvit a negativní stanovisko zdůvodňoval možnými národními a hospodářskými škodami. V národním zájmu nebyla ani opce českých učitelů, kteří zůstali v Sudetech. Ve chvíli kdy by pedagogové optovali pro Česko-Slovensko, hrozila jim ztráta zaměstnání a ve vnitrozemí by při velkém přebytku učitelů nenašli uplatnění.³⁰⁰

Jako příklad pozitivní opce lze uvést odvody na nucené práce. Muži, kteří se přihlásili k československé národnosti, nepůsobili vůči říši důvěryhodně, a tak nemuseli nastoupit práci ve vojensky řízených útvech na opevňovací práce na francouzských hranicích. V Rozstání pod Ještědem, Bílé a dalších okolních obcích s českým obyvatelstvem v zabraném pohraničí se při odvodech důstojníci říšskoněmecké armády dotazovali dotčených ročníků 1913 až 1917, zda jsou Češi, mají české rodiče a zda optovali pro Česko-Slovensko. V obci Bílá žánní Němci nežili, a tak důstojníci obec opustili se slovy: „proč nás sem posílají, když jsou zde sami Češi“.³⁰¹ V průběhu let se

²⁹⁷ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*. s. 79.

²⁹⁸ Smlouva č. 300/1938 Sb., § 3 a 4

²⁹⁹ Opavský vládní kraj obývali zejména čeští rolníci. Zde z cca 20% českého obyvatelstva optovalo pro Německo přes 130 tisíc, zatímco pro Česko-Slovensko jen lehce přes 31 tisíc obyvatel. In.: ZIMMERMANN, Volker a Petr DVORÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 350.

³⁰⁰ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000061, č.j. 135/1938 ze dne 01.02.1939.

³⁰¹ Tamtéž, č.j. 278/1939 ze dne 03.03.1939.

v pohraničí dokonce vytvořila jakási nevraživost mezi skupinami obyvatel, kdy se ti, kteří optovali, považovali za věrné vlastence a na ostatní hleděli s jistým opovržením.³⁰²

6.4 Přeshraniční styk

V důsledku nové demarkační čáry se staly severní obce turnovského okresu obcemi pohraničními, na jejichž území docházelo k přechodům obyvatel do Německa a naopak. Českoslovenští občané mohli opouštět hranice státu a cestovat v cizině, dle zákona 55/1928 Sb. o cestovních pasech, na základě platného cestovního pasu. V případě pohraničního styku s Německem platila od roku 1928 vyhláška 66/1928 Sb., o úlevách v pohraničním styku s Německem. Oba předpisy zůstaly v platnosti i po uzavření mnichovské dohody.

Cestovní pasy bezpodmínečně potřebovaly osoby, které cestovaly hlouběji než 15 kilometrů do obsazeného území. Pro tzv. malý pohraniční styk platila pravidla shora uvedené vyhlášky. Osobám, které měly bydliště v celním pásmu v šíři patnácti kilometrů na německé či české straně nebo se na takovém území zdržovaly déle než tři měsíce, postačoval k šestidennímu pobytu na území druhého státu tzv. pohraniční průkaz. Průkazy měly zpravidla jednoletou platnost a příslušným pro jejich vydání byl starosta obce, která se nacházela v patnáctikilometrovém pásmu a v níž měl žadatel pobyt.³⁰³ Držitelé průkazu směli překročit hranice na předem určených přechodech a jen v určitých hodinách. Existovaly výjimky a na základě povolení mohli lidé přejít hranice na jiném než úředně povoleném místě, a rovněž i jindy než kdy byl přechod obecně povolen a směli se zdržet za hranicemi státu déle. Těch požívali zejména lékaři, duchovní, veřejní zaměstnanci a osoby oprávněné k užívání pozemků a závodů, které se nacházely v pohraničním okrese.³⁰⁴ Osobám, které se zdržovaly na území zahraničního státu za účelem léčby nebo zotavení, sloužilo tzv. výletní osvědčení, které je opravňovalo k třítydennímu pobytu v okrese tohoto státu, a jeho majitelé v něm měli uvedeno, na jakých přechodech či pohraničních úsecích mohou překročit

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ Vyhláška č. 66/1928 Sb. o úlevách v pohraničním styku s Německem, čl. 1, 5 a 6.

³⁰⁴ Tamtéž, čl. 7 a 8

československo-německé hranice. Tiskopisy pohraničních průkazů a výletních osvědčení vydával okresní úřad v Turnově.³⁰⁵

Po zabránění pohraničí v souvislosti s řešením demarkační čáry a následným ustanovením pohraničních úřadů zavládl ve vydávání formulářů a jejich vzájemném uznávání chaos. Z počátku nikdo neznal jejich podobu a nevěděl, v jakém jazyce mají být vydávány. Lidé se povolení dožadovali, neboť o nich slyšeli v rozhlase, avšak dotčené úřady formuláře neměly. Říšskoněmecké úřady propustky psané starosty pouze česky neuznávaly, ale i ony je vydávaly pouze v němčině.³⁰⁶ Veškerá povolení k přechodu státních hranic měla být přirozeně oboujazyčná. Proto pokavad' starosta obce nemohl vyplnit text též německy, činila tak četnická stanice při vidování.³⁰⁷

Nové pohraniční pasové stanice, celní úřady, oddělení a inspektoráty finanční stráže, prováděly nejen hraniční kontrolu, ale také u nich podávali občané informace ze zabraného pohraničí.³⁰⁸ Z těchto zpráv se lze dozvědět o neoprávněném vnikání říšských vojsk na Česko-Slovenské území, o škodách na polích způsobených jejich terénními vozy, o záměrném posouvání hraničních kolíků, o neoprávněném zabavení zbraní a rabování či o podezření obyvatel ohledně protistátní činnosti. Z mnoha takových podání je však zřejmý subjektivní postoj informátorů i nuance ve vnímání státní hranice. Zpráva z četnické stanice ve Všelibicích hovoří o události, při které došlo k týrání, bití a svazování občanů české národnosti v zabraném Českém Dubu.

³⁰⁵ Tiskopisy výletních osvědčení vydávaly rovněž: pohraniční četnická kontrolní stanice v Sychrově, pasová kontrolní četnická stanice ve Žďárku, Bohumilči a Frýdštětě a četnické stanice v Kobylech, Všelibicích a Sychrově. In: SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000493, č.j. 1047/1939 ze dne 10.01.1939.

³⁰⁶ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000486, č.j. 35095/1938 ze dne 28.11.1938.

³⁰⁷ Tamtéž, karton č. 000493, č.j. 1047/1939 ze dne 10.01.1939. Dle zprávy policejního ředitelství v Praze docházelo k ilegálním přechodům hranic v rámci pracovních skupin lesního dělnictva. S německými skupinami majícími hromadnou propustku na počet osob uvedený pouze číslicí, nikoliv jmenovitě, měly na území Česko-Slovenska přicházet emigranti a nepohodlné osoby. Při zpáteční cestě do Německa pak odešel stejný počet osob, ale pravděpodobně se jednalo o řííšskoněmecké státní příslušníky z Česko-Slovenska. In.: tamtéž, karton č. 000061, č.j. 93/1939 ze dne 22.01.1939.

³⁰⁸ Obce kde byly tyto instituce umístěny - pasové stanice: Sychrov, Bohumileč, Frýdštětj a Žďárek, inspektorát finanční stráže: Všelibice a Radimovice, oddělení finanční Stráže: Hlavice, Hrubý Lesnov, Všelibice, Bohumileč, Hradčany, Kohoutovice, Radimovice, Žďárek a Frýdštejn, celní úřad: Turnov s pobočkou v Sychrově a silniční celní úřad: Bohumileč, Žďárek a Frýdštejn. In.: SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000493, č.j. 1047/1939 ze dne 10.01.1939.

Při maškarních průvodech vyhrávali cenu za nejlepší masku lidé, kteří svým převlekem zesměšňovali Československo či prezidenta Beneše.³⁰⁹ Přišla však i zpráva o českém plese konaném v Jablonci nad Nisou, kde Češi i Němci z říše zůstali na zábavě do pozdně ranních hodin a tančili na české písně. Dále stanice obdržely opakované informace o protistátních letácích v Sudetech, na kterých stálo „Hitler nieder, Beneš wieder“, případně je dále doplňoval kritický text o činnosti jednotlivých vedoucích osob v Německu. Tyto měly být dopraveny z Drážďan a rozšiřovány v bývalých československých městech.³¹⁰

Velkým tématem se stalo přesídlení mnoha podniků do Turnova a přilehlých obcí, zejména tedy závodů sklářských a bižuterních. Především z Jablonce nad Nisou pak přijížděli do nového česko-slovenského pohraničí členové městského zastupitelstva, příslušníci SdP a podnikatelé, kteří zůstali v Sudetech. Účel jejich návštěv byl zaměřen na zjišťování všech dostupných informací o zavádění nových výrob. Zajímali se o to, kam přesídlili kvalifikovaní dělníci a zda by bylo možné dodávat do přestěhovaných podniků polotovary, z nichž by pak konečný výrobek nesl značku „Made in Czechoslovakia“. Jablonečtí nesli velmi těžce, že se židovské exportní výroby přestěhovaly do Turnova a odtud vyřizovaly objednávky do ciziny. Vzhledem k tomu, že se podnikatelé z těchto kruhů zdržovali nejvíce v hotelích „Slavie“ a „Central“ dojížděli do těchto míst vyslanci s pozorovatelským záměrem, aby získali informace o tom, kdo se s kým stýká, obchoduje, aj. V obavě před hospodářským úpadkem došlo i k intervencím u německých hospodářských úřadů, aby výroba skla pro tzv. jablonecké zboží byla v Česko-Slovensku zcela zakázána.³¹¹

³⁰⁹ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000061, č.j. 229/1939 ze dne 23.02.1939.

³¹⁰ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000061, č.j. 228/1939 ze dne 23.02.1939.

³¹¹ Tamtéž, karton č. 000060, č.j. 1407/1938 ze dne 14.11.1939, č.j. 1636/1938 ze dne 29.12.1938 a č.j. 143/1939 ze dne 02.02.1939.

7 Vznik říšské župy Sudety se zaměřením na město Liberec

7.1 Správní a politické uspořádání

Území zahrnutá mnichovskou dohodou se počínaje 1. říjnem roku 1938 stala součástí nacistického Německa na základě výnosu vůdce a říšského kancléře o správě sudetoněmeckých území. Do čela správy celé oblasti byl toho dne jmenován Henlein, který podléhal přímo Hitlerovi.³¹² Postupně začaly platit i všechny říšské zákony. Stále však docházelo k předávání území wehrmachtu a dočasně fungovala vojenská správa, která měla pravomoc zřizovat zvláštní soudy a zabezpečovat klid a pořádek na zabraném území. V ostatních věcech zůstávala pravomoc dosavadních městských a obecních správ nedotčena, a to do 20. října, kdy se začalo přecházet na civilní správní systém dle nacistického vzoru.³¹³

Rozsah oblastí, které spadly do záboru, byl sice dost značný, nicméně geografická nesourodost území se jevila jako problém. Za jediný společný rys těchto území lze považovat pouze to, že se jednalo o pohraničí a převážně hornatý kraj, který měl pro republiku hlavně strategický význam. Jinak tyto části neměly v podstatě nic, co by je historicky spojovalo a dohromady ani netvořily nedílný celek.³¹⁴

Sudety byly budovány na ideji tzv. německé národní pospolitosti (*Volkgsgemeinschaft*), kde se základem stala vláda jediného vůdce, který stojí v čele státu i nacistické strany a státní, správní a sociální život je této jednotě podřízen. Vše pak vede k vítězství německého národa a spojení „nahlidí“ v tzv. velké Německo, které vládne celému světu.³¹⁵ Vzhledem k tomu, že Hitler po svém nástupu k moci v podstatě pokračoval v historické správní tradici, měl nyní možnost vyzkoušet model, který vycházel z těsného propojení strany a státu a do budoucna z něj případně vycházet v uspořádání Velkoněmecké říše. Původní plány připojit území k německým na severu a západě, na jihu pak k Rakousku, změnila vidina experimentu a vytvoření tzv. vzorové

³¹² Bekanntmachung des erlasses des Führer sund Reichkanzlers über die Verwaltung der Sudetendetschen Gebiete, § 1 a § 6. In: Verordnungsblatt für die Sudetendeutschen Gebiete, Ausgegeben zu Berlin den 8. 10.1938, nr. 1. s 1.

³¹³ KURAL, Václav a kol. "Sudety" pod hákovým křížem, s. 45-46.

³¹⁴ Tamtéž, s. 71-72.

³¹⁵ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 25.

župy (*Mustergau*), která měla být brána v budoucnu za základ župního zřízení. Sudetští Němci si však neuvědomovali, že jde o pouhý experiment a mysleli si, že jsou ztělesněním příkladu pro všechny ostatní.³¹⁶

Již dne 30. září vydal Hitler nařízení o vzniku župy NSDAP Sudety, a to vlastně ještě za stavu, kdy se o nových hranicích teprve jednalo. Zřejmým cílem se stala podřízenost veškerého politického a nakonec i společenského života pod jednu stranu. Henlein jako říšský komisař vydal dne 2. října nařízení, že jedinou povolenou stranou je na sudetoněmeckém území SdP. Henlein stál rovněž v čele této stranické župy a jeho zástupcem byl jmenován Frank. Přestože ze strany členů Sdp existovala snaha o uznání strany za rovnocennou sesterskou organizaci NSDAP, stala se SdP dne 5. listopadu její součástí.³¹⁷

Obdobně jako se podřizovalo stranické spektrum jednotné linii, splynula časem i občanská společnost. V rámci tzv. *Gleichschaltung* probíhalo usměrňování všech organizací a spolků. Cíl nacistů vytvořit jednotně organizovanou a smýšlející společnost nedopřál dlouhé trvání spolkům, které byly od dob Rakouska-Uherska velkým fenoménem. „Gleichschaltace“ spočívala v prověření všech existujících organizací a dále v jejich zrušení, převedení k říšským útvarům či jejich ponechání.³¹⁸ I ke zrušení oddílů Freikorps došlo v rámci tohoto procesu a dne 9. října 1938 byly včleněny pod oddíly SA a SS.³¹⁹ Přes 51 tisíc organizací zaniklo zrušením nebo vymazáním z rejstříku a asi 14 tisíc fungovalo dál. O majetek těch zaniklých se obohatila říšská pokladna.³²⁰

Postupně tedy od října 1938 vznikala říšská župa Sudety, k jejímuž definitivnímu ustanovení došlo dne 25. března 1939 s platností od 15. dubna. Župa však nezahrnovala celé zabrané území na základě mnichovské smlouvy. Okrajové části jižních Čech, Moravy a Slezska připojil výnos ze dne 21. října existujícím říšským

³¹⁶ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 26.

³¹⁷ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 106-109.

³¹⁸ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 109-111.

³¹⁹ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 32.

³²⁰ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 109-111.

župám.³²¹ Státní správa uvnitř župy se členila na tři stupně. Na vrcholu pyramidy stálo říšské místodržitelství, které sídlilo v Liberci. Dále se území dělilo na tři vládní obvody: Cheb se sídlem v Karlových Varech, Ústí nad Labem a Opava. Za základní územně správní celky lze považovat 53 venkovských okresů a pět statutárních měst spravovaných tzv. úřady zemských radů (*Landrat*).³²²

Henleinovi byla nyní svěřena veškerá správa. Po Mnichovu stanul v čele jak státní, tak stranické struktury a ve vnitřní hierarchii říše podléhal přímo Hitlerovi. Jako říšský místodržitel měl rozsáhlé pravomoci. Řídil většinu správních odborů, organizace živnostenského hospodářství a dopravy a mohl vydávat nařízení, dále pak se souhlasem ministerstev a v souladu s říšskými zákony právní normy. K provedení všech těchto kompetencí potřeboval především schopný úřednický aparát a sám dohlížel na dodržování správného směru.³²³ V čele nižších územněsprávních celků již nestanuli volení starostové, nýbrž jmenovaní.³²⁴ Ve straně a jejich přidružených organizacích získali místa věrní členové SdP. Avšak v reálném obsazení administrativních úřadů tkvělo první velké zklamání sudetských Němců. Naivně si představovali, že dosáhli požadované autonomie a správu věcí veřejných převezmou, do svých rukou. Opak byl pravdou a do župy přicházelo za prací ve veřejných funkcích mnoho lidí z říše. Na druhou stranu je třeba vzít v úvahu, že sudetští úředníci neměli s takovou správou žádnou praxi a museli být nejdříve přeškoleni, aby mohli funkce vykonávat.³²⁵

7.2 Volby do říšského sněmu

Dne 31. října 1938 vyšel Hitlerův výnos o konání doplňujících voleb do říšského sněmu.³²⁶ Od té chvíle až do samotných voleb konaných dne 4. prosince probíhala

³²¹ Pošumaví, jižní Morava a Hlučínsko připadli župám Dolní Bavorsko, Dolní Podunají a Horní Podunají.

³²² KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 93-95.

³²³ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 124.

³²⁴ RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 140.

³²⁵ *Studie o sudetoněmecké otázce*, s. 75.

³²⁶ Erlaß des Führers und Reichskanzlers über Erählungswahlen zum Großdeutschen Reichstag in den Sudetendeutschen Gebieten, § 2. In: *Verordnungsblatt für die Sudetendeutschen Gebiete*, Ausgegeben zu Berlin den 14. 11.1938, nr. 15. s 145. V podstatě šlo pouze o formalitu, jelikož sněm fungoval pouze symbolicky a tak volby neměli praktický

volební kampaň. Nacistická propaganda potřebovala volby zorganizovat tak perfektně, aby dohodové mocnosti nepojaly žádné podezření. Hlasování však spočívalo především ve formálním souhlasu obyvatel s připojením k říši a nikoli ve volbě konkrétního kandidáta.³²⁷

Dva dny před volbami do říšského sněmu pocítil město Liberec svou návštěvou sám vůdce. První Hitlerovy kroky vedly v doprovodu Henleina na místodržitelství, do divadla a muzea.³²⁸ Dále delegace navštívila radnici, kde došlo k incidentu při podepisování pamětní knihy města. Hitler se totiž odmítl podepsat do stejné knihy, kde byl podepsán i Beneš. Přinesením nové knihy se nepříjemná situace vyřešila.³²⁹ V rámci ukázkové kampaně se nad centrem vznášela vzducholod' Graf Zeppelin rozhazující materiály s volebními hesly: „*Poděkuj a přísahěj: Řekni své Ano!*“ „*Každý hlas vůdci!*“.³³⁰ Předvolebním projevem na výstavišti ukončil vůdce svou první a zároveň poslední návštěvu Liberce.³³¹

Zvláštní úlohou nacistické propagandy bylo především přesvědčit oblasti osídlené Čechy, aby přišli k volbám a hlasovali pro jednotnou kandidátku. Vedoucí kampaně si nechávali od místních představitelů zjišťovat osoby, které by je mohly podpořit. S rozdáváním letáků, novin, vylepováním plakátů atd. pomáhali místní policisté. Nutno také podotknout, že někteří Češi kolaborovali s Němci ještě před volbami. V tisku vycházely typické články se sdělením, že pokud Češi nebudou volit nebo budou proti, pocítí důsledky.

Rozdílný přístup k obyvatelům župy a k váze jejich hlasů lze spatřovat už v podobě volebních lístků. Němci obdrželi lístek bílé barvy, na kterém stálo: „*Hlásíš se k našemu vůdci Adolfu Hitlerovi, osvoboditeli Sudet a dáváš svůj hlas volebnímu návrhu Národněsocialistické německé dělnické strany?*“ Na lístku zelené barvy pro Čechy

význam. In: VONDROVSKÝ, Ivo. Hitlerovy návštěvy nejsevernějších Čech. *Děčínské vlastivědné zprávy*, 2001, č. XXXI, s. 33-34.

³²⁷ RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 140.

³²⁸ Tamtéž, záznam z 2. 12. 1938.

³²⁹ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 169.

³³⁰ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 94.

³³¹ VONDROVSKÝ, Ivo. Hitlerovy návštěvy nejsevernějších Čech. *Děčínské vlastivědné zprávy*, 2001, č. XXXI, s. 33-34.

stálo: „*Chceš být i Ty loajálním občanem nového státu a svědomitě vykonávat svou povinnost, a dáváš proto hlas návrhu Vůdce a Říšského kancléře?*“³³² Jiné znění volby tak značí, že hlasy Čechů neměly takovou důležitost jako těch druhých. Odlišné barvy pak jasně napovídaly, kolik hlasů, z jaké skupiny a v jakém poměru je proti. Volební účast přesáhla 98 %, z čehož bylo 81 % souhlasných, 16,5 % nesouhlasných a 2,5 % neplatných hlasů. Vyjádření určité opozice značily zelené lístky, které tvořily 93 % všech protihlasů a 68 % všech neplatných lístků. Z těchto údajů sice vyplývá větší tendence nesouhlasu ze strany Čechů, avšak do celkového výsledku se počet nijak závažně nepromítnul. V té době již bylo spoustu politických odpůrců pozatýkáno a běžní lidé se raději podřídili nátlaku. U sudetských Němců očekávané „Ano“ pramenilo více z euforie z naplněného práva na sebeurčení než ze ztotožnění se s nacionálním socialismem.³³³

7.3 Život v hlavním městě říšské župy

Město Liberec se dostalo do povědomí jako metropole českých Němců v pohraničí. Již v 19. století byl centrem obchodu, lehkého průmyslu a liberálních německých a židovských politických směrů. Vzhledem k tomu, že zde sídlily banky, živnostenská a obchodní komora, stal se Liberec městem koordinující prakticky celou ekonomiku severních Čech.³³⁴ Jak jsem již zmínila v úvodních kapitolách práce, Němci odmítli uznat pohraničí jako součást nově vzniklého Československa a Liberec v rámci separatistických tendencí vyhlásili hlavním centrem provincie *Deutschböhmen*. Po oficiálním připojení k Československu, v prosinci roku 1918, nabíral věhlas města stále většího významu.³³⁵ Vlivem historických událostí se stal Liberec ve 30. letech hlavním centrem henleinovského hnutí a strany SdP.

V Liberci, kde sídlil rovněž německý konzulát, vyvěsil už dne 20. září 1938 jeho vedoucí vyhlášku o připojení Liberce s okolím k říši. Provokaci velice rychle

³³² ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 97. viz. příloha 10.

³³³ Tamtéž, s. 98-99.

³³⁴ KNAP, Ladislav. *Historický přehled výsledků voleb do poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky: Liberecký kraj: 1920, 1925, 1929, 1935*. Liberec: Český statistický úřad, krajský úřad Liberec, 2008. s. 7-8.

³³⁵ KARPAŠ, Roman, et al. *Kniha o Liberci*. Liberec: Dialog 1996, s. 272-277.

policie odstranila, avšak následně se stejná zpráva objevila v novinách i se zakázaným hákovým křížem a podpisem starosty města. Je tedy zřejmé, že město očekávalo připojení k říši již od jednání Hitlera s Chamberlainem na Berghofu. I když se 21. září, po přijetí anglo-francouzského plánu, v celém pohraničí vzedmula vlna násilných nepokojů, povstání a sabotáží ze strany henleinovců, zůstal v Liberci díky přítomnosti vojska a starostově výzvě k zachování pořádku klid.³³⁶

Ve výloze časopisu *A-Zet* visela už ráno posledního zářijového dne mnichovská dohoda a vedle ní oznámení, že město patří k Německu. Liberec se tak stal prvním městem, kde bylo zveřejněno plné znění smlouvy. Až v pět hodin odpoledne oznámil rozhlas oficiální zprávu o kapitulaci.³³⁷ Náladu a události nadcházejících dní vyplnil chaos, zoufalství, ale i nadšení a úleva.

Starosta města vydal dne 1. října vyhlášku, která vyzývala k zachování klidu a poslušnosti vůči státním úřadům. Němci tak měli ukázat, že jsou hodni osvobození. Varoval také před napadáním českého, židovského a antinacistického obyvatelstva a vyzval k ochraně jejich majetku. Stejně tak platil zákaz vyvěšování nacistických symbolů a strhávání českých nápisů. Do odchodu českého vojska panovala v Liberci opravdu klidná atmosféra a k násilnostem docházelo spíše ojediněle.³³⁸

Část dnešního Liberce byla obsazena německými jednotkami v rámci druhého pásma, tedy ve dnech 2. a 3. října. Samotné město a jeho okolí obsadil wehrmacht až v rámci rozsáhlého pásma pátého, dne 8. října. Dle zmiňované vyhlášky probíhaly přípravy na příchod „říšských bratrů“ zatím jen v domácnostech. Až v den „osvobození“, v 9 hodin ráno, ohlásily sirény signál pro výzdobu ulic a domů. Hodinu po poledni vítaly nadšené davy lidí přicházející vojsko.³³⁹

V Liberci do roku 1918 žilo pouze 12 % obyvatel české národnosti. Vlivem jeho strategického, hospodářského postavení a prvorepublikových zákonů se jejich počet

³³⁶ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 138-139.

³³⁷ Tamtéž, s. 141.

³³⁸ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 143.

³³⁹ SOKA Liberec, Fond Archiv města Liberec, Kroniky města Liberce 1937-1940 (nezpracovaná část fondu), záznam z 8. 10. 1938.

v roce 1930 zvýšil na 30 % a to zejména z důvodu jejich dosazení na pracovní pozice ve státní správě.³⁴⁰ Proto je zřejmé, že nejen ze strachu před násilím a zatýkáním, ale zejména v důsledku ztráty zaměstnání odešlo do vnitrozemí více než 11 tisíc Čechů z původních 14 tisíc.³⁴¹ Nejvíce jich mířilo do Turnova, který se stal nově největším městem na severní hranici. Lidé věřili, že budou mít možnost vrátit se do svých domovů a někteří tak opravdu učinili, či na obsazené území docházeli alespoň za práci.

Jako hlavní město říšské župy zažil Liberec v říjnových dnech na jednu stranu stěhování armády, úřadů a obyvatel Československa, na stranu druhou se v podstatě ve stejný okamžik stěhovaly do města centrální úřady z říše a říšští pracovníci.

Hodně říšských firem, organizací a zájmových skupin posílalo do Sudet své zástupce, aby na novém území a v jeho centru zřídili pobočky a získali tak potřebný vliv. Pro chod nových úřadů znamenal rychlý nárůst právnických osob značné problémy.³⁴² Do nelehké situace se německé instituce dostaly ihned v počátcích svého fungování. Ačkoliv mnichovská dohoda nařizovala, že na vyklizovaném území nesmí být ničena a poškozena stávající zařízení, nebraly československé orgány toto ustanovení příliš vážně.³⁴³ V Liberci proběhlo stěhování pošty, nádraží a kasáren tak důkladně, že z těchto zařízení zbyly nakonec jen holé zdi a nemohly vůbec sloužit k původním účelům. Z policejního ředitelství zůstala pouze ruina. Co nešlo odvézt, bylo zničeno a rekonstrukce prostor trvala až do konce ledna 1939.³⁴⁴ Předání pohraničí se neobešlo ani bez majetkových sporů. Československá armáda totiž vracela dopravní prostředky, jež byly mobilizovány, značně zdemolované. Dále probíhalo navrácení zabavených radiopřijímačů. V seznamech nároků na odškodnění ze strany československého státu uváděli sudetští Němci především zbraně, střelivo, radiopřijímače, nákladní automobily a zboží. V okolí Hrádku nad Nisou tak údajně 102 obyvatelům vznikla škoda vyčíslená na 650 tisíc korun, což jasně svědčí o jejich

³⁴⁰ KNAP, Ladislav. *Historický přehled výsledků voleb do poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky: liberecký kraj: 1920, 1925, 1929, 1935*, s. 8.

³⁴¹ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 166.

³⁴² ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 78.

³⁴³ Mnichovská dohoda odst. 2

³⁴⁴ *Reichenberger Zeitung*, 9. 10. 1938.

ziskuchtivosti.³⁴⁵ S hodnotou majetku, který zanechali v pohraničí utečenci, se ovšem zmíněná částka nedá srovnávat. Opuštěný majetek se stal předmětem rabování sudetských Němců a prodej nemovitostí se utečencům zdařil jen zřídka.

Od října z vrcholku Ještědu svítil nad městem obrovský hákový kříž sestávající se z 240 žárovek.³⁴⁶ Ve znamení úcty k říši přejmenovalo zastupitelstvo města veřejná prostranství a ulice například na Adolf Hitler Platz, Göring Platz, Dr. Goebbels Strasse, atd.³⁴⁷

S novým státem přišla samozřejmě i jiná hospodářská a sociální politika. České koruny nahradily německé marky, kdy tzv. Göringův kurz znehodnotil jak mzdy, tak i úspory sudetských Němců. Koruna česká byla směňována do 31. října 1938 za 12 říšských feniků a po tomto zlomovém datu měla koruna cenu už jen 8, 6 říšských feniků.³⁴⁸ O podhodnocení měny svědčí fakt, že do města přijíždělo spoustu turistů a spolu s armádou skupovali výrobky, které byly v pohraničí neuvěřitelně levné, volně dostupné a v Německu již „zapomenutým zbožím“.³⁴⁹ Místní lidé se pozastavovali nad tím, jak se němečtí vojáci přejíždají dortů v cukrárnách a vojáky naopak šokovalo, když se dozvěděli, že jsou zde lidé zvyklí jíst máslo a ne margarín. Mínění o sudetských Němcích, kteří jsou chudí, utlačovaní a trpí hladu pod nadvládou Československa tak evidentně nebylo zcela správné. Nákupní horečka nových spoluobčanů však záhy přinesla problémy se zásobováním, jelikož záviselo na surovinách z vnitrozemí, které dodávky pochopitelně omezilo.³⁵⁰ Když vezmeme v potaz, že zůstalo hodně obchodů opuštěných s prázdnými výlohami, protože podnikatelé z řad sociálních demokratů či Židů utekli, není s podivem, že se velmi brzy projevil nedostatek másla, vajec, masa, ale i rýže a kávy. Propagandou vyzdvihované zvýšení mezd o 15 % však nebylo provedeno plošně a v důsledku nových daní, sociálních dávek a stoupajících cen se vlastně reálná

³⁴⁵ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 167-168.

³⁴⁶ SOKA Liberec, Fond Archiv města Liberec, Kroniky města Liberce 1937-1940 (nezpracovaná část fondu), záznam z 11. 10. 1938.

³⁴⁷ Tamtéž, záznam z 8. 10. 1938 a 13. 10. 1938.

³⁴⁸ Tamtéž, záznam z 31.10.1938.

³⁴⁹ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 149.

³⁵⁰ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 147 a 168.

mzda obyvatel, v porovnání se situací v září 1938, snížila.³⁵¹ Je třeba také zohlednit, že v Liberci jako hlavním městě Sudet bylo draž než jinde.³⁵² Cena ošacení se zde v poměru k roku 1937 zvýšila o 40 %. Poměr cen a mezd se stal hlavní příčinou sociální nespokojenosti. Počátkem roku 1939 dokonce docházelo k menším stávkám.³⁵³ Na některých místech dokonce proběhla letáková akce proti Hitlerovi, kdy na tištěných lístcích stálo „ *Hitler nieder*“ či „*Hitler nieder, Beneš wieder*“.³⁵⁴

Ačkoliv veškeré podniky a závody skončily ve správě říše a majetek uprchlých podnikatelů byl zkonfiskován, je paradoxní, že vily po movitých Židech získali právě hlavní představitelé NSDAP. Sám Henlein se prý zpočátku takovému počínu bránil, nakonec ale jednu z přepychových libereckých vil obýval až do konce války.³⁵⁵ Prakticky ihned v Sudetech zmizela nezaměstnanost. V důsledku snížení počtu obyvatelstva a válečných potřeb se rozběhly i některé zavřené fabriky. V textilním průmyslu se jednalo zpočátku o zakázky na uniformy ozbrojených složek, poštovních úředníků, stejnokroje pro *Hitlerjugend* a další. Veřejné zakázky narůstaly takovým tempem, že do nově budované Průmyslové a Obchodní komory v Liberci delegovala říše své pověřence. Vlna euforie a optimismu, kterou oplývali sudetoněmečtí podnikatelé, zaznamenala první otřesy hned na konci roku 1938. Nařízením si německý ministr hospodářství vyhradil rozhodování o veškerých krocích, které budou v textilní výrobě podniknuty. Veškeré inovace a výrobní záměry musely povolit pověřené úřady. Souhlasu podléhalo opětovné zahájení provozů, zřizování nových provozů, zavádění nových produktů, instalování nových strojů atd. Všechny tyto činnosti omezila dvě nařízení vydaná na základě říšského zákona o zřizování nucených kartelů. Nařízení ze dne 29. prosince 1938 regulovalo rozsah textilního průmyslu v získaných územích a

³⁵¹ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 150.

³⁵² O drahotě a nedostatku zboží informoval i Večerník Národních listů dne 14. 10. 1938 s tím, že liberecký městský úřad vydával obchodníkům povolení pro dovoz zboží z vnitrozemí v českém jazyce!

³⁵³ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 185 a 187.

³⁵⁴ SOKA Semily, pomůcka Okresní úřad Turnov, presidiální spisy, 2. díl, 1918-1945, 1939/I. 1-658, č. 228 ze dne 23.02.1939.

³⁵⁵ ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, s. 177-178.

druhé nařízení ze dne 30. prosince mělo zabránit rozšiřování textilního zušlechťování.³⁵⁶ V župě rovněž vstoupilo v platnost nařízení o tzv. druhém čtyřletém plánu z roku 1936, které mělo nasměrovat hospodářství k rychlému vyzbrojení a surovinové nezávislosti, bez které by Německo nemohlo vést válku.³⁵⁷ Všechna opatření tak zjevně směřovala k co největšímu omezení politické volnosti a nastolení plánované výroby, nehledě na to, že se postupně tradiční pohraniční průmysl přeměnil na průmysl válečný, a tak podniky vyrábějící bižuterii začaly vyrábět armádní součástky.

Z prvního nadšení z připojení Sudet k říši začali sudetští Němci brzy střízlivět. Důvody, kvůli kterým bojovali za osamostatnění, totiž na své palčivosti neztratily. V říši byli vnímáni vždy až jako druzí. Nezaměstnanost sice poklesla, ale sociální situace lidí se nezlepšila, ba právě naopak. Veškerou správu vykonávala říše a materiální očekávání, které si od připojení slibovali, se nenaplnilo. Rázem mnoho z nich začalo přemýšlet o tom, jestli požadavek tzv. práva na sebeurčení a ustanovení „svobodného“ sudetského území nebyl spíše než vysvobozením krokem zpět. Nakonec ještě vyčítali Čechům, kteří žili v Protektorátu Čechy a Morava, že na situaci vydělali, jelikož nemuseli rukovat do války, platit členské příspěvky straně a spolkům, atd. V důsledku toho tedy ještě prohlašovali, že Češi mají lepší postavení než Němci.³⁵⁸

7.4 Menšinová práva

Vzhledem k tomu, že nejsou dostupné přesné údaje o tom, kolik lidí české národnosti či optantů zůstalo v zabraném pohraničí, lze rámcově počítat s výše uvedenými údaji, že v říšské župě žilo okolo 300 tisíc Čechů, což představuje asi 10 % z celkového počtu obyvatel. Mezi nimi prakticky chyběla podnikatelská, akademická vrstva a vyšší střední třída, většinou se jednalo o dělníky, živnostníky a rolníky.³⁵⁹

³⁵⁶ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 129-130.

³⁵⁷ *Prameny práva v nacistickém Německu* URL: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2_009/files/prispevky/tvorba_prava/TAUCHEN_Jaromir_1085_.pdf> [cit. 2013-03-12]. Tzv. první plán měl za cíl zvýšit domácí výrobu a zásoby surovin, v jehož důsledku byl v Německu spatřován hospodářský zázrak, jež zmírnil krizi 30. let. In: Tamtéž.

³⁵⁸ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 280.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 241-242.

Pokud se sudetští Němci domáhali práv na sebeurčení a jako menšina se v Československu cítili národnostně utlačovaní, pak Češi, kteří se po září 1938 ocitli v pozici menšiny, neměli národní práva vůbec žádná.

Odmítavé stanovisko, které zaujalo Německo k možnosti uzavření česko-německé dohody o ochraně menšin, vyplynulo především z přesvědčení, že Němci nechtěli poskytnout Čechům v pohraničí taková práva, která žádali od české strany pro jejich státní příslušníky. Dne 20. listopadu bylo nakonec vydáno prohlášení o oboustranné ochraně menšin. Oficiální ustanovení mezivládního výboru pro řešení sporů z těchto práv však zůstalo pouze formalitou na papíře, jelikož se nikdy nesešel.³⁶⁰

Z počátečního zatýkání nepohodlných obyvatel jich většinu policejní orgány po výslechu propustily. Rozkaz, který vzešel z říše v návaznosti na excesy a přeplnění věznic stanovil, že zatýkat z politických důvodů má pravomoc jen gestapo a zároveň měly být přezkoumány důvody uvěznění a méně nebezpeční vězni propuštěni. Přeplněnost věznic totiž bránila zatýkání Židů, které se stalo primárním zájmem.³⁶¹

Volená samospráva zcela zanikla a pravděpodobnost, že do funkce starosty jmenují někoho jiného než Němce, přirozeně neexistovala. Lze však spatřovat výjimky v oblastech zejména pátého a „šestého“ pásma, kde nežili Němci a úřad zde zastávali Češi, kteří prokázali svou loajalitu a řídili se pokyny NSDAP a přednostů. Právě přednostové, Němci, stáli v čele obvodů (*Amtsleiterbezirke*), jež sdružovaly několik českých obcí a jejichž zřízení pramenilo z nedostatku německých starostů a zajišťovaly tak administrativní kontrolu.³⁶² Prakticky okamžikem vzniku župy zanikly politické strany a spolky. Z organizací s českou základnou zůstaly nakonec jen hasičské spolky.³⁶³

Užívání českého jazyka v úředním styku zakázalo ministerstvo vnitra se souhlasem Henleina dne 2. prosince 1938. Na česká podání měli úředníci reagovat německy. V čistě českých obcích existovala možnost vyvěsit vedle vyhlášky české

³⁶⁰ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 66.

³⁶¹ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 184.

³⁶² ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 254.

³⁶³ BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*, s. 85.

shrnutí jejího obsahu, což však prakticky nikdo nedodržel.³⁶⁴ Český jazyk netrpěli němečtí příslušníci ani v neformálním styku a čeština v tramvaji či veřejný zpěv znamenaly provokaci a důvod k vyšetřování. Veškeré nápisy a dokonce i názvy firem musely být v němčině, a to i přes to, že pro některá tradiční pojmenování neexistoval německý ekvivalent.³⁶⁵ S omezením politického a kulturního života tak prakticky vymizela i svoboda slova. Jediné povolené menšinové noviny, *Věstník české menšiny*, zanikly v roce 1940. Téměř ochromena byla síť knihoven a vydavatelství. V ústeckém vládním okrese nezůstala otevřena ani jedna knihovna z původních 250. Až díky vstřícnějšímu postoji referenta pro otázky národnosti v opavském vládním kraji bylo otevřeno v roce 1941 asi na 40 českých knihoven.³⁶⁶ Výběr knih samozřejmě prošel cenzurou, a tak neexistovala možnost vypůjčit si národně uvědomělé autory jako Aloise Jiráska, Boženu Němcovou, Karla Čapka, atd.³⁶⁷ V kinech se promítaly pouze německé filmy a ani později se do pohraničí nedistribuovaly protektorátní filmy. V rozhlasovém vysílání existovalo určité pojitko s češtinou v rámci dostupného protektorátního rozhlasu. Zcela logicky zůstaly omezeny či nakonec úplně zakázány veškeré české aktivity jako fotbalové zápasy, taneční zábavy či ochotnická představení. Poté, co se ukázalo, že ke scházení českých obyvatel a k určité sociální interakci slouží kostel a náboženské slavnosti, byly zakázány poutě a bohoslužby v českém jazyce.³⁶⁸

Největším nástrojem diskriminace české menšiny se přirozeně stalo školství. Vzhledem k tomu, že v říši nebyli Češi připuštěni k zaměstnání v žádné veřejné instituci, utekla většina pedagogů do vnitrozemí. Možnost výuky v českém jazyce připouštěl Henleinův pokyn jen na území, které obývali tzv. starousedlíci, tedy především na Opavsku. Naopak v mostecké uhelné pánvi zůstala otevřena jediná česká škola z původních 225. V průběhu 40. let se situace dále zhoršovala a česká mládež ztratila přístup k vyššímu vzdělání. Zde lze spatřovat záměr vypudit obyvatelstvo do protektorátu, jelikož kdo si chtěl zvolit lepší povolání, nezbývalo mu nic jiného než

³⁶⁴ Tamtéž, s. 85.

³⁶⁵ HELMICOVÁ, Šárka. *Sudetští Němci a Česká republika*. Praha: Svaz českých bojovníků za svobodu, 2007, s. 33.

³⁶⁶ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 257-258.

³⁶⁷ KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*, s. 174.

³⁶⁸ HELMICOVÁ, Šárka. *Sudetští Němci a Česká republika*, s. 34.

odejít. Na druhou stranu v souvislosti s probíhajícími odvody dorostenců na frontu a nedostatkem pracovních sil dostali nakonec i Češi možnost získat důstojnější vzdělání a zaměstnání. Čistě české školství existovalo pouze na úrovni obecných škol a ve školním roce 1940/1941 je navštěvovalo na 32 tisíc žáků.³⁶⁹ Výuka však probíhala podle nacistických osnov a v rámci germanizačního nátlaku. Dle povahy předmětu tak měla být zdůrazňována velikost německého národa, technická vyspělost a sestavováním rodokmenů dětem vštěpován jejich německý původ.³⁷⁰ Většina žáků české národnosti měla možnost navštěvovat pouze školy německé, ačkoliv před tím německy nikdy nemluvili. V sešitě pak na každém dvojlistu měli razítko s nápisem oznamujícím učitelům, že rodiče žáka jsou české národnosti.³⁷¹

Existence české menšiny zůstávala obzvláště bývalým členům SdP trnem v oku. Jejich plány na podmanění pohraničí vznikaly již v průběhu roku 1938, kdy jakýsi akční plán *Grundplanung O.A.* počítal s potlačením národního vědomí Čechů, germanizací a vyvlastněním jejich majetků. Existence, opodstatněnost a pravost tohoto dokumentu je však mnohými autory posuzována rozdílně.³⁷² Pro téma práce však není spor o zmíněný dokument důležitý. Podstatné je to, co vyplývá i z předchozích kapitol, že jakákoli menšina neměla být v říši do budoucna tolerována a dřívější sudetoněmecké záměry lze vyvodit i z historických souvislostí. Plány a názory sudetských Němců však nebrala říše zcela v potaz. Získání pohraničí bylo pro Hitlera pouze mezikrokem k získání celého území. Důležitější tedy byly úvahy o budoucím uspořádání celého prostoru bývalého Československa. Nabízely se čtyři možnosti řešení, a to vytvoření zbytkového suverénního československého státu, vytvoření neutrálního území, existence českého státu se zvláštními vazbami k Německé říši nebo začlenění celého území do Německé říše. Vznikem Protektorátu Čechy a Morava nakonec zvítězila poslední možnost.

³⁶⁹ Do obecných škol přitom chodilo před obsazením pohraničí přes 129 tisíc českých žáků a s vyššími školami činil počet českých žáků přes 152 tisíc. In: Národní listy, 16. 10. 1938.

³⁷⁰ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 258-260.

³⁷¹ WAGNEROVÁ, Alena. *Neodsunutě vzpomínky: česká zkušenost pohraničí*, s. 154.

³⁷² *Sudetoněmecká strana: Grundplanung O. A. z léta 1938* URL: <<http://www.fronta.cz/dokument/sudetonemecka-strana-grundplanung-1938>> [cit. 2013-03-05]. Dokument nebyl podepsán ani datován, rozdílně je zmiňováno i místo nálezu dokumentu, a někteří dokonce tvrdí, že jde o podvrh z české strany. Tento dokument však použila obžaloba např. v procesu s K. H. Frankem. In: Tamtéž.

Představitel nacistického křídla v druhé republice, Ernst Kundt,razil teorii, že je potřeba využít zklamání Čechů po Mnichovu a pro budoucí zachování míru je začlenit formou autonomie do říše, avšak zachovat jejich národní práva, čímž se vytvoří nejlepší podmínky k dobrovolné germanizaci obyvatelstva. Reálně však Němci dělali vše proto, aby se čeští občané cítili jako druhořadí, k říši pocítovali nepřátelství a z těchto důvodů jim žádná práva přiznána nebyla.³⁷³

Češi opustili v pohraničí své nemovitosti a sudetští Němci spatřovali v tomto faktu šanci, jak získat majetek a „napravit“ československou pozemkovou reformu v jejich prospěch. Henleinův výnos ze dne 18. listopadu 1938 umožňoval nucenou správu statků a podniků pro případ, že nebudou řádně obhospodařovány. Týkal se zejména majetku uprchlých Čechů a Židů a jejich odškodnění měl realizovat až řádný zákon o nápravě, který nevznikl. Správu takto zabraných nemovitostí získaly Německá osídlovací společnost a Saské osídlení rolnické, s.r.o. Existence nařízení ministra Göringa, jež dovolovaly uvalení nucené správy na špatně obhospodařované dvorce a o konfiskaci majetku osob s nepřátelským postojem k říši, umožňovaly vyvlastnit i majetek obyvatel, kteří jej nechtěli dobrovolně prodat. Nařízení Henleina z února 1940, jimž zavedl tzv. právo dědičného statku, umožňovalo stát se sedlákem pouze obyvatelům německé národnosti a státní příslušnosti. Vzhledem k tomu, že převod majetku mezi živými i u dědiců závisel na povolení landráta, bylo dědictví Čechům často odepřeno a oni jej museli pod hrozbou nucené dražby dobrovolně prodat do 12 měsíců od jeho nabytí.³⁷⁴ Je tedy zcela zřejmé, že existence těchto podzákonných norem dávala prostor k právním kličkám, díky nimž Češi přicházeli „po právu“ o své statky.

Další menšinu v pohraničí představovali Židé, na které se kromě počátečního zatýkání, pronásledování a vyvlastňování vztahovaly i tzv. norimberské zákony.³⁷⁵ Většina Židů z pohraničí utekla právě před aplikací těchto říšských norem. V Liberci jich z původních 1 329 zůstalo 269, což však znamenalo stále dostatečný počet pro to,

³⁷³ RICHTER, Karel. *Sudety*, s. 141-142.

³⁷⁴ ZIMMERMANN, Volker a Petr DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, s. 264-266.

³⁷⁵ Původně dva ústavní zákony (Zákon o říšském občanství a Zákon o ochraně německé krve a cti) se staly základem pro „legální“ protižidovskou politiku, persekuce a jejich vyhlazení. In: *Norimberské zákony*. URL: <http://www.holocaust.cz/cz2/history/events/nuremberg_laws> [cit. 2013-03-06].

aby se stali objektem propagandy a persekucí.³⁷⁶ Za první masový antisemitský útok v pohraničí lze označit tzv. křišťálovou noc. Dne 7. listopadu 1938 vnikl sedmnáctiletý židovský mladík pod záminkou předání důležitého dokumentu na německé velvyslanectví v Paříži, kde postřelil říšského legačního tajemníka Ernsta von Ratha. Německá propaganda prohlašovala, že jde o fanatika, který tímto činem pomstil své polské souvěrce, jež byli vypuzeni z Německa. Rath podlehl zranění o dva dny později a v Německu v reakci na jeho smrt propukly masové protižidovské bouře.³⁷⁷ Noc z 10. listopadu se stala v Sudetech symbolem židovského masakru. Hořící synagogy,³⁷⁸ vytloukání oken, bezdůvodné popravování a odvážení Židů do koncentračních táborů se stalo zlomovým okamžikem protižidovské politiky. Ačkoliv Goebbels vydal oficiální prohlášení k zastavení všech akcí proti Židům s tím, že věc bude odvetně vyřešena na základě zákonných opatření.³⁷⁹ Vystoupil zároveň na sjezdu nacistů, konaném dne 9. listopadu k příležitosti patnáctiletého výročí tzv. mnichovského puče, s protižidovským proslovem o potřebě msty. Rovněž Hitler poznamenal, že by Židé měli pocítit hněv lidu a představitelé SA začali v návaznosti na tyto výroky vyvolávat nepokoje a útočit na židovské objekty. Propaganda podchytila lidské vědomí tak silně, že útokům nikdo nezabránil a státní orgány se o to ani nepokoušely. V návaznosti na tzv. křišťálovou noc represe dále zesílily. Židé nesměli ze zákona navštěvovat kulturní prostory, provozovat lékařskou a advokátskou praxi, křesťanská jména povinně měnili na židovská, museli opustit veřejné školy, atd.³⁸⁰

8 Důsledky mnichovské dohody v tzv. druhé republice

8.1 Politické a správní změny

Mnichovská dohoda a územní ztráty ve prospěch sousedních států měly vliv na následné uspořádání státu a související vnitropolitické změny, které jednoznačně znamenaly zánik liberální demokracie. Odpovědnostní důsledky ze svého působení za

³⁷⁶ STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*, s. 167.

³⁷⁷ *Národní listy*, 8. 11. 1938 a 11. 11. 1938.

³⁷⁸ viz. příloha 11.

³⁷⁹ *Národní listy*, 11.11.1938.

³⁸⁰ *Křišťálová noc*. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/34923-kristalova-noc-protizidovsky-pogrom-organizovany-statem/>> [cit. 2013-03-13].

mnichovské krize vyvodili jak prezident Beneš, tak vláda gen. Syrového a rezignovali na své funkce. Prezident ve svém veřejném abdikčním dopise zdůvodňoval své rozhodnutí i tím, že setrvání jeho osoby v úřadu by znamenalo překážku na mezinárodním poli a chce tak usnadnit další vývoj vnitropolitický i vně politický.³⁸¹

Prvním vážným problémem se stala situace na Slovensku. Idea čechoslovakismu, na které spočívalo mezinárodní uznání Československa v roce 1918, již dále nemohla obstát. Do čela hnutí za autonomii Slovenska se postavila Hlinkova Slovenská ľudová strana (dále HSĽS), která se programově blížila k italskému fašismu.³⁸² Tato strana prohlásila dne 5. října 1938 žilinský manifest za autonomii Slovenska, který volal po národním sebeurčení, vlastní vládě a boji proti marxisticko-židovské ideologii. Další den na schůzce koaličních stran s HSĽS byl manifest schválen a společně přijata tzv. žilinská dohoda, kterou vláda v zájmu zachování jednoty státu přijala. Na základě zákona č. 64/1938 Sb., o mimořádných přechodných opatřeních na Slovensku, byl jmenován ministrem pro správu Slovenska Josef Tiso a na podkladě jeho návrhu pak další čtyři ministři slovenské autonomní vlády.³⁸³ Vzhledem k tomu, že k těmto krokům došlo až po abdikaci prezidenta Beneše a nový ještě nebyl zvolen, proběhlo jmenování prostřednictvím vlády, která měla oprávnění v takové situaci zastávat funkci prezidenta.³⁸⁴ Na základě interpretace zákona č. 131/1936 Sb., na obranu státu, byl obhájen vznik nových ministerstev mimo ústavní dikci.³⁸⁵ Realizace slovenské autonomie tak proběhla v rozporu s pojetím ústavy a ještě před řádným přijetím zákona. Předpis nejvyšší právní síly zůstal nezměněn, ač došlo ke změně státoprávního uspořádání státu.

³⁸¹ *Národní listy*, 6.10.1938.

³⁸² KURAL, Václav. *Češi, Němci a mnichovská křížovka: (stručné čtení)*, s. 155-156.

³⁸³ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 79-81. Zákon zavedl instituci ministra s plnou mocí pro Slovensko. Prvním ministrem se stal Vavro Šrobár. Úřad fungoval do roku 1927. In.: *Dějiny slovenského práva*. URL: <http://www.fetacik.estranky.sk/clanky/zakon-c-64-1918-o-mimoriadnych--prechodnych-opatreniach-na-slovensku-a-institucia-ministerstva-s-plnou-mocou-pre-spravu-slove.html> [cit 2013-03-13].

³⁸⁴ Zákon č.121/1920 Sb., § 60.

³⁸⁵ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*.

Ústavní zákon č. 299/1938 Sb., o autonomii Slovenskej krajiny, prolašoval vznik Česko-Slovenské republiky na základě Pittsburské dohody, kde byl původně tento název deklarován a přislíbena plná autonomie.³⁸⁶ Národnímu shromáždění zůstala zákonodárná pravomoc pro celé území ve věcech mezinárodních, obrany, ústavních změn, měny a rozpočtu.³⁸⁷ Ostatní záležitosti pak spadaly do kompetence slovenských autonomních orgánů, tedy vlády a sněmu. Ve fiskální oblasti, např. cla, daně a poplatky, zůstala společná ministerstva a jejich orgány.³⁸⁸ Úředním a vyučovacím jazykem se stala slovenština. Českým příslušníkům, jakož i státním úřadům, soudům atd. nadále zůstalo právo komunikace ve veřejném styku v českém jazyce.³⁸⁹ Přirozeně vznikla i slovenská státní příslušnost pro obyvatele s domovským právem na slovenském území, kteří měli přednost v obsazování slovenských správních úřadů.³⁹⁰ Zároveň Národní shromáždění řešilo i otázku Podkarpatské Rusi a dne 16. prosince vstoupil v platnost ústavní zákon č. 328/1938 Sb., o autonomii Podkarpatské Rusi. Česko-Slovensko v podstatě změnilo státoprávní uspořádání z republiky na federaci, která se vlivem další politiky ukázala velmi křehkou.

Ačkoliv dle ústavy mělo Národní shromáždění zvolit prezidenta do 14 dnů od jeho abdikace, proběhla volba až 30. listopadu. I přesto, že pro Emila Háchu hlasovalo 272 poslanců a senátorů z celkového počtu 312 a důvěru mu svými hlasy vyslovili i Slováci, legitimita volby byla pochybná.³⁹¹ Protiústavně ztratili totiž někteří poslanci, na základě opatření Stálého výboru, svůj mandát.³⁹² Opatření Stálého výboru z 27. října 1938 č. 253/1938 Sb., o zániku mandátu některých členů Národního shromáždění, znamenalo ztrátu funkce pro poslance a senátory, kteří měli trvalé bydliště na obsazeném území a přihlásili se k jiné národnosti než české, slovenské nebo ruské.³⁹³

³⁸⁶ Více úvodní prohlášení ústavního zákona č. 299/1938 Sb., o autonomii Slovenské krajiny.

³⁸⁷ dle § 4 ústavního zákona č. 299/1938 Sb., § 4.

³⁸⁸ Tamtéž, § 15.

³⁸⁹ dle § 2 odst. 2 a 3, ústavní zákon č. 299/1938 Sb.

³⁹⁰ Tamtéž, § 3 a § 13.

³⁹¹ BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, s. 111.

³⁹² Na základě § 54 ústavy (č.121/1920 Sb.) existoval 24 členný výbor, který fungoval v době, kdy byla jedna z komor shromáždění rozpuštěna nebo nezasedala a činil neodkladná opatření, i když by k nim jinak bylo třeba zákona.

³⁹³ Dle § 1 odst. 1, opatření Stálého výboru č. 253/1938 Sb., o zániku mandátu některých členů Národního shromáždění.

Prakticky se jednalo o 33 senátorů a 69 poslanců. Z ústavního hlediska je zmenšení počtu členů Národního shromáždění, kteří svůj mandát získali v řádných volbách, nemožné i na základě zákona, natož pak na základě opatření Stálého výboru.³⁹⁴ Na volbu prezidenta Háchy lze tedy nazírat jako na protiústavní.

8.1.1 Autoritativní demokracie

Ze zkušenosti předchozích let, kdy široké spektrum a počet politických stran znamenal časté koaliční problémy a během dvacetileté existence první republiky se vystříдалo na osmnáct vlád, bylo nutné přemýšlet po mnichovských událostech nad zjednodušením stranicko-politického systému.³⁹⁵ Potřebná změna vyplývala i z německých požadavků, se kterými se během své návštěvy v Berlíně a Mnichově seznámil ministr zahraničních věcí František Chvalkovský.³⁹⁶ V souladu s jejich dodržáním očekávalo Česko-Slovensko hlavně garanci hranic a navázání dobrých sousedských vztahů s Německem. Vzhledem k tomu, že Hitlerovi se silně přičila demokratická forma vlády a česká vnitřní politika se nacházela v provizorním stádiu, není divu, že se reorganizace politického spektra přiblížila totalitnímu uspořádání.

Již v říjnu 1938 ustanovila vláda gen. Syrového komisi, která měla pracovat na novém znění ústavy, k 15. březnu však k předložení návrhu nedošlo. Proto se vydané právní předpisy často vyznačovaly diskontinuitou k ústavě, či popíraly jejího ducha.³⁹⁷

Druhá republika je označována svou formou vlády jako autoritativní demokracie. Systém sice fungoval, opíral se o demokratické základy a zásady, ale často je popíral a omezoval. Politolog a sociolog Jan Mertl chápal autoritativní demokracii jako symbiózu jednotné národní vůle a řízeného pracovního nasazení lidu. Opouštěl tak svobodu jednotlivce a nahrazoval demokratický princip autoritářským a národním. Odlišení republiky od diktatury pak měly zachovat svobodné volby a časově vymezené funkční období výkonné a zákonodárné moci. Vůdcova autorita však měla zůstat

³⁹⁴ Dle § 1 odst. 1, opatření Stálého výboru č. 253/1938 Sb.

³⁹⁵ *Vláda České republiky*. URL: <<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/>> [cit. 2013-03-15].

³⁹⁶ KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*, s. 161.

³⁹⁷ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 93.

nedotčena.³⁹⁸ Jeho teorie se nakonec v praxi nepotvrdila, nicméně rostoucí nacionalismus, omezení lidských práv a silné okleštění pravomoci parlamentu znamenaly rozklad demokracie.

Stranický systém byl etablován do Strany národní jednoty (dále SNJ) v čele s předsedou vlády Rudolfem Beranem, ve které se spojily kromě komunistů, sociálních demokratů a části národních socialistů všechny existující strany. V tisku vyzývala strana občany, resp. „upřímné Čechy“, aby se stali jejími členy. V rámci SNJ vznikla i silně nacionální Mladá národní jednota, v jejímž programu bylo vyloučení Židů ze společenského života, zákaz přistěhovalectví, zavedení národnostního katastru a praktické populační politiky.³⁹⁹ Loajální opozici představovala Národní strana práce, která v sobě zahrnovala právě sociální demokraty a národní socialisty.⁴⁰⁰ Tímto systémem tak zanikla pluralitní demokracie, ale díky existující opoziční straně se nedalo hovořit o jednotě strany a státu. Komunistická strana byla dle očekávání nejdříve zakázána a pak i úředně rozpuštěna. Od prosince 1938 existovalo vládní nařízení, podle kterého mohla vláda rozpustit politickou stranu, pokud její činnost odporovala zájmům státu a ohrožovala pořádek a klid.⁴⁰¹ Na straně opozice stáli ještě poslanci a senátoři bývalé SdP, kteří nepozbyli svého mandátu a v čele s Kundtem založili vlastní nacionálně socialistický parlamentní klub.⁴⁰² Dále zvyšovali požadavky na práva německé menšiny a v lednu roku 1939 se jim podařilo prosadit oficiální povolení činnosti NSDAP.⁴⁰³

Pravděpodobně největší protiústavní zásah lze spatřovat v tzv. zmocňovacím zákoně, který prolomil přísnou dělbu moci a prezident získal silnou pozici. Ústavní zákon č. 330/1938 Sb., o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací ze dne 15. prosince 1938,

³⁹⁸ Tamtéž, s. 46-47.

³⁹⁹ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 53, 13. prosince 1938, „Občané Turnova“ a „Program mladé národní jednoty“.

⁴⁰⁰ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 107-108

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 109.

⁴⁰² *Národní listy*, 8. 11. 1938.

⁴⁰³ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 93.

měl limitovanou účinnost na dobu dvou let. Na jeho základě mohl prezident na návrh vlády a s jejím souhlasným stanoviskem měnit ústavu a ústavní zákony prostřednictvím dekretů, pokud by to vyžadovala změna poměrů. Do pravomoci však nespádaly změny v rámci ústavního zakotvení autonomních oblastí. Vláda pak mohla prostřednictvím nařízení rozhodovat ve věcech, ve kterých by jinak bylo potřeba vydání zákona. S nařízením však musel souhlasit prezident, který jej i spolupodepisoval.⁴⁰⁴ Parlament tak plnil pouze formální úlohu.

8.2 Společenské a hospodářské změny

V odtrženém území se nacházely hlavní průmyslové oblasti republiky. Zábor zapříčinil ztrátu 40 % větších průmyslových závodů a ve vnitrozemí také zůstala řada dceřiných provozů, jež měly hlavní závody v pohraničí, což znesnadňovalo jejich existenci výrobní i obchodní.⁴⁰⁵ Hospodářské problémy umocnilo rovněž ochromení celého dopravního systému. Německu například připadlo přes tři tisíce kilometrů železničních cest, což představovalo asi 26 % z celkové délky tras, k čemuž přistoupily další ztráty ve prospěch Polska a Maďarska.⁴⁰⁶ Velké sociální potíže pak znamenal i příliv uprchlíků do vnitrozemí plus další obyvatelé, kteří opustili Slovensko a Podkarpatskou Rus. V prosinci 1938 registroval úřad pro uprchlíky přes 150 tisíc osob. Dále se státní správa musela vypořádat i s 40 tisíci státních zaměstnanců, které evakovala z obsazených území.⁴⁰⁷

Na zářijovou kapitulaci nebyla připravena ani psychika české společnosti. Otřesená morálka Čechů znamenala postupný odklon od masarykovských ideálů a ústřední roli v druhé republice zaujala svatováclavská tradice spjatá s katolickou

⁴⁰⁴ Ústavní zákon č. 330/1938 Sb., čl. I-II.

⁴⁰⁵ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 163-164.

⁴⁰⁶ *Večerník Národních listů*, 12. 10. 1938.

⁴⁰⁷ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 171. Na základě vládního nařízení č. 177/1938 Sb., kterým se činí mimořádná opatření pro obvod celého státu, byly omezeny svobody zaručené v Hlavě páté ústavní listiny č. 121/1920 Sb., a to zejména osobní svoboda, domovní a listovní tajemství.

církvi.⁴⁰⁸ Silná pozice křesťanství tvořila základnu pro pozvednutí a ukotvení národního ducha, života a kultury.⁴⁰⁹ Školství se přirozeně stalo prvním krokem k převýchově obyvatelstva, které se mělo stát v budoucnu věřícím a nacionálním. Povinně se vyučovalo náboženství a v učebnách visely kříže, dále mělo dojít ke změně osnov vyhovující svatováclavské tradici a ke katolickému výkladu dějin. V souvislosti s uprchlictvím zaznamenalo i školství 15% nárůst žáků.⁴¹⁰

Jednotnému rázu souvisejícím s přetvářením státu postupně podléhal i spolkový život a další občanská práva. V mnohosti směrů a možností společenské a občanské participace ve spolcích a sdruženích byla spatřována krize demokracie. Do těchto organizací dosazovala vláda komisaře, jejichž dohledu podléhala veškerá činnost a do jejichž pravomoci patřilo i rozpouštění a zastavení činnosti spolků.⁴¹¹ Pod státní kontrolou se ocitla i kultura. Zjednodušení kulturního spektra spadalo pod Národní kulturní radu, jež měla za úkol zcela vyloučit Židy z kulturních oborů a definovat nový kulturní program. Rozsáhlá svoboda slova a tisku byla podrobena zostřené cenzuře a hodně periodik v tomto důsledku zaniklo.⁴¹² Relativně komicky tak působí zákaz vysílání reklamy na Koptův román „*Adolf čeká na smrt*“, který dostaly biografy, aby nezavdávaly podnět k mylným závěrům Němců.⁴¹³ Předchozí cenzura všech řečnických projevů k oslavám narozenin prezidenta T. G. Masaryka v březnu 1939 však vyvolává dojem zcela opačný. K povolení vzpomínkových akcí na prvního prezidenta republiky došlo pouze za předpokladu, že se konaly v uzavřených místnostech, bez masové účasti občanstva a proslovy byly stručné, vzpomínkové a apolitické.⁴¹⁴

Z povolení strany NSDAP a z dalších vládních opatření lze sledovat snahu o vstřícné a za každou cenu nekonfliktní vztahy s Německou říší. Dřívější zákroky proti

⁴⁰⁸ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 107-108.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 281.

⁴¹⁰ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 102-103.

⁴¹¹ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 159.

⁴¹² KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 102-103.

⁴¹³ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000061, čj. 125/1939 ze dne 30.01.1939.

⁴¹⁴ Tamtéž, čj. 231/1939 ze dne 23.02.1939.

politicky činným osobám německé národnosti odpovídaly, dle oběžníku zemského prezidenta, poměrům státně-bezpečnostním před zábořem pohraničí. Po uzavření mnichovské dohody neměly pokračovat prohlídky a sledování osob napojených na SdP, neboť ideologie strany NSDAP již nebyla považována za závadnou a tuzemští Němci se k ní mohli svobodně hlásit.⁴¹⁵ Česko-slovenské rozhlasové stanice dokonce vysílaly Hitlerův projev při slavnostním zahájení říšského sněmu, jehož hromadnému poslechu nesměly být činěny překážky.⁴¹⁶ Při této příležitosti mohli říšskoněmečtí příslušníci a českoslovenští občané německé národnosti vyvěsit vlajku s hákovým křížem. Totožná benevolence vůči říšské symbolice se opakovala dne 13. března při uctění říšskoněmeckých hrdinů padlých ve světové válce. Řádný průběh těchto událostí zajišťovaly česko-slovenské úřady, jejichž úkolem bylo předcházet nežádoucím incidentům a ničení praporů.⁴¹⁷

8.2.1 Židovská otázka

V důsledku Hitlerovy vlády v Německu a anšlusu Rakouska počet Židů v Československu v létě roku 1938 lehce stoupl, tato emigrace však byla pro republiku nežádoucí a oběžník Zemského úřadu v Praze před nimi varoval a zároveň nabádal k nenápadným prohlídkám v místech obvyklých pro židovské emigranty a ke zjišťování, jakou cestou se lidé do země dostávají.⁴¹⁸ V důsledku toho, že německé orgány vydávaly Židům propustky nebo cestovní pasy, ve snaze umožnit jim opuštění Sudet, upozorňovaly československé orgány, že takoví Židé nesmí být na území republiky vůbec vpuštěni, s výjimkou těch, kterým svědčilo domovské právo v některé z neokupovaných obcí.⁴¹⁹

⁴¹⁵ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000061, čj. 188/1938 ze dne 12.02.1939.

⁴¹⁶ Tamtéž, čj. 126/1939 ze dne 30.01.1939.

⁴¹⁷ Tamtéž, čj. 126/1938 ze dne 30.01.1939 a 311/1939 ze dne 09.03.1939. Při vyvěšení hákového kříže nebylo vynucováno splnění předpokladů dle §7 zákona č. 269/1936 Sb. o užívání vlajek, znaků a jiných symbolů, jakož i stejnokrojů a odznaků, a o opatřeních proti závadným označením, tj. současné vyvěšení státní vlajky. In: tamtéž.

⁴¹⁸ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, Inventář 1901-1935-1938, 18 L/3 – z-ž/2-4, č. 24374, ze dne 2.8.1938.

⁴¹⁹ SOKA Semily, pomůcka Okresní úřad Turnov, presidiální spisy, 2. díl, 1918-1945, 1938/3, č. 1403 ze dne 14.11.1938.

V případě Adalberta Löwyho, podnikatele židovského původu, který měl v roce 1938 rakouské občanství, lze naopak sledovat zájem a vstřícnost české strany o to, aby získal československé občanství. Získání jeho firmy TELTSCHER a LÖWY se sídlem v Liberecké Rochlici, která zaměstnávala 15% Čechů, věnovala finanční dar na obranu státu, řádně platila daně, a jejíž hodnota přesahovala 6 milionů korun, se veřejným činitelům zamlouvalo. O příslib domovského práva požádal obec Bezděčín na Turnovsku, a ta po předchozím šetření a poradě obecního zastupitelstva příslib domovského práva Adalbertu Löwymu a jeho manželce udělila za úplatu 10.000,-Kč.⁴²⁰ Dále pak žádal dotyčný v prosinci roku 1938 o československé občanství, což však vzhledem k nastalé situaci pozbylo smyslu.

Československá vláda sice nepřistoupila k zákonným opatřením na bázi norimberských předpisů, ale protižidovská nařízení prováděla. Opatření nemotivovala rasově, ale národnostně a reagovala tak zároveň i na zvýšenou hustotu obyvatel.⁴²¹ Nenávist k Židům pramenila zejména z řad občanů, kteří díky veřejnému mínění a vlivu tisku pocítovali židovskou menšinu v jejich státě za nadbytečnou. V Turnově například v noci na 4. prosince vylepil neznámý pachatel na výkladní skříně a domy, ve kterých bydleli Židé žluté nálepky, na nichž stálo „pozor Žid“. V Praze pak členové „Mafie nového Československa“ rozdělávali kurýrům do menších měst letáky s hesly „Hanba mu – židomil“, „židovský lékař – životu nebezpečno“, „židovský advokát – pozor na prachy“, aj.⁴²² Úřady se sice snažily tyto akce řádně trestně stíhat, na druhou stranu však stíhaly i emigranty a Židy zejména za to, že na svých autech vyvěšovali československé státní vlajky, což údajně vyvolávalo odpor česko-slovenského obyvatelstva a bylo v rozporu s předpisy o užívání státní vlajky.⁴²³

Jednotlivci z řad židovské menšiny byli omezováni především ve veřejném životě. Do Brna například přesídlilo na 200 advokátů z obsazených území, většina z nich židovského původu. Praxi však provozovat nemohli, jelikož dle předpisů

⁴²⁰ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000404, čj. 502/38 ze dne 15.7.1938.

⁴²¹ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 102-103.

⁴²² SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000060, čj. 1524/1938 ze dne 06.12.1938 a čj. 1577/1938 ze dne 17.12.1938.

⁴²³ Tamtéž, karton č. 000061, čj. 159/1039 ze dne 08.02.1039.

advokátní komory museli změnu hlásit tři měsíce předem.⁴²⁴ Za tento přístup však mohla zejména napjatá konkurence na trhu práce, kdy dostali primární šanci k seberealizaci Češi. Předčasné penzionování, ztráta zaměstnání a omezování výkonu profesí se stalo jedním z prostředků ostrakizace Židů z české společnosti.⁴²⁵ Na začátku roku 1939 rozeslalo ministerstvo vnitra dotazníky, dle kterých měl být zjištěn počet zaměstnanců židovského původu činných ve veřejném sektoru. Osoby, jejichž oba rodiče nebo matka příslušeli k židovské obci či národnosti alespoň po určitou dobu, měly být ze státní služby propuštěny.⁴²⁶ V důsledku všech protizidovských opatření a kvůli náladě ve společnosti soustředili židovští podnikatelé svůj kapitál za hranicemi. Utržené prostředky za vyvezené zboží ponechávali v zahraničí, aby je měli k dispozici pro případ trvalého odchodu z republiky. Následně na tyto exportéry padlo podezření, že uměle zmenšují počet nezaměstnaných, neboť narychlo najímali nové dělníky, aby mohli vyrobit a vyvézt co nejvíce zboží.⁴²⁷

Vzhledem k vyjednávané mezinárodní půjčce na obnovu hospodářství a pomoc uprchlíkům, nesměly československé orgány vydat rasové zákony po vzoru Německa, i přesto však v lednu 1939 vznikla skupina ministrů pověřená prací na antisemitském zákonodárství.⁴²⁸ Velké obavy o osobní svobodu nejen Židů, ale i komunistů a emigrantů obecně, vyvolala také dohoda mezi Česko-Slovenskem a Německem. Dohoda o spolupráci policie obou zemí spočívala totiž na vzájemné výměně informací a vydávání emigrantů a členů „nebezpečných“ hnutí bez diplomatického jednání.⁴²⁹

9 Problém uprchlíků a kroky státu k jeho řešení

Na zbytkové území republiky se během krátké doby přistěhovalo přibližně 200 tisíc osob, které ztratily své domovy i zaměstnání. V takové situaci musel státní aparát

⁴²⁴ *Národní listy*, 16.10.1938.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 281.

⁴²⁶ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000061, čj. 227/1039 ze dne 21.02.1039

⁴²⁷ Tamtéž, karton č.j. 302/1939 ze dne 09:03.1939

⁴²⁸ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 281.

⁴²⁹ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 148.

učinit nezbytná opatření nejen v rámci politiky zaměstnanosti, ale i v bytových a hospodářských otázkách.

9.1 Sociální politika zaměstnanosti

S ohledem na shora uvedený údaj o tisících nezaměstnaných je třeba poznamenat, že nezahrnuje počty živnostníků, svobodných povolání, rolníků a veřejných zaměstnanců, těchto pak mělo být dle politika Františka X. Hodáče asi 50 tisíc.⁴³⁰ Československá vláda se s touto problematikou vypořádala jak zřízením institutů na snížení nezaměstnanosti, tak vydáním restriktivních opatření, která zamezovala svobodnému pohybu na trhu práce, zpříšňovala možnosti podnikání a v podstatě všichni uchazeči, ať se jednalo o zaměstnance nebo o potenciální zaměstnavatele, museli prokázat „národní loajalitu“. Povinnost hlášení cizinců a přistěhovalců na úřadech pomáhala však rovněž ke zmapování situace a vytvoření alespoň hrubé představy o počtu a pohybu uprchlíků.

Zaměstnavatelé, kteří přijali osoby do pracovního poměru po 1. květnu 1938, jež měly toho dne bydliště nebo domovské právo na obsazeném území, museli nahlásit jejich osobní údaje okresnímu úřadu a dále žádali daný úřad o povolení dalšího zaměstnávání těchto osob. Pokud úřad povolení nevydal, rušil se smluvní vztah mezi stranami a zaměstnanec byl propuštěn. Vydání povolení záviselo především na faktu, zda není námitek z hlediska veřejného zájmu a zda není pro danou činnost potřeba zaměstnat „domácí“ obyvatele. Bez svolení úřadu nemohly firmy „cizince“ z obsazeného území přijímat. O povolení však nemusel zaměstnavatel žádat, pokud si uchazeč o práci obstaral potvrzení předem sám. Nařízení se zejména z evidenčních důvodů vztahovalo i na osoby, které po 1. květnu 1938 bydlely a byly přeloženy z obsazeného území, aniž se změnila osoba zaměstnavatele, tj. pokud se s nimi stěhoval i on.⁴³¹

⁴³⁰ RÁKOSNÍK, Jakub, TOMĚŠ Igor a kol. *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*, Praha: Auditorium, 2012, s. 105.

⁴³¹ Vládní nařízení č. 224/1938 Sb., o úpravě zaměstnávání osob z území obsazených cizí mocí.

Uvedené svolení k zaměstnání nemuseli mít tzv. umístění zemědělci. Na umístění zemědělců z obsazených území participovali dle vládního nařízení zemědělci na zbytkovém území. Bez ohledu na to, zda se jednalo o vlastníky, pachtýře nebo jiné uživatele zemědělských závodů o výměře nad padesát hektarů půdy, museli zajistit na přechodnou dobu zaměstnání a stravu zemědělců uprchlíků, včetně jejich rodin, strojů a zvířat. O umístění přistěhovaných zemědělců rozhodovaly dle volného uvážení okresní úřady. Jediné kritérium, které bylo nutné dodržet, představoval limit zachování dvaceti hektarů na jednu zemědělskou rodinu. Namísto náhrady za ubytování a stravu pak zemědělci „obdrželi“ práci umístěné rodiny, užitek z dobytka a propůjčení jejich zařízení. U nemajetných zemědělců poskytl případnou nekrytou náhradu stát z veřejných prostředků. Na stěhování těchto rodin a jejich majetku pak poskytovaly Československé státní dráhy 50% slevu jízdného a dovozného.⁴³² Za pozornost stojí fakt, že u této skupiny nerozlišovalo nařízení státní příslušnost uprchlíků. Vzhledem k nedostatku pracovních sil na provedení podzimního osevu, sklizeň brambor a cukrovky vzniklo nařízení pro všechny ústavy práce, aby do potřebných lokalit umístily primárně uprchlíky z pohraničí a následně ostatní nezaměstnané. Tito pak měli nárok na ubytování, stravu a mzdu v místě obvyklou pro čeled', případně nárok na část sklizně brambor.⁴³³

S touto otázkou souvisí i omezení v živnostenském a jiném výdělečném podnikání zahrnující i omezení svobodných povolání. Úřad dovolil výkon výdělečného podniku, nově zakládaného nebo stávajícího, pokud byl provozován na jiném místě, splňovali-li žadatelé obecné náležitosti a zároveň měl-li za to, že proti němu není námitek z hlediska mimořádných hospodářských poměrů způsobených stavem branné pohotovosti státu nebo vůbec z důvodů veřejného zájmu. Zároveň bylo možné rozhodnutí podmínit. Všechna povolení vydaná po 31. červenci 1938 měla být přezkoumána, a pokud úřad zjistil důvody k námitkám uvedeným shora, měl pravomoc tato povolení zrušit. Totožná pravidla se aplikovala i na obchodní korporace, potažmo

⁴³² Vládní nařízení č. 304/1938 Sb. o přechodném umístění zemědělců z obsazených území obsazených cizí mocí.

⁴³³ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov karton č. 000749 č. 30188/1938 ze dne 30.09.1938.

na jejich společníky a členy orgánů.⁴³⁴ Vědomé obcházení či jiné přestupky proti těmto pravidlům mohly úřady potrestat pokutou až 60.000,-Kč nebo trestem vězení do šesti měsíců. U vybraných živností stanovilo nařízení výslovně, že jejich provoz nesmí mít hospodářsky nezdravý vliv na soutěžní poměry.⁴³⁵ Podobná ustanovení obsahovaly i předpisy v oblasti advokacie a notářství, kdy za situaci ohrožující veřejný zájem byl považován stav, kdy by v určité oblasti působilo tolik advokátů, že by to ohrožovalo slušnou výživu a zaopatření advokátů stávajících.⁴³⁶ K výkonu lékařské praxe pak mohly být připuštěny jen osoby naprosto spolehlivé a národnosti především československé a rusínské.⁴³⁷

Vyřízení žádosti o udělení „nové“ živnosti však trvalo dlouho, což samozřejmě mělo vliv na existenční zájmy uprchlíků z odstoupeného pohraničí. Ministerstvo obchodu vydalo na jejich ochranu nařízení, na jehož základě měl úřad vydat povolení bezodkladně a s největším možným urychlením, třeba i prostřednictvím telefonického hovoru. Proti osobám, které začaly provozovat živnost před rozhodnutím úřadu, aby tak zajistily svou obživu, nemělo být zahájeno trestní řízení pro přestupek neoprávněného provozování živnosti. Pravidlo se však nevztahovalo na živnosti většího rozsahu a na zřizování průmyslových závodů. Kritériem těchto opatření pak bylo dosažení nejnужnějších existenčních podmínek. K výše uvedenému postupu však smělo docházet pouze v případech žadatelů, u nichž nevznikla pochybnost o jejich smýšlení po státoobčanské stránce.⁴³⁸

Situaci státních zaměstnanců, jejichž počet se v důsledku zmenšení územního rozsahu státu rapidně zvýšil, řešilo Vládní nařízení o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě. V první řadě mohli být tito zaměstnanci převedeni z moci úřední do jiného oboru veřejné služby nebo k jinému zaměstnavateli a počet státních

⁴³⁴ Vládní nařízení č. 219/1938 Sb., o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výtěžném podnikání.

⁴³⁵ V oboru cukrovinářském, galantním, koloniálním, obuvnickém, oděvním, potravinářském, textilním a v oboru praní a žehlení viz. vládní nařízení č. 347/1938 Sb., o dočasných omezeních v některých odvětvích podnikání.

⁴³⁶ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 200.

⁴³⁷ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000060 č. 1168 ze dne 04.10.1938.

⁴³⁸ Tamtéž č. 1635 ze dne 29.12.1938.

zaměstnanců neměl být po dobu dalších dvou let navyšován. K jejich redukcí přispěla ustanovení o vdaných ženách a starších ročnicích. Provdané ženy se mohly státní službu dobrovolně vzdát a v případě, že tak neučinily a měly pracovní poměr tzv. nevypověditelný, umožňovalo nařízení jejich propuštění s jednoměsíční výpovědní lhůtou. Na trvání služebního poměru měla samozřejmě vliv majetková a rodinná situace, avšak pokud dle uvážení úřadu nebyla ztrátou příjmu ohrožena výživa zaměstnankyně nebo jejich rodinných příslušníků, měl být pracovní poměr ukončen. Pokud se žena provdala za účinnosti shora uvedeného nařízení, byl její služební poměr ukončen automaticky uplynutím druhého měsíce následujícím po měsíci, v němž se provdala. Muži, kteří dosáhli šedesáti let věku, byli z moci úřední přeloženi do trvalé výslužby. U žen platilo stejné pravidlo při dosažení věku padesáti pěti let.⁴³⁹ Obecní úřady ve vnitrozemí měly povinnost hlásit všechny volné pozice pro umístění „přebytečných“ učitelů, zaměstnanců státní policejní služby, úředníků, atd.

9.1.2 Odraz politiky zaměstnanosti a hospodářských poměrů na Turnovsku

Jak již bylo zmíněno výše, zaměstnanost se v průběhu roku 1938 zvýšila a stejně tak i úroveň mezd. Okleštěním pohraničí však v Turnově, navázaném průmyslově na zabrané území, ve spojení s přílivem uprchlíků vznikla potřeba nových pracovních míst a využití nového potenciálu města. Již v průběhu roku došlo k převzetí místní optikárny firmou Srb a Štys, optika, která plánovala rozšíření podniku.⁴⁴⁰ Objevovaly se teoretické úvahy nad tím, že ačkoliv většina skelných hutí připadla říši, sídlila v českých zemích kvalitní výroba s kvalitním dělnictvem a finančně silné exporty dají přednost přemístění sídla do Čech a z Turnovska lze vytvořit nové centrum sklářského průmyslu. V zájmu této ideje, zveřejněné v Pojizerských listech, byl kladen důraz na obce v oblasti Turnovska, Železnobrodská a Českodubská, aby vycházely potenciálním podnikatelům vstříc, nepřipustily předražování pozemků, zvyšování nájmu průmyslových objektů a

⁴³⁹ Vládní nařízení č. 379/1938 Sb. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě, § 2, § 3, §6-§9 a § 21.

⁴⁴⁰ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1938*, s. 613

bytů.⁴⁴¹ Jablonecké výrobky nahradil hromadný termín *pojizerské zboží*, představující „nové“ lokální exportní artikly a pod stejnou značkou se vývozci hlásili i v USA, aby své odběratele ujistili, že jejich podniky sídlí na území československém a nikoli říšském.⁴⁴²

Projevy solidarity vůči příchozím podnikatelům a dobrovolný pronájem skladišť a jiných prostor za rozumnou cenu měly mít vítaný přínos pro město Turnov. Volné byty, provozovny a skladiště mohli majitelé hlásit i v informační kanceláři pro vývozce skla.⁴⁴³ Na druhé straně shora uvedené omezení živností a omezení volného zcizení a propachtování nemovitostí vedlo k tendenčnímu výběru „vhodných“ podnikatelů, kteří by se mohli v kraji usadit. A v tomto duchu ospravedlňoval tato nařízení i tisk, když konstatoval, že ač je německá emigrace pravděpodobně ke státu loajální, nikdo republiky nezaručí, že budou loajální i její potomci a v rámci prevence nové národnostní menšiny není usazení německých podnikatelů žádoucí.⁴⁴⁴ Pod heslem „*svůj k svému*“ vyzýval tisk veřejnost, aby nepodporovala svými nákupy německé, maďarské a jiné cizí obchodníky.⁴⁴⁵

Před vydáním nařízení omezujícího volné usazování živnostníků vydala městská rada usnesení, jímž se postavila proti usazování advokátů, lékařů a různých živnostníků a deklarovala zájem na udržení obchodních podniků, které zůstaly v pohraničí a jež byly nezbytné pro Československo. Mělo se jednat o 25 až 30 podniků s výhradou československých zaměstnanců.⁴⁴⁶ Avšak ani živnostníci a velké průmyslové podniky nejevili valného zájmu o usídlení v Turnově. Ještě před obsazením pohraničí přesídlilo do Turnova vícero výrobců a vývozců bižuterie, zejména Židů. Jednalo se o ekonomicky silné subjekty, které měly kontrakty s velkými zahraničními firmami, které se při svém příchodu ucházely o nájem provozoven na několik let. Po uzavření mnichovské dohody se však tento záměr změnil a nájemní smlouvy byly

⁴⁴¹ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 39, 7. října 1938, „Hospodářské poměry nových poměrů průmyslových“.

⁴⁴² Tamtéž, číslo 42, 28. října 1938 „Konec jabloneckého průmyslu“ a č. 45, 18. listopadu 1938 „Vývozci do Spojených států severoamerických, hlase se!“.

⁴⁴³ Tamtéž, číslo 40, 14. října 1938, „Volné byty, provozovny, skladiště“.

⁴⁴⁴ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 40, 14. října 1938, „Nežádoucí příliv“

⁴⁴⁵ Tamtéž, číslo 42, 28. října 1938, „Turnovské veřejnosti“

⁴⁴⁶ Tamtéž, číslo 41, 21. října 1938, „O hospodářské povznesení Turnovska“

uzavírány jen na dobu dvou až třech měsíců.⁴⁴⁷ Převážně přechodně se tedy na domech objevily nápisy „Vývoz-export“, a to do té doby, než našly pro svou činnost vhodnou lokalitu ve vnitrozemí. Pro židovské obchodníky znamenal tento krok stádium před likvidací. Firma „Gabex“ z Jablonce byla jediným větším exportem, který se v Turnově usadil trvale.⁴⁴⁸ Důležité podniky pak nepovažovaly město za atraktivní vzhledem k jeho poloze těsně u hranic s Německem. Mnozí jej nepovažovali za místo vhodné pro odbyt svých produktů a jiní se obávali msty pohraničních Němců za členství v českých spolcích.⁴⁴⁹

Inzerce nabízela návrh živností, které by mohly v okrese existovat, a to dle aktuální potřeby každé obce. Lékaře hledali například v Radimovicích, neboť tamní obyvatelstvo mělo svého lékaře v Českém Dubu a Hodkovicích, tedy za demarkační čarou. Dále byly nabízeny prostory pro koloniální obchod, řeznictví, holičství, pekařství, obuvnictví, autodopravu, a to v obcích, kde tyto živnosti byly zřídka nebo úplně chyběly.⁴⁵⁰ Mlynářství například vykazovalo nadprodukcí 67% ještě za první republiky, po záboru pohraničí se v důsledku zmenšení odbytu vyšplhal přebytek na 75%. Proto nepřicházelo v úvahu, aby se v oblasti mlýny rozšiřovaly, natož zřizovaly nové.⁴⁵¹ K 22. březnu roku 1939 existovalo v Turnově 42 živnostenských podniků, které zaměstnávaly 1 898 osob a 12 z těchto podniků vlastnili Židé.⁴⁵²

Původně v turnovském okrese fungovaly dva ústavy pro bezplatné zprostředkování služeb a práce, a to v Turnově a v Českém Dubu. V červnu roku 1938 vykazala turnovská pobočka 394 nabídek práce na 911 nezaměstnaných a českodubská 125 pracovních míst na 334 uchazečů. Liberecká zprostředkovatelna pak měla ke

⁴⁴⁷ SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000060, č.j. 1382/1938 ze dne 10.11.1938.

⁴⁴⁸ V Turnově však tato firma podnikala pod jménem majitele Karla Ledera. I pod tímto jménem a ve válečné době dokázala firma díky zahraničnímu obchodu vytvářet zisk. Původní firmu Gabex v Jablonci nad Nisou řídil Karlův bratr Alexander, který žil trvale v Paříži. „Stará“ jablonecká část se kvůli majitelově nepřítomnosti pak ve 40. letech stala majetkem jejího německého správce a následně byla zlikvidována. Obnovení se firma dočkala v roce 1947. In.: NOVÝ, Petr. *Jablonecká bižuterie*. Praha: Grada, 2008. s. 109-110.

⁴⁴⁹ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939*, s. 613-614.

⁴⁵⁰ *Pojizerské listy*, ročník 54, číslo 6, 27.ledna 1939. „Návrhy pro zřízení živnosti a obchodů v okrese Turnovském“.

⁴⁵¹ Tamtéž, číslo 40, 14. října 1938, „Zajistit zásobování.“

⁴⁵² SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000396, č.j. 1889/1939 ze dne 24.03.1039.

stejnému měsíci 1481 volných pracovních míst na 6246 nezaměstnaných. Z uvedených údajů je tedy zřejmé, že nezaměstnanost v Turnově byla nižší než v oblastech, které připadly v říjnu Německu. V tzv. třídách povolání totiž stále v počtu nezaměstnaných dominoval textilní a sklářský průmysl.⁴⁵³ Nárůst obyvatel se projevil i ve statistice turnovské zprostředkovatelný. V lednu roku 1939 evidovala 1260 nezaměstnaných včetně 320 uprchlíků. Do této statistiky nejsou zařazeni skláři, neboť ti pracovali občasně doma. Většinou však práci neměli, takže reálný počet nezaměstnaných byl vyšší, než udávala oficiální statistika. Bez přesných údajů hlásal regionální tisk v lednu roku 1939 optimistický výhled, neboť i přes zimní měsíce se poměr nezaměstnanosti snížil a přehled předchozího roku vykazoval 253 uchazečů na sto nabídek práce oproti roku 1937, kdy se na tento počet pracovních míst hlásilo 422 uchazečů.⁴⁵⁴ V důsledku uzavření mnichovské dohody a vytyčení tzv. páteho pásma mělo mnoho obyvatel turnovského okresu zaměstnavatele v zabraném pohraničí. Tito však většinou dále chodili přes hranice do zaměstnání. Například z Proseče pod Ještědem docházelo dále padesát Čechů k firmě „Lederer a Wolf“ do Vesce u Liberce, menší počet pak do brusírny v Minkovicích a do jiných obcí.⁴⁵⁵

9.2 Táboř práce

Pro eliminaci nezaměstnanosti vznikly tzv. pracovní útvary, do kterých byli povinně povoláni všichni evidovaní nezaměstnaní, kteří měli československé státní občanství a dovršili 18. let. Činnost útvarů spočívala ve veřejně prospěšných pracích, které by se jinak neprováděly, nebo jejich provedení bylo z hlediska národohospodářského časově zvlášť naléhavé. Na druhou stranu tyto práce neměly omezovat podnikatele. Organizace táborů probíhala podle zásad branné moci.⁴⁵⁶ Členila se do praporů a rot, kdy důstojníci, velitelé, poddůstojníci, pořádková a strážní služba

⁴⁵³ Tamtéž karton č. 000749, č.21776 ze dne 11.07.1938.

⁴⁵⁴ *Pojizerské listy*, ročník 54, číslo 4, 13.ledna 1939, „Stále povážlivý stav nezaměstnanosti“ a číslo 5 17. ledna 1939 „Zimní nezaměstnanost“.

⁴⁵⁵ SOkA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000060, č.j. 1396/1938 ze dne 12.11.1938. Naopak téměř všichni Češi a Němci, kteří nebyli členy SdP, a kteří bydleli ve Vesce u Liberce a okolních zabraných obcích, byli z firmy Lederer a Wolf propuštěni. In: tamtéž.

⁴⁵⁶ Vládní nařízení č. 223/1938 Sb., o pracovních útvarech, § 5.

disponovali zbraněmi. Účel zbraní však lze spatřovat především k ochraně materiálu, strojů a dalšího hodnotného vybavení. Okresní úřady, kam se nezaměstnaní povinně hlásili, měly povinnost zajistit práci a stanovit provedení potřebných úkolů. Dále pak úřadům náležela organizace počínající rozesláním povolávacích lístků, presencí, ubytováním a stravou konče.⁴⁵⁷

Na základě přihlášky do evidence nezaměstnaných doručil úřad povolávací list, proti kterému nebylo opravného prostředku a na jehož základě se uchazeč podrobil lékařské prohlídce. Zjistilo-li se, že osoba není tělesně nebo duševně způsobilá k prováděným pracovním úkonům, nebyla do útvaru zařazena. Stejně tak, pokud dotyčný hodnověrně prokázal, že před doručením povolávacího listu nastoupil stálé zaměstnání, do útvaru nenastoupil. Za neuposlechnutí povolávacího rozkazu mohl být uložen trest vězení do šesti měsíců. Pracovní doba činila 48 hodin týdně, přičemž mimo to měli pracovníci přiměřenou dobu věnovat občanské výchově.⁴⁵⁸

V prosinci roku 1938 se k prezenční komisi v Turnově dostavilo asi 200 nezaměstnaných, z čehož sto mužů bylo uznáno práce schopnými a část z nich se přesunula k rotě do Ktové, kde pracovali na překladi vozovek. Velitelství praporu sídlilo v Lomnici nad Popelkou. Pracovní tábory fungovaly také nárazově, jak tomu bylo například při pracovním táboře v Semilech, kdy muže z Železného Brodu povolali třeba jen na dva dny a ti se pak vraceli zpátky domů.⁴⁵⁹ V samotném Turnově se o využití padesáti až šedesáti mužů z pracovních rot pouze uvažovalo v souvislosti s úpravou cest na obvodu města.⁴⁶⁰

Nárok na podporu v nezaměstnanosti vznikal až po nástupu do pracovního tábora nebo na základě potvrzení, že do něj dotyčný zařazen nebyl. Fakticky pracovník podporu nepobíral, nýbrž mu vznikal nárok na denní přídavek ve výši od 1,50 Kč do 2,50 Kč, a to dle hierarchického zařazení v táboře. Dále za každou skutečně odpracovanou hodinu obdržel tzv. pracovní přídavek ve výši 40 hal a měl zajištěno

⁴⁵⁷ *Večerník Národních listů*, 25. 10. 1938.

⁴⁵⁸ Vládní nařízení č. 223/1938 Sb., o pracovních útvarech, § 4, 6 a 15

⁴⁵⁹ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 49, 13. prosince 1938, „Pracovní tábor na Turnovsku“, „Pracovní tábor v Semilech“.

⁴⁶⁰ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939*, s. 647.

ubytování, stravu a výstroj. Příslušníkům osob do pracovního tábora zařazených pak náležel nárok na vyživovací příspěvek. Zprostředkovatelný práce, které evidovaly volná pracovní místa, musely při jejich obsazení upřednostnit příslušníky pracovních útvarů a stejná pravidla platila i na uvolněná místa zaměstnavatelů.⁴⁶¹

Ačkoli se lze spíše přiklonit k názoru, že se tato opatření jevila jako potřebná pro funkčnost a přežití republiky, ozývali se i kritikové, kteří přirovnali pracovní útvary k donucovacím táborům.⁴⁶² Jejich militantní organizace odrazovala některé jedince od toho, aby se přihlásili do evidence nezaměstnaných, jelikož měli strach ze zařazení do těchto „táborů“. Některé odborové organizace dokonce hledaly možnosti, jak podpořit své členy, aniž by se museli přihlásit k podpoře v nezaměstnanosti.⁴⁶³ Vzhledem k tomu, že útvary vznikly na základě aktuální národní situace a lidé nebyli dostatečně informováni o jejich potřebě, výhodách či nevýhodách, objevily se tak mimo přirovnání k donucovacím táborům i jiné problémy. Při odvozech povolanců, které představovaly asi 36 tisíc mužů, se jich dvě třetiny k nástupu nedostavily, množily se projevy nespokojenosti s pracovním zaměřením konkrétních praporů a nastaly i nedostatky týkající se ubytovacích kapacit.⁴⁶⁴ V únoru 1939 působilo v 19 pracovních útvarech asi 12 tisíc lidí.⁴⁶⁵

Vzhledem k přicházející zimě se nábor do praporů realizoval jen v některých okresech a v hromadných ubytovnách zůstávalo stále mnoho pracovních neumístěných uprchlíků. Zvláštním výměrem bylo nařízeno všem okresním úřadům, aby obce opatřily uprchlíkům placené zaměstnání nebo na své náklady vytvořily obecně prospěšné práce pro tyto občany, čímž měla být snížena ekonomická zátěž státní utečenecké podpory. Pokud to rozpočet obce dovozoval, dostávali uprchlíci za veřejně prospěšné práce denní příplatek 3 - 6,-Kč. Dále opatření nařizovalo, aby starší lidé pomáhali s úklidem ubytoven a přípravou jídla. Aby se obecně předešlo zahálce, měli se utečenci ve volném

⁴⁶¹ Vládní nařízení č. 223/1938 Sb., § 23.

⁴⁶² GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 176.

⁴⁶³ RÁKOSNÍK, Jakub, TOMESŠ Igor a kol. *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*, s. 106.

⁴⁶⁴ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 202.

⁴⁶⁵ Tamtéž.

čase vzdělávat, rekvalifikovat na jiná zaměstnání, či učit cizím jazykům, jestliže uvažovali o emigraci.⁴⁶⁶

Na obdobné bázi jako pracovní útvary začaly na začátku března 1939 fungovat kárné pracovní tábory, které byly určeny pro práce štítící se osoby, které dovršily 18. let věku a hodnověrným způsobem neprokázaly způsob své obživy a dále pro hrubě neukázněné nebo úmyslně nedbalé příslušníky pracovních útvarů. Tyto tábory měly napomoci převýchově a zároveň využít pracovních schopností nepřizpůsobivých občanů.⁴⁶⁷

V prosinci 1938 ustanovila vláda Státní hospodářskou radu, jejímž úkolem se stalo iniciovat různá strategická řešení v hospodářské, sociální a finanční oblasti. Na začátku svého působení probírala hlavně problematiku zaměstnanosti, jelikož k 1. únoru 1939 bylo evidováno 226 tisíc nezaměstnaných. Už v lednu 1939 podepsalo Česko-Slovensko dohodu s Německem o zprostředkování pracovních pozic pro československé dělníky a zemědělce. Čeští uchazeči měli mít rovnocenné platební a sociální podmínky jako dělníci němečtí, ale nábor na pracovní nasazení v Německu se prakticky uplatnil až po vzniku protektorátu.⁴⁶⁸

9.3 Bydlení

V důsledku relativně rychlého a masového přílivu uprchlíků musela vláda řešit i bytovou otázku. Zprvu provizorně a do budoucna zajištěním stálého ubytování. Již během září se konala opatření pro případ války a příprava na možný příchod rodin s dětmi. Vytipovaných ubikací a krizových plánů bylo nakonec užito pro uprchlíky za mírové situace. V hlavním městě se vytvořily kapacity pro 3 560 lidí, pro sudetoněmecké uprchlíky vznikly speciální tábory nacházející se ve větších městech podél nové demarkační čáry. Uprchlíci jiných národností, komunisté, Němci, bydleli dle možností pohromadě. Ubytování se nacházelo povětšinou ve větších prostorách, sálech, tělocvičnách, hostincích, silech, letních táborech, vozech Československých státních

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 203

⁴⁶⁷ Vládní nařízení 188/1939 Sb., o kárných pracovních táborech, § 1 a 4.

⁴⁶⁸ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 173-176

drah. Většinou se spalo na slámě, pokud se jí dostávalo, postele prakticky nebyly. Nejvíce se tábory potýkaly s nevhodnými hygienickými podmínkami, zajištěním topiva a topení obecně, dále s nedostatkem teplého oblečení, přikrývek, umývacích prostor, atd. Vlivem fluktuace uprchlíků docházelo časem k sestěhování zbylých uprchlíků do lepších prostor, které se částečně i stavebně upravily a získaly tak trvalý ubytovací charakter. Tyto úpravy, nákup potřebného vybavení a zajištění uprchlíků po stránce nejnútnejší financoval pomocný výbor fondu londýnského starosty, který vydal do února 1939 částku 668.000,-Kč. V hromadných ubytovnách však bydlel jen zlomek utečenců. Dle statistiky ministerstva zdravotnictví a sociální správy se do 159 zařízení umístilo v Čechách a na Moravě celkem 10 154 osob. V některých městech se začala řešit či realizovat výstavba nových bytových domů, jež měla zároveň poskytnout pracovní pozice.⁴⁶⁹

Přirozenou a hojně využívanou možností se stalo ubytování u rodinných příbuzných a přátel. Toho využívali zejména českoslovenští příslušníci, avšak velice často byl jejich pobyt možný pouze na přechodnou dobu. Pokud se utečenci neuchýlili ke svým příbuzným, sháněli velmi těžko nové domovy. S nedostatkem bytů se potýkala především velká města a našli se samozřejmě i tací majitelé bytů, kteří chtěli vydělat a nasadili přemrštěné nájmy. V rámci této problematiky vydala vláda nařízení, na jehož základě vlastníci volných bytů či neobydlených místností způsobilých k obývání je museli na příkaz okresního úřadu poskytnout k pronájmu. Za nájemníky určovalo nařízení konkrétní okruh osob, a to osoby v obci zaměstnané nebo státní zaměstnance, zaměstnance podniku důlního, živnostenského, továrního, zemědělského nebo obchodního, osoby požívající domovské právo a osoby vystěhované z obsazeného území, jež jsou československými státními občany.⁴⁷⁰ Podmínka státního občanství se pravděpodobně ukázala jako konfliktní, a tak následně, o měsíc později vydané opatření stálého výboru toto kritérium neuvádělo. Majitelé nemovitostí ve vnitrozemí však

⁴⁶⁹ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 325-332. Dle zprávy téhož ministerstva bylo k 1. březnu v hromadných ubytovnách evidováno 10 060 uprchlíků a vzhledem k tomu, že pro státní kasu představovaly hromadné ubytovny neúnosné výdaje, vyzývalo ministerstvo k jejich razantní redukci. In: SOKA Semily, fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 11525/1938 ze dne 31.03.1939.

⁴⁷⁰ Vládní nařízení 228/1938 Sb., o mimořádných opatřeních bytové péče, § 3.

nepronajímali Němcům místnosti ochotně a dobrovolně. Volné prostory evidovaly okresní úřady na základě povinného hlášení obcí, jimž je hlásili majitelé nemovitostí. Neúměrné ceny za nájem pak měla omezit hrozba sankcí. Postih za využívání tísňe ke svému prospěchu představovala pokuta až do 50 tisíc nebo šest měsíců vězení, existovala i možnost uložit oba tresty současně. Pokud se pronajímatel s nájemcem nedohodli na výši nájmu, určil nájemné obecní úřad, s přihlédnutím k obvyklé výši nájemného ve velikostně a jakostně srovnatelném bytě.⁴⁷¹ V důsledku bytové nouze tak bylo možno zabrat a vystěhovat neobývané byty a místnosti. Tak se tomu stalo i v Turnově v případě rakouské vdovy žijící dlouhodobě ve Vídni, která neměla v Československu žádný příjem ani rodinu, a tak byl její byt využit pro potřeby uprchlíků.⁴⁷²

Tak jako v jiných městech i v Turnově mínili mnozí majitelé nemovitostí výtěžit z přílivu uprchlíků a pronájmy v průběhu podzimu zdražily. Ačkoliv město aplikovalo vládní nařízení o opatřeních bytové péče, našli se lidé, kteří využili národního neštěstí k vlastnímu prospěchu. Vypovězen z bytu tak byl i dlouholetý nájemník, jemuž se majitel styděl zvýšit nájem, přičemž o zvýšenou částku si následně řekl nájemníku z pohraničí. Údaj o sto soudních výpovědích svědčí, že se podobné situace na malém městě nezdá opakovat a výpověď z nájmu dostala dokonce i městská mateřská škola.⁴⁷³ Výbor spolku majitelů domů a nemovitostí rozeslal svým členům upozornění, jehož smyslem bylo chránit český ráz města, a tedy pronájmy měly poskytovat pouze spolehlivým a hlavně českým občanům a stejné upozornění se týkalo i případného povolování azylu živnostníkům, od kterých se žádala záruka, že nebudou germanizovat město a zaměstnají lidi „domácí“.⁴⁷⁴ Vzhledem k bytové nouzi a obecně nízkým standardům bydlení, kdy ve většině městských domů chyběla koupelna a v některých nebyla ani kanalizace, rozhodlo město o stavbě vlastního činžovního domu. Stavba

⁴⁷¹ Opatření Stálého výboru č. 288/1938 Sb., o mimořádných opatřeních bytové péče, II. § 3 – 7.

⁴⁷² SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000404, č.j. 13149 ze dne 20.12.1938.

⁴⁷³ *Pojizerské listy*, ročník 54, číslo 4, 13. ledna 1939, „Co se to děje?“ a číslo 6, 20. ledna 1939 „I město dostalo výpověď“.

⁴⁷⁴ *Pojizerské listy*, ročník 53, číslo 42, 28. října 1938 „Výbor spolku majitelů domů a nemovitostí v Turnově“.

bytového domu měla zároveň pomoci snížit nezaměstnanost. Dále město učinilo nabídku na prodej stavebních parcel za relativně nízké ceny, a to zejména z důvodu investiční pobídky, ale i ve snaze nalákat uprchlíky k trvalému usídlení.⁴⁷⁵

Úřady se měly zasadit o to, aby hromadné ubytovny nebyly přeplněny a aby v místnostech určených na spaní měla jedna osoba alespoň 3 m². Mezi další požadavky pak patřily místnosti na praní, žehlení a sušení prádla, umývárna a izolační místnost.⁴⁷⁶ Vzhledem k výše uvedenému v žádné obci soudního okresu Turnov taková ubytovna nefungovala, neboť pro ně neexistovaly vhodné budovy. Lidé tak běžně skladovali svůj movitý majetek na půdách a ve stodolách místních obyvatel a rovněž tam přespávali. Jediné zařízení, které rámcově odpovídalo požadavkům pro hromadné bydlení, provozovali v Turnově v hostinci „U Lva“. Na začátku září a října však sloužily pro přechodné ubytování uprchlíků veškeré volné prostory. Dne 25. října došlo z důvodu přeplnění „útulku“ Červeného kříže a celkově celého města k přesunu 100 mužů, žen a dětí do tábora v Jabkenicích na Mladoboleslavsku.⁴⁷⁷ Prostory „U Lva“ měly kapacitu pro 60 osob a inventář z velké části patřil soukromým osobám, které jej zapůjčily. I pro ostatní typy nouzových domovů však bylo nutné opatřit praktické věci, hlavně slavníky, deky, umyvadla, topivo, atd. Na těchto výlohách se podílel i fond londýnského starosty, který pro Československý červený kříž v Turnově zakoupil 100 slavníků s potřebným množstvím slámy k jejich naplnění, 100 přikrývek, 100 m³ dřeva, 100 q uhlí, 5 ks umyvadel a 35 kg mýdla na prádlo.⁴⁷⁸

9.4 Charitativní a státní podpora uprchlíků

Již v průběhu září 1938 v důsledku přílivu pohraničních obyvatel, kteří často utíkali z důvodu přímého ohrožení na životě téměř bez prostředků, vydalo ministerstvo sociální péče oběžník o pomoci uprchlíkům ze státních prostředků. Okresní úřady za pomoci dobrovolných organizací měly poskytnout sociálně slabým uprchlíkům základní

⁴⁷⁵ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939*, s. 647-648.

⁴⁷⁶ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 33123/1938 ze dne 10.11.1938.

⁴⁷⁷ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 1213/1938 ze dne 25.10.1938.

⁴⁷⁸ Tamtéž č.j.34218/1938 ze dne 7.11.1938.

pomoc, tj. zejména ubytování a stravu. Následně pak takto vynaložené prostředky přislíbilo ministerstvo uhradit na základě sdělení okresního úřadu a jím předložené statistiky o počtu běženců, výši jejich finanční podpory, uvedením spolupracujících organizací a přibližného odhadu finančních prostředků na následující týden. Zároveň však vyslalo vzkaz, že je třeba primárně hledat zajištění těchto potřeb zdarma u lokálních rodin. Propaganda měla směřovat k co největší motivaci obyvatelstva participovat na pomocných akcích.⁴⁷⁹

Přesuny obyvatelstva vyvolaly solidaritu obyčejných lidí, organizací i zahraničních subjektů. Na podporu uprchlíků přicházelo množství darů a pořádaly se sbírky. Aby byla všechna pomoc poměrně a řádně rozdělena, spojily se četné sociálně-zdravotní a národní organizace a vytvořily „Volné sdružení pro pomoc uprchlíkům“. Československý červený kříž zajišťoval veškerou zdravotní službu, Československá obec sokolská obstarávala ubytování dospělých v rodinách a táborech, v nichž organizovala zároveň kulturní a pracovní harmonogram. Péči o společné stravování, mládež, těhotné a kojící matky, zajišťovalo Ústředí péče o mládež, Ústředí katolické charity pečovalo o staré a trvale nemocné lidi, Obranné jednoty podporovaly hraničáře a měly na starost záchranu národního majetku spolků a korporací. Sociální odbory československé církve přispívaly na nájem a České srdce mělo na starost sjednocování a ideologickou propagaci.⁴⁸⁰ Takto sdružené organizace následně zvolily společný „Výbor pro pomoc uprchlíkům“, který tvořily osoby požívající obecné vážnosti, a který se stal ústředním orgánem pro rozdělování finančních prostředků získaných ze sbírek. K výboru přibyl ještě poradní sbor, jež tvořili odborníci na dané sociální oblasti. Veškeré finanční prostředky získané skrze veřejné sbírky, soukromé dary vnitrostátní i mezinárodní, přijímala česká spořitelna na jednotný účet pod názvem „Pomoc uprchlíkům“.⁴⁸¹ Sbírkami pořádané na pomoc uprchlíkům mohly být uskutečněny výlučně pod záštitou tohoto výboru. Přerozdělování získaných donací probíhalo na základě určení dárců a bez ohledu na národní, politickou nebo náboženskou příslušnost. Ohledně složení výboru se oprávněně ozývaly kritické hlasy, neboť v něm nepůsobil

⁴⁷⁹ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 206.

⁴⁸⁰ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 211-212.

⁴⁸¹ *Národní listy*, 22. 10. 1938.

žádný Němec, což se s ohledem na složení migrantů a na zahraniční původ darů zdá nepochopitelné. Ke dni 2. prosince roku 1938 činil zůstatek na společném účtu již 3.132.281,45 Kč.⁴⁸²

Důležitou funkci v orientaci uprchlíků plnila informační kancelář v Praze, která prostřednictvím tří odborů vyřizovala sociální příspěvky, přijímala přihlášky do bytových zařízení, podávala informace o možnostech získání bytového zařízení z obsazených území a pátrala ve spolupráci s ministerstvem zahraničních věcí po nezvěstných osobách z odstoupeného území.⁴⁸³

9.4.1 Ústav pro uprchlíky a dávky

Oficiální Ústav pro uprchlíky vznikl na základě vládního nařízení v listopadu 1938, především z důvodů chaotické pomoci a organizace uprchlíků. Ústav spadl pod ministerstvo sociální péče a jeho agenda se dělila na tři skupiny: pro zemi Českou a Moravskou, zemi Slovenskou a pro Podkarpatskou Rus. Dále se dělil na čtyři odbory. První odbor sociální a zdravotní péče pro uprchlíky měl na starost řídit a usměrňovat pohyb uprchlíků po strážce dopravní, policejní a zdravotní, vést jejich evidenci a starat se o jejich řádné ubytování a stravování. Druhý odbor, tzv. odbor usídlovací, zajišťoval československým státním příslušníkům zaměstnání a jejich integraci do hospodářského života. Třetí odbor, tzv. vystěhovalecký, pečoval o zahraniční emigraci uprchlíků, jež tvořili zejména Židé a antifašističtí Němci. Čtvrtý odbor, finanční, řídil hospodaření ústavu. Vnitřní organizaci, působnost a specifikaci úkolů následně upravil jednací řád. Veškerá věnování ve prospěch ústavu byla osvobozena od daní.⁴⁸⁴ Poskytnutí péče však spočívalo na bázi dobrovolnosti a nevznikal na ni právní nárok, její financování totiž záviselo na darech a státních příspěvcích, jejichž výše nebyla vzhledem k situaci stabilní.⁴⁸⁵

Uprchlíci podávali své žádosti na Výbor pro pomoc uprchlíkům a na Ústav pro péči o uprchlíky prostřednictvím místních okresních úřadů. Postupně veškeré akce

⁴⁸² BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 213-214

⁴⁸³ Tamtéž s. 215.

⁴⁸⁴ Vládní nařízení č. 292/1938 Sb. jímž se zřizuje Ústav péče o uprchlíky.

⁴⁸⁵ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, s. 172.

dobrovolně sdruženého Výboru pro pomoc uprchlíkům převzal Ústav. Dne 5. prosince roku 1938 byla provedena, na základě registrace podporovaných osob, efektivnější statistika uprchlíků. Evidence čítala asi 152 tisíc uprchlíků československé státní příslušnosti, a to 114 557 národnosti české, 11 647 národnosti německé, 7 325 židovské a 307 polské.⁴⁸⁶

Z práva na sociálně-charitativní péči však stále zůstaly vyloučeny osoby, jež neměly ke dni 20. května roku 1938 československé státní občanství. To se týkalo i Čechů, kteří měli cizí státní občanství, bydleli v cizím státě, avšak na základě události roku 1938 prchli zpět do své domovské země, dále se jednalo zejména o Němce a Rakušany, kteří se v Čechách octli z politických důvodů. Tato skupina zůstávala závislá na soukromých iniciativách domácích i zahraničních. Péče ústavu se netýkala ani státních zaměstnanců, kteří obecně tvořili „zvláštní“ skupinu.⁴⁸⁷

Zřízení ústavu znamenalo historický přelom v oblasti sociální péče. Dříve potřebnou pomoc organizovaly soukromé iniciativy, a to i co se uprchlíků týče. Změna se týkala i zaměření na integraci uprchlíků, neboť za první republiky se s nimi počítalo jen jako s dočasnými „hosty“. Ústav představoval komplexní a zastřešující organizaci pro sociální sféru, ovšem zaměřenou jednostranně na československou národnost. Ostatním měl pomoci vystěhovalecký odbor emigrovat, naopak odchod Čechoslováků podporován nebyl.⁴⁸⁸

Vzhledem k roztržitému systému podpor a jejich nepřehlednosti, které kdy a kde jednotlivý uprchlík získal, zavedla vláda tzv. podpůrné listy, do nichž se zapisovaly veškeré finanční příspěvky, které daný jednatel obdržel. Tento institut měl vyloučit dublování příspěvků. Ten, kdo pobíral podporu dle gentského systému, neměl nárok na pobírání dávek od Ústavu. Kdo naopak příspěvky z uprchlického fondu pobíral, neměl nárok na příspěvky z ošacovacích a stravovacích programů. V podpůrných listech se rovněž evidovalo, zda dotyčný dochází do zprostředkovatelné práce a pokud práci odmítal nebo měl podporu z gentského systému, pozbýval právo na uprchlickou podporu stravovací a měly mu být poskytnuty pouze věci nejnnutnější potřeby, tj. šatstvo

⁴⁸⁶ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 224-225.

⁴⁸⁷ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 222.

⁴⁸⁸ Tamtéž s. 227-228.

a obuv. Okresní úřady poskytovaly podporu na nezbytné výlohy uprchlíků, jejichž výše se s ohledem na místní poměry lišila. Na základě výnosu Ústavu pro uprchlíky se časem přešlo z hotovostní podpory na dávky in natura stravováním. Pokud se uprchlíci neuchýlili ke svým příbuzným, zůstali odkázáni na hromadné ubytovny, v nichž se hromadně vařilo i pro širší okolí a přípravu jídla hradil stát. Pouze pokud se podařilo prokázat, že není možné zajistit hromadné stravování, vyplatil se příspěvek v hotovosti. Úřady se měly snažit o co nejúspornější provoz stravování. Úhradu výloh na tuto podporu hradil zpětně na základě řádného vyúčtování období k 1. a 15. dni v měsíci okresní úřad ze záloh poskytnutých mu ministerstvem sociální a zdravotní správy.⁴⁸⁹ Na plošné zavedení naturálních dávek však mnozí lidé reagovali požadavkem příspěvku na bydlení, neboť z původně poskytované částky hradili i ubytování.⁴⁹⁰ Částka tři čtvrtě milionu korun českých představovala každodenní výdej státu na stravování uprchlíků.⁴⁹¹

9.4.2 Péče o uprchlíky v Turnově

Potřebná míra solidarity a národní pospolitosti v Turnově se projevila již v létě roku 1938, kdy Mladá generace československých živnostníků-obchodnické strany středostavovské v Turnově pořádala pouliční sbírku na obranu státu a dále také v průběhu akcí CPO, které podporovali významnou pomocí skauti a studenti. Pod vlivem hrozby válečného konfliktu měla ohlas u veřejnosti koncem léta akce Červeného kříže pro dárce krve. Charitativní a sociální činnost zajišťovaly zejména tyto instituce: Československý Červený kříž, Šlechtův stůl pravdy, sociální péče, Ochrana matek a dětí a Masarykova liga proti tuberkulóze a Sokol. Všechny jmenované iniciativy maximálně plnily svou úlohu v pomoci uprchlíkům v jejich tíživé situaci.⁴⁹²

Mezi 22. zářím a 4. říjnem prošlo turnovským nádražím na 2.500 uprchlíků, kterým Československý červený kříž poskytl stravu a nocleh v objektech kolem turnovského nádraží a v továrně podnikatele Pitaše, který ji uprchlíkům propůjčil a k 24. září v ní bylo ubytováno 80 lidí. Odbor dobrovolných sester Československého

⁴⁸⁹ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 29761/1938 ze dne 23.09.1938.

⁴⁹⁰ Tamtéž, karton č. 000758, č.j. 2778/1939 ze dne 23.01.1939.

⁴⁹¹ BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*, s. 337-341.

⁴⁹² *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1938*, s. 625 a SOKA, OÚ Turnov, karton č. 000507, č.j. 19742/1938 ze dne 10.06.1038.

červeného kříže spolu s dalšími ženami podával nepřetržitě uprchlíkům čaj, ovoce a chléb, vedl provizorní kuchyň, zřídil přechodnou ložnici pro děti a ve františkánském klášteře se vařily denně tři jídla. Tato opatření si vyžádala náklad 5.000,-Kč a dobrovolné dary občanů města.⁴⁹³ Stát přispěl na tato a další počáteční opatření pro uprchlíky, kteří byli bez pomoci, zálohovou částku 10.000,-Kč.⁴⁹⁴ Z údajů Československého Červeného kříže v Turnově lze vysledovat vzrůstající počet uprchlíků, kteří v září roku 1938 prošli občerstvovací stanicí, případně získali dočasné přístřeší. Dne 22. září se jednalo o 110 osob, o den později o 182 osob, v sobotu 25. září o 376 osob a v neděli 26. září dokonce o 517 osob, což je skoro pětinašobek než o tři dny dříve. Jednalo se hlavně o ženy a děti a vždy jen o jednotlivé osoby, případně menší hloučky uprchlíků. Stravovací akce ve dnech záboru až do konce října stála město 17.000,-Kč, přičemž do konce října bylo stravováno 350 osob, vydalo se 8 097 obědů a 4 550 poukázek na snídani (1/4 litr mléka a houska). Zajištění chodu této akce záviselo většinou na dobrovolnické práci bez nároku na honorář.⁴⁹⁵ Prostory a inventář pro veřejnou kuchyni poskytl spolek Šlechtův stůl pravdy a její chod zajišťovali členové bývalého Československého červeného kříže z Liberce.⁴⁹⁶

V celém politickém okrese Turnov bylo vydáno celkem 439 podpůrných lístků, z čehož 167 ve městě samotném. Lístek se však evidoval na živitele rodiny, je tedy nutno do statistiky takto podporovaných osob zahrnout ještě 345 rodinných příslušníků. Rozdělování veškerých finančních prostředků a naturálních podpor měl v kompetenci okresní pomocný výbor v Turnově. Denní podpora, kterou výbor poskytoval na stravu a ubytování pro jednu dospělou osobu činila 5,-Kč, pro dvě osoby žijící ve společné domácnosti 8,-Kč, pro tři 12,-Kč, pro čtyři 15,-Kč a pro více osob pak 18,-Kč. V lednu roku 1939 určil jednotnou částku ve výši 6,-Kč na osobu.⁴⁹⁷ Ministerstvo sice stanovilo

⁴⁹³ *Pojizerské listy*, ročník č. 53, číslo 39, 7. října 1938, „Československý červený kříž v Turnově“

⁴⁹⁴ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 1.172/1939 ze dne 13.01.1939.

⁴⁹⁵ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1938*, s. 604, SOKA, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 29920/1938 ze dne 23.09.1938 a č.j.30036/1938 ze dne 26.09.1938.

⁴⁹⁶ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1938*, s. 599.

⁴⁹⁷ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 1.172/1939 ze dne 13.01.1939 a č.j. 2778/1939 ze dne 23.01.1939.

k podpoře částku vyšší,⁴⁹⁸ ale turnovští ušetřený rozdíl použili na dodávky uhlí, které lidé nutně potřebovali.

Hromadné stravování uprchlíků probíhalo trvale pouze ve františkánském klášteře v Turnově s průměrným týdenním nákladem okolo 10.000,-Kč. V dalších 36 obcích stravovací zařízení neexistovaly, neboť se pro malý počet uprchlíků nevyplatilo udržovat kuchyň a výplata podpor probíhala v hotovosti nebo jim místní obchodníci vydávali konkrétní potraviny. Od 28. listopadu do 4. prosince roku 1938 zajišťovaly tyto obce 419 uprchlíků s celkovým nákladem 11.613,-Kč. Z údajů o počtu podporovaných lze sledovat jejich nárůst, neboť o týden dříve, tedy k 28. listopadu financovali obce 307 osob.⁴⁹⁹

Vzhledem k nedostatku topiva v turnovské vývařovně, obstarala jeho vedoucí uhlí například tak, že jej zabavila ze sklepa německého úředníka, který město opustil a měl jej plný sklep. Město Turnov pak darovalo dříví, klestí, provedl se úklid po různých stavebních úpravách a uprchlíci z útulku tento materiál svezli zapůjčenými vojenskými vozy a zpracovali na otop. Místnost, která byla určena v době mobilizace jako náhradní nemocnice, sloužila jako jídelna a denní ohřívárna. Jako umývárna pro uprchlíky sloužila koupelna v klášteře. Tento prostor však dle směrnic nevyhovoval, a tak město vyjednávalo možnost hromadného koupání v kasárnách.⁵⁰⁰

Červený kříž běžně pořádal sbírky prádla, šatstva a obuvi. Z jeho každodenní agendy se tak vymykala poněkud kuriózní situace, kdy měl rozdělit deset sudů skotských slanečků, které na jeho turnovskou adresu odeslal fond londýnského starosty. K této zásilce byl zároveň přiložen návod jak slanečky uskladnit a zpracovat.⁵⁰¹ Lidé obvykle darovali šatstvo a přispívali i potřebnými surovinami jako např. palivo, mrkev, petržel, brambory, kapusta, a to v řádu desítek ba stovek kilogramů.⁵⁰² Ke sběru potravin a šatstva sloužila také putovní sbírka, tzv. „Babiččina komora“, kterou

⁴⁹⁸ Částka byla stanovena maximálně na 8,-Kč na osobu, pro dvě osoby ve společné domácnosti pak na 14,-Kč, pro tři 18,-Kč, pro čtyři 22,-Kč a pro více 24,-Kč.

⁴⁹⁹ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000758, č.j. 33/38 ze dne 02.12.1938.

⁵⁰⁰ Tamtéž, karton č. 000758, č.j. 33.123/1938 ze dne 16.11.1938

⁵⁰¹ Tamtéž, karton č. 000758, č.j. 4470/1939 ze dne 04.02.1939

⁵⁰² *Pojizerské listy*, ročník č. 53, č. 45, 18. listopadu 1938, „Dar“.

organizoval Sokol a jejímž prostřednictvím byla do prosince vybrána i finanční hotovost ve výši 11.700,-Kč.⁵⁰³ Ochrana matek a dětí věnovala v roce 1938 péči 64 rodinám, jež podpořila prádlem a peněžitými příspěvky a v zimním období vydala pro malé děti 4 337 porcí polévky. Šlechtův stůl pravdy zajišťoval denně polévku a housky pro 1 250 školních dětí.⁵⁰⁴

Největší solidaritu projevovali přirozeně lidé v čase vánočním. Turnovští kamenáři podpořili ze své vánoční sbírky 56 osob.⁵⁰⁵ Dámský odbor Národní jednoty Severočeské pro Turnov a okolí uspořádal vánoční sbírku pro bývalé žáky měšťanské školy v Hodkovicích nad Mohelkou.⁵⁰⁶ V pokladniče na pomoc Okresní péči o mládež, umístěné pod vánočním stromem na turnovském Masarykově náměstí, se vybralo přes dva tisíce korun.⁵⁰⁷ Avšak dary vybrané před Vánoci a během nich nesouvisely jen s obdarováním uprchlíků, ale nýbrž i chudých měšťanů, kterým se dostalo zejména příspěvku na boty či přiděl uhlí.⁵⁰⁸ Všeobecná veřejná a asi největší sbírka *Národní pomoci* na podporu strádajících českých dětí se uskutečnila začátkem února roku 1939 a vybraný obnos přesahoval 100 tisíc korun. K této sbírce se mohli následně připojit podnikatelé, jejichž příspěvek měl činit 5% z hrubé tržby za období od 15. února do 15. března.⁵⁰⁹ Dne 15. března roku 1939 ukončil Ústav pro péči o uprchlíky veškeré veřejné finanční sbírky. Sbírký věcné pak měly pokračovat do konce roku v rámci „Babiččiny komory“.⁵¹⁰

Již od prosince 1938 panovala u veřejnosti přesycenost velkým množstvím sbírek ve prospěch uprchlíků. Rozčarování obyvatel a veřejných činitelů celého turnovského okresu lze usuzovat zejména z centrálního určování většiny donací. Okresní úřad resp. okresní pomocný výbor mohl ze sbírek konaných ve prospěch

⁵⁰³ Tamtéž, č. 49, 17. prosince 1938, „Sokolem turnovským organisovaná sbírka“.

⁵⁰⁴ *Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1938*, s. 628-629.

⁵⁰⁵ Tamtéž.

⁵⁰⁶ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000507, č.j. 36826/1938 ze dne 12.12.1938.

⁵⁰⁷ *Pojizerské listy*, ročník č. 54. č. 4, 13. ledna 1939 „Výsledek vánoční sbírky“.

⁵⁰⁸ Tamtéž, ročník 53., č. 52, 23. prosince 1938, „Podpora chudých“.

⁵⁰⁹ *Pojizerské listy*, ročník 54, č. 14, 17. února 1939, „Dosavadní výsledek sbírky národní pomoci.“

⁵¹⁰ SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000507, č.j. 10635/1939 ze dne 21.03.1939

uprchlíků použít částku 5.000,-Kč na nákup nutných potřeb pro uprchlíky v hromadných ubytovnách nebo pro rodiny rozptýlené po okresech a zbylé prostředky musel odeslat na jednotný účet. Věcné sbírky však mohly být ponechány v daném regionu. Turnovský okres podporoval před Vánoci 740 osob a pomocný výbor na popud dárců bezúspěšně žádal, aby veškeré příspěvky zůstaly v okrese pro „jejich“ uprchlíky. V průběhu roku 1939 se na Turnovsku konání veřejných sbírek omezilo. Pokud se pořádaly tak jen takové, které umožňovaly ponechat výtěžek místním. Obecní zastupitelstvo ve Žďárku přijalo dokonce usnesení, že nebude další sbírky konat a obtěžovat jimi své občany a deklarovalo, že o své lidi v nouzi se obec postará.⁵¹¹ V podobném duchu probíhala i velikonoční sbírka vajíček. Obce vybranou pomlázku rozdělily mezi své uprchlíky nebo chudé děti. Na některých místech se tato akce vůbec nekonala, a to včetně samotného města Turnov. Samo ministerstvo vnitra zakázalo františkánskému klášteru v Turnově pořádat sbírku na nové varhany v kostele sv. Františka z důvodu velkého zatížení veřejnosti akcemi pro humanitní a dobročinné účely.⁵¹²

9.5 Mezinárodní půjčka

V důsledku mnichovské dohody a nelehké pozice československého státu začala hned na počátku října 1938 diskuse o mezinárodní finanční pomoci. Urgentně se musely řešit problémy uprchlíků a hospodářská rekonstrukce státu. Velká Británie byla požádána o půjčku třicet milionů liber a Francie o pět miliard korun daru a pět miliard půjčky.⁵¹³ Zdlouhavá jednání o výši a způsobu použití se věnovala zejména problematice uprchlíků. Britská delegace požadovala hlavně garanci, že částka jimi poskytnutá nebude předmětem rasové či národnostní diskriminace. Dohoda nakonec dospěla k definici uprchlíků, kterých se poskytnuté prostředky týkaly. Jednalo se o osoby, které před 21. květnem 1938 žily na odtrženém území a nemohly optovat pro československé občanství. Dále osoby rakouské a německé národnosti, které do

⁵¹¹ Tamtéž, karton č. 000507, č.j. 1171/1939 ze dne 09.01.1939, č.j. 35078/1938 ze dne 20.12.1938 a č.j. 240/1939 ze dne 07.05.1939.

⁵¹² SOKA Semily, Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov, karton č. 000507, duben 1939.

⁵¹³ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 112.

Československa uprchly a nacházely se na území druhé republiky. Nakonec pak skupiny osob, na nichž se smluvní strany dohodly.⁵¹⁴ Asi pro třetinu utečenců představovala Praha či jiná města jen dočasné působiště a jejich cesty směřovaly především do britských dominií. K únoru 1939 evidovala britská vláda více než 5 500 uprchlíků z Česko-Slovenska, z čehož 1 500 tvořili Židé. Vlády se nakonec dohodly na finančním daru ve výši čtyři miliony liber, který měl sloužit na pokrytí výloh vlny uprchlíků, a dalších osm miliónů představovala půjčka na pomoc utečencům z odtržených území a na obnovu hospodářství. Francie na základě předchozích závazků s Československem z roku 1937 poskytla zhruba 700 milionů franků na pomoc lidem, kteří uprchnou na francouzské území. Vzhledem k březnovým událostem v roce 1939 vyčerpala republika jen část poskytnutých financí, a to přes tři miliony liber.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 127.

⁵¹⁵ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, s. 131.

10 Závěr

Ustavení samostatného československého státu se obyvatelé německé národnosti bránili hned po ukončení první světové války. Jejich reakcí na vyhlášení československé samostatnosti bylo vyhlášení čtyř samostatných oblastí. Právo na sebeurčení národů předpokládalo pro všechny národy bývalého Rakouska-Uherska možnost vlastního státu. V zájmu zachování hospodářské a historické integrity zemí Koruny české určily však mezinárodní smlouvy hranice státu ve prospěch československé ideje.

Československá vláda plně dodržovala a inkorporovala do právního řádu práva stanovená menšinovou smlouvou. Úředním jazykem se však stala čeština a slovenština, což vnímali Němci jako diskriminační krok. Po staletí byly němčina a čeština užívány ve styku s úřady společně, ale v důsledku této změny nemohla většina úředníků zůstat v zaměstnaneckém poměru, pokud neprokázali dostatečnou znalost jednoho z úředních jazyků. V souvislosti s touto změnou došlo k výměně administrativních pracovníků hlavně v pohraničních oblastech a tím tedy i k nárůstu Čechů, kteří se přistěhovali z vnitrozemí. Nicméně v oblastech s početnou menšinou zůstalo právo komunikace s úřady v jejich jazyce zachováno.

Prvotní nelibost německých obyvatel vůči československému státu se časem změnila. Německé politické strany vyvíjely aktivní politiku v Národním shromáždění. Jako nejvyspělejší ze zemí Rakouska-Uherska bylo Československo oproti poraženému Německu ekonomicky silné. Společenský a kulturní život Čech a Němců však dále plynul veskrze odděleně a oba národy se navzájem tolerovaly a respektovaly. Z německé strany se spíše jednalo o loajalitu než o přijetí československé kultury a tradic. Velký problém, který bránil sudetským Němcům plně participovat na veřejném životě, představovala organizace samosprávy. Zákon o župním zřízení vstoupil v účinnost pouze omezeně a vyšší územně právní celky fungovaly na bázi zemí - České, Slovenské, Moravskoslezské a Podkarpatské Rusi. Nedostatečná decentralizace státní správy, tak mohla být jedním z důvodů, jež umocnil v pohraničních oblastech pocit „méněcennosti“ v Československu.

Separatistické tendence sudetských Němců znovu oživila hospodářská krize. Depresi obyvatel využila ke svému vzestupu Sudetoněmecká strana. Díky cílené a agresivní agitační kampani získalo mnoho lidí dojem, že je to právě Československo,

keré může za špatné životní podmínky a sociální situaci v pohraničí, a že záměrně zvýhodňuje Čechy oproti Němcům. Po vyhraných parlamentních volbách v roce 1935 vstoupila strana do další fáze boje za práva sudetských Němců. Své příznivce podněcovala strana k nenávisti proti Čechům a Židům, kterou dané skupiny obyvatel pociťovaly ve všech sférách každodenního života. Psychický a fyzický nátlak byl však cílen i na demokraticky smýšlející Němce a obecně všechny, kteří nebyli členy SdP. Díky financím z říše šířila SdP informace o utlačovaných Němcích v Československu i v zahraničí a zejména ve Velké Británii vytvořila iluzi o popírání menšinových práv. V reakci na anšlus Rakouska se situace v pohraničí dál vyhrotila, neboť zfanatizovaní obyvatelé očekávali vysvobození z českého područí a chystali se na přijetí do německé říše. Po přijetí tzv. karlovarských požadavků se stalo násilí součástí každodenního života a docházelo k masovým bouřím ze strany sudetoněmeckého obyvatelstva, které v rámci práva na sebeurčení požadovalo plnou autonomii pohraničních oblastí. Československá vláda se snažila tyto excesy potlačit a udržovat bezpečí, čehož opět využila sudetoněmecká i říšská propaganda k poukázání na „utlačujícího“ suveréna.

Ačkoliv obě mobilizace armády vyvolaly respekt na mezinárodním poli a sehrály značnou psychologickou a morální roli v Československu, Velká Británie ani Francie nestály o ozbrojený konflikt a ve snaze odvrátit novou válku přistoupily k uzavření mnichovské dohody a obětovaly tak československé pohraničí Německu. I přesto, že oběma mocnostem muselo být z Hitlerových postojů více než zřejmé, že jde pouze o oddálení války, a že Sudety jsou pouze mezikrokem k jeho dalším územním požadavkům.

Rozsah území, který určovala mnichovská dohoda k záboru, se pod vlivem německých požadavků markantně zvětšil. Plebiscit, který dohoda „zaručovala“, a který se měl konat za dohledu mezinárodního výboru, nebyl v žádné oblasti uskutečněn. Výbor zastával pouze pasivní pozorovatelskou roli, neboť se nikdo neodvážil Hitlerovi oponovat a jen formálně schvaloval přání německé strany. Na základě jasně proněmeckého národnostního klíče se do obsazeného území dostaly i obce s většinovým českým obyvatelstvem a ani v druhé polovině října roku 1938 neexistovala jasně stanovená demarkační čára.

Vzhledem k napjaté česko-německé situaci a teroru ze strany přívrženců SdP odcházela do vnitrozemí první vlna uprchlíků již v květnu roku 1938. Jednalo se hlavně o movité obyvatele, kteří si mohli dovolit začít nový život jinde v republice, či vycestovat ze země. V průběhu září se počet uprchlíků začal rapidně zvyšovat a vrcholil v polovině října. Uprchlíctví nelze přičítat organizovanému vyhánění lidí z jejich domovů a nedocházelo k němu ani na základě právní normy.

Lidé prchali hlavně z obavy o své bezpečí, ze strachu z perzekuce z řad členů SdP a z vlasteneckých důvodů, neboť se nemohli smířit s faktem, že by se stali občany říše. K největší agresi docházelo ze strany sudetských Němců a členů Freikorps, kteří prakticky ihned po předání hranic říšskému vojsku cíleně pronásledovali české, židovské a demokraticky smýšlející obyvatelstvo. Zároveň začalo masové zatýkání, které se týkalo bývalých politických činitelů, členů Sokola, komunistické strany a hlavně německých sociálních demokratů. Například v Liberci však sloužilo vězení v prvních říjnových dnech, ještě před zábořem města, jako úkryt těchto skupin před mstou z řad sudetských Němců. Pozoruhodná je skutečnost, že oproti radikálním a násilným projevům sudetského obyvatelstva vůči Čechům bylo chování příslušníků wehrmachtu s ohledem na situaci korektní. Rozhodnutí opustit pohraničí záviselo hlavně na subjektivním uvážení jedince, ale z konkrétních příkladů lze rovněž vysledovat promyšlené a cílené vyhánění „spoluobčanů“. Až z pozdější říšské a župní zákonné úpravy soukromých a menšinových práv lze dovodit záměr k vysídlení české menšiny.

Nové občanské poměry řešila česko-německá smlouva o právu opce. Ta také zaručovala právo optovat a mít československé občanství i na říšském území či naopak. Počet lidí, kteří využili práva opce, lze z dostupných zdrojů jen odhadovat, neboť přesné statistiky neexistují. Zajímavou skutečností však je, že oficiální přihlášení se k češtví symbolizovalo veřejný nesouhlas s přičleněním k říši.

Realita života v říšské župě Sudety nakonec nebyla tak růžová, jak si Sudetští Němci představovali. Nepochybně pro ně mnichovská dohoda znamenala uznání jejich práva na sebeurčení a potvrdila jim, že historicky a kulturně patří území k Německu, nicméně po euforickém a oslavném říjnu si začínali uvědomovat, že být říšským příslušníkem není zas tak výhodné. V regionu skutečně došlo k obnovení mnoha

pracovních míst a nezaměstnanost se snížila, nicméně vlivem měnové reformy se životní a sociální podmínky nezlepšily a je nutné rovněž zmínit, že sudetské obyvatele vnímali ti říšští vždy jako podřadnější Němce.

V souvislosti se ztrátou území a se slovenskou iredentistickou tendencí řešila politická reprezentace Československa ústavně právní problémy ne zcela standardním způsobem. Mnohé změny, včetně rozdělení státu na volnou federaci Česko-Slovensko, proběhly v rozporu s ústavou z roku 1929. Republika proměnila svou demokratickou formu vlády a v souladu s prohlášením tzv. autoritativní demokracie byl kladen důraz na národní ideologii. Československo se tak přiblížilo zahraničnímu nacionalistickému a autoritářskému trendu vlád, který ve střední Evropě ve 30. letech dominoval. Vláda zaměřila svou mezinárodní politiku tak, aby navázala přátelské vztahy s Německem právě na úkor demokratického zřízení.

V reakci na zvýšení počtu obyvatel vznikla řada nařízení, která upravovala postavení uprchlíků v tzv. druhé republice. Zejména v oblasti pracovně právní, bytové a sociální politiky došlo k mnoha restriktivním opatřením, která omezovala přirozená práva občanů. Zajímavé je, že hraničním datem ve většině normativních úprav byl květen 1938 nikoliv září. Z popsané problematiky a na základě konkrétních událostí lze jasně vysledovat orientaci na češtví. Nový stát prakticky nepočítal s tím, že by pomáhal v rámci uprchlické politiky někomu jinému než Čechům. Fakt, že v tisících utíkali Židé a demokratičtí Němci, kteří byli v pohraničí ohroženi na životě, byl vnímán jako negativum a nebezpečí pro nový národní stát. Právě z bezpečnostních a xenofobních důvodů úřady tyto „ne Čechy“ vracely zpět na zabraná území, kde je pochopitelně ihned uvěznila či poslala do táborů. Mnoho uprchlíků se tedy z těchto důvodů skrývalo a nehlásilo se k registraci. Systém podpor v nezaměstnanosti, nové pracovní pozice, ubytování, stravování, charitativní pomoc, to vše se orientovalo spíše na Čechy, resp. situace Němců byla opět řešena odděleně a jinak.

Na konkrétním příkladu Turnovska lze demonstrovat a vystihnout jak územní změny, tak i praktický odraz normativních aktů a náladu a smýšlení obyvatel. Město Turnov se stalo nejbližším hraničním městem pro uprchlíky z Liberce, Jablonce nad Nisou, Frýdlantu a dalších menších měst a obcí na severu Čech. Proto jsem v práci zmínila i situaci v Liberci, neboť k sobě obě města měla vždy blízko a v rámci určování

zabraného území se řešilo, které konkrétní oblasti na Turnovsku případnou zahraničnímu Liberci. Zároveň bylo město Turnov a jeho okolí úzce spojeno s pohraničím ekonomicky, a to zemědělsky, i v souvislosti s lehkým průmyslem. O městě se záhy po zabrání pohraničí začalo mluvit jako o novém velkoměstě. Plánovala se jeho modernizace a tisk psal o nadějně ekonomické vizi. Je pravdou, že se do města přestěhovala většina úřadů a vybavení státních institucí z pohraničí, avšak myšlenku velkého Turnova živila hlavně propaganda, neboť dávala lidem naději a chtěla pozvednout jejich morálku, ale praktická realizace neměla šanci uspět. Reakce původních obyvatel na příliv tisíců lze vyhodnotit veskrze jako vstřícné. Našli se samozřejmě i tací, kteří chtěli na nouzi druhých vydělat, ale ve městě panovala obecně přátelská nálada. Mnohdy je s nárůstem počtu obyvatel spojován i nárůst kriminality, k takovému jevu však v daném období nedocházelo. Z uvedeného je zároveň zřejmé, že Turnovsko nebylo co do počtu uprchlíků zásadně postiženo. Celý soudní okrese Turnov i se zbytkovým soudním okresem Český Dub podporoval okolo 740 uprchlíků. Zaměstnanost se držela na slušné úrovni, a to díky přesídleným podnikům a pracovním příležitostem v zabraném území. Vedení okresu dokázalo navíc velice pružně a rychle na krizovou situaci zareagovat. V prvních říjnových dnech zajišťovali podporu i dobrovolníci a z výtěžku veřejných finančních a potravinových sbírek lze usuzovat značnou solidaritu obyvatelstva. Pozoruhodná je lokální evidence uprchlíků, kdy uvedení německé národnosti či židovského vyznání často stačilo k důvodu pro označení těchto lidí za neloajlní a k neudělení domovského práva. Pro mnohé uprchlíky představoval Turnov jen první záchytný bod v jejich další cestě, další ve městě zůstali hlavně z důvodu blízkosti k domovu a nezdá se, že by docházeli na území Sudet za prací.

Cílem práce bylo vytvořit komplexní přehled dějinných událostí roku 1938 a z historicky-právního pohledu vystihnout vývoj v severočeském pohraničí, který vyvrcholil stěhováním obyvatelstva do vnitrozemí. Jelikož problematika česko-německých vztahů výrazně souvisí již s rokem 1918, zvolila jsem jako výchozí bod pro zpracování tématu ustavení první republiky a ujasnění pojmu „Sudety“. Zaměřila jsem se na přesuny obyvatel bezprostředně po uzavření mnichovské dohody a na odraz celorepublikových změn v oblasti Turnovska. Retrospektivně psaná kronika města, ideologicky zaměřený tisk poznamenaný cenzurou a skutečnost, že se ze schůzí okresního zastupitelstva od prosince 1938 do dubna 1939 nezachoval žádný zápis, to

vše limitovalo zpracování tématu na regionální úrovni. Za nejrelevantnější materiál lze považovat presidiální spisy Okresního úřadu Turnov, ze kterých jsem čerpala primárně. K mému překvapení je archivní materiál, co do historicko-právního odvětví, relativně omezený. Je to ovšem dáno i tím, že v dané lokalitě fakticky nedošlo během období od září roku 1938 do března roku 1939 k výrazné krizové situaci. Nebýt pohraniční polohy Turnova a měst Liberce a Jablonce nad Nisou, která se stala součástí Sudet, nedělo by se v oblasti nic neobvyklého. Avšak díky obecnému historicko-právnímu přehledu dějinných událostí v kombinaci s podrobným popisem situace na Turnovsku si lze představit reálný odraz uprchlické problematiky i v jiných oblastech Česko-Slovenska.

11 Seznam použité literatury a pramenů

11.1 Monografie, odborné články, studie

1. BARTOŠ, Josef. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo*. Praha: Český svaz protifašistických bojovníků, 1986. 158 s.
2. BĚLINA, Pavel, et. al. *Dějiny zemí Koruny české II*. 1. vyd. Praha: Paseka, 1992. 309 s. ISBN 80-85192-30-6.
3. BENDA Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939, 1. Vyd. Praha: Karolinum, 2013*. 542 s. ISBN 978-80-246-2119-7.
4. BENEŠ, Zdeněk, et. al. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. 2. vyd. Praha: Gallery s.r.o., 2002. 304 s. ISBN 80-86010-60-0.
5. BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. vyd. 1. Praha: Academia, 2006. 846 s. ISBN 80-200-1440-3.
6. ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. 1. vyd. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. 264 s. ISBN 978-80-239-9161-7.
7. GEBHART, Jan a Jan, KUKLÍK . *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 315 s. ISBN 80-718-5626-6.
8. HELMICOVÁ, Šárka. *Sudetští Němci a Česká republika*. 1. vyd. Praha: Svaz českých bojovníků za svobodu, 2007, 79 s.
9. HOFFMANN, Camill. *Politický deník 1932-1939*. 1. vyd. Praha: Pražská edice, 2006. 239 s. ISBN 80-86239-10-1.
10. HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 546 s. ISBN 80-246-1007-8.
11. HRUŠKA, Emil. *Sudetoněmecké kapitoly*. 1.vyd. Praha: BMSS-START, spol. s. r. o., 2008, 269 s. ISBN 978-80-86140-49-0.
12. JESENSKÁ, Milena. *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 1997. 258 s. ISBN 80-7198-233-4.

13. KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl třetí, O přežití a o život (1936-1938)*. 1. vyd. Praha: Libri, 2003. 803 s. ISBN 80-7277-119-1.
14. KARPAŠ, Roman, et al. *Kniha o Liberci*. 1. vyd. Liberec: Dialog 1996, 664 s. ISBN 80-86761-13-4.
15. KNAP, Ladislav. *Historický přehled výsledků voleb do poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky: Liberecký kraj: 1920, 1925, 1929, 1935*. 1. vyd. Liberec: Český statistický úřad, krajský úřad Liberec, 2008. 211 s. ISBN 978-80-250.
16. Kol. autorů. *Komu sluší omluva: Češi a sudetští Němci*. 1. vyd. Praha: Erika, 1992. 227 s. ISBN 80-85612-02-X.
17. KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*. 1. vyd. Praha: Auditorium, 2011. ISBN 978-80-87284-18-6.
18. KURAL, Václav a kol. *"Sudety" pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Albis international, 2002. 547 s. ISBN 80-86067-66-1.
19. KURAL, Václav. *Češi, Němci a mnichovská křižovatka: (stručné čtení)*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2002. 197 s. ISBN 80-246-0360-8.
20. KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*. 2. vyd. Děčín: POLART, 2011. 195 s. ISBN 978-80-87286-11-1.
21. LACINA, Vlastislav, ed. a PÁTEK, Jaroslav, ed. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Sv. 3, Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1995. 219 s. ISBN 80-7184-051-3.
22. MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě; svazek 1*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2010. 154 s. ISBN 978-80-246-1718-3.
23. MALÝ, Karel, et. al. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vyd. Praha: Linde, 2004. 572 s. ISBN 80-7201-433-1.

24. *Menšiny a právo v České republice*. Editor René PETRÁŠ, editor Helena PETRŮV, editor Harald Christian SCHEU. Praha: Auditorium, 2009, 507 s. ISBN 978-80-87284-00-1.
25. MORELL, Sydney. *Viděl jsem ukřižování: Sudety 1938-1939*. 2. vyd. Brno: JOTA, 1995. 192 s. ISBN 80-85617-64-1.
26. NĚMEČEK, Jan, et al. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století: hledání východisek: [české křižovatky v evropských dějinách 1918-1938-1948-1968: 2. svazek*. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2010. 489 s. ISBN 978-80-7286-156-9.
27. NĚMEČEK, Jan. *Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004, 387 s. ISBN 80-246-0923-1.
28. NOVÝ, Petr. *Jablonecká bižuterie*. vyd. 1. Praha: Grada, 2008, 168 s. ISBN 978-80-247-2250-4.
29. OLIVOVÁ, Věra. *Zápas o Československo 1938*. 2. vyd. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1996. 74 s. ISBN 80-901733-7-3.
30. *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. dílu čtvrtého svazek první*. Praha: Ladislav Horáček-Paseka, 2001. 708 s. ISBN 80-7185-358-5.
31. POTOČNÝ, Miroslav - ONDŘEJ, Jan. *Mezinárodní právo veřejné: zvláštní část*. 6. vyd. Praha: C.H. Beck, 2011. 533 s. ISBN 978-80-7400-398-1.
32. RÁKOSNÍK, Jakub, TOMEŠ Igor a kol. *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*, 1. vyd. Praha: auditorium, 2012. 416 s. ISBN 978-80-87284-30-8.
33. RICHTER, Karel. *Sudety*. 1. vyd. Praha: Fajma, 1994. 199 s. ISBN 80-85374-22-6.
34. RICHTER, Karel. *Češi a Němci v zrcadle dějin. Svazek 2, [Květen 1938 - do dnešní doby]*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 1999. 301 s. ISBN 80-7268-055-2.
35. SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi*. 1. vyd. Praha: Academia, 1996. 464 s. ISBN 80-200-0577-3.

36. STEJSKAL, Jan – STEJSKAL, Jiří. *Drama 38: opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*. 1. vyd. Liberec: Knihy 555, 2003. 175 s. ISBN 80-86660-02-8.
37. *Studie o sudetoněmecké otázce*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. 231 s.
38. TOMÁŠEK, Dušan. *Deník druhé republiky*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1988. 241 s.
39. VONDROVSKÝ, Ivo. Hitlerovy návštěvy nejsevernějších Čech. *Děčínské vlastivědné zprávy*, 2001, č. XXXI, s. 33-34. ISSN 1212 – 6918.
40. WAGNEROVÁ, Alena. *Neodsunuté vzpomínky: česká zkušenost pohraničí*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2000. 241 s. ISBN 80-7260-045-1.
41. ZELENÝ, Karel. *Vyhnání Čechů z pohraničí 1938: Vzpomínky*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. ISBN 80-85864-16-9.
42. ZIMMERMANN, Volker a Petr, DVOŘÁČEK. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Argo, 2001, 577 s. ISBN 80-720-3390-5.

11.2 Elektronické zdroje

1. *CS Magazín*. URL: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/287-kalendarium/> [cit. 2012-11-11].
2. *Čtrnáct bodů prezidenta Wilsona*. URL: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/ctnact-bodu-prezidenta-wilsona-8-1-1918/> [cit. 2013-03-18].
3. *Dějiny slovenského práva*. URL: http://www.fetacik.estranky.sk/clanky/zakon-c_-64_1918-o-mimoriadnych--prechodnych-opatreniach-na-slovensku-a-institucia-ministerstva-s-plnou-mocou-pre-spravu-slove.html [cit 2013-03-13].
4. *Dějiny zemí Koruny české v datech* URL: <http://www.libri.cz/databaze/dejiny/text/t88.html> [cit. 2013-02-03].

5. *Historický přehled výsledků voleb do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky - Liberecký kraj.* URL: <https://www.czso.cz/csu/czso/e700348da5> [cit. 2015-11-28].
6. *Historie pomníku T. G. Masaryka - závěrečné pokračování.* URL: <http://www.hodkovicenm.cz/cs/informace-pro-turisty/umelecke-pamatky-hodkovic/historie-pomniku-t-g-masaryka-zaverecne-pokracovani.html> [cit. 2015-12-13].
7. *Křišťálová noc.* URL: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/34923-kristalova-noc-protizidovsky-pogrom-organizovany-statem/> [cit. 2013-03-13].
8. *Lord Runciman.* URL: <http://www.fronta.cz/dokument/lord-runciman-zprava-z-21-zari-1938> [cit. 2013-03-04].
9. *Mezinárodní vztahy.* URL: <http://dejiny.wz.cz/mezi/bitvy/vztahy/vztahy.html> [cit. 2013-03-03].
10. *Mnichovská dohoda.* URL: < <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/mnichovska-dohoda-29-9-1938/> > [cit 2013-03-20].
11. *Norimberské zákony.* URL: < http://www.holocaust.cz/cz2/history/events/nuremberg_laws > [cit. 2013-03-06].
12. *Osa Berlín-Řím-Tokio* URL: <http://policy.euweb.cz/print.php?id=31> [cit. 2012-12-11].
13. *Polská menšina na Těšínsku.* URL: <http://polskamensina.3nec.cz/2.htm> [cit. 2013-03-08].
14. *Prameny práva v nacistickém Německu* URL: < http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/TAUCHEN_Jaromir_1085_.pdf > [cit. 2013-03-12].
15. *Stráž obrany státu.* URL: <http://www.fronta.cz/straz-obrany-statu-1-dil-od-ustaveni-do-pocatku-roku-1938> [cit. 2013-03-04].

16. *Sudetoněmecká strana: Grundplanung O.A. z léta 1938* URL: <<http://www.fronta.cz/dokument/sudetonemecka-strana-grundplanung-1938>> [cit. 2013-03-05].
17. *Válka*. URL: <http://forum.valka.cz/topic/view/46761/Turnov> [20.05.2016].
18. *Vláda České republiky*. URL: <<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/>> [cit. 2013-03-15].
19. *Volby do národní poslancecké sněmovny národního shromáždění 1920-1935*. URL: <[http://csugeo.i server.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/2200610C15/\\$File/4219rr17.pdf](http://csugeo.i server.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/2200610C15/$File/4219rr17.pdf)> [cit. 2013-03-03].

11.3 Právní předpisy

1. Bekanntmachung des erlasses des Führer sund Reichkanzlers über die Verwaltung der Sudetendetschen Gebiete. In: Verordnungsblatt für die Sudetendeutschen Gebiete, Ausgegeben zu Berlin den 8. 10.1938, nr. 1. s 1.
2. Erlaß des Führers und Reichskanzlers über Erzählungswahlen zum Großdeutschen Reichstag in den Sudetendeutschen Gebieten. In: Verordnungsblatt für die Sudetendeutschen Gebiete, Ausgegeben zu Berlin den 14. 11.1938, nr. 15. s 145.
3. nařízení zemského prezidenta v Praze č. 220/1938 Sb., o hlášení osob, které se po 20. květnu 1938 přestěhovaly z československého státního území obsazeného říšskoněmeckým nebo polským vojskem.
4. opatření Stálého výboru č. 253/1938 Sb., o zániku mandátu některých členů Národního shromáždění.
5. opatření Stálého výboru č. 288/1938 Sb., o mimořádných opatřeních bytové péče.
6. opatření Stálého výboru č. 288/1938 Sb., o mimořádných opatřeních bytové péče

7. smlouva č. 300/1938 Sb., Smlouva mezi Česko-Slovenskou republikou a Německou říší o otázkách státního občanství a opce.
8. ústavní zákon č. 236/1920 Sb., o nabývání a pozbývání státního občanství a práva domovského v republice Československé.
9. ústavní zákon č. 299/1938 Sb., o autonomii Slovenskej krajiny
10. ústavní zákon č. 328/1938 Sb., o autonomii Podkarpatské Rusi
11. ústavní zákon č. 330/1938 Sb., o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací
12. vládní nařízení 17/1926 Sb., jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy.
13. vládní nařízení 188/1939 Sb., o kárných pracovních táborech.
14. vládní nařízení 228/1938 Sb., o mimořádných opatřeních bytové péče
15. vládní nařízení č. 219/1938 Sb., o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání.
16. vládní nařízení č. 223/1938 Sb., o pracovních útvarech.
17. vládní nařízení č. 224/1938 Sb., o úpravě zaměstnávání osob z území obsazených cizí mocí.
18. vládní nařízení č. 282/1938 Sb., ze dne 11.11.1938, jímž se doplňuje vládní nařízení 224/1938.
19. vládní nařízení č. 292/1938 Sb. jímž se zřizuje Ústav péče o uprchlíky.
20. vládní nařízení č. 347/1938 Sb., o dočasných omezeních v některých odvětvích podnikání.
21. vládní nařízení č. 379/1938 Sb. ze dne 21. prosince 1938 o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

22. vyhláška ministra vnitra č. 66/1928 Sb. o úlevách v pohraničním styku s Německem ze dne 27. dubna 1928.
23. zákon č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky.
24. zákon Národního výboru č. 11/1918 Sb. ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého.

11.4 Archivní prameny

1. Pamětní kniha města Turnova 1932 – 1939, 648 s.
2. Státní oblastní archiv v Litoměřicích (SOAk), Fond Archiv města Liberec, Kroniky města Liberce 1937-1940 (nezpracovaná část fondu).
3. Státní oblastní archiv v Litoměřicích (SOAk), Fond Okresní úřad Turnov, OÚ Turnov.
4. Státní oblastní archiv v Litoměřicích (SOAk), Pomůcka Okresní úřad Turnov, presidiální spisy, 2. díl, 1918-1945.

11.5 Periodický tisk

1. Ještědský Obzor 1938
2. Národní listy 1938
3. Pojizerské listy 1938, 1939
4. Reichenberger Zeitung 1938
5. Večerník Národních listů 1938

12 Resumé

This thesis describes the course of historical events in the Czechoslovakia in 1938, particularly in Turnov region. Its main focus is upon the period after the Munich Agreement signed in September of 1938 and upon population transfer from Sudetenland further to inland of the Czechoslovakia, especially into Turnov region.

The major theme of this thesis „ Displacement of population from Sudetenland after 1938 (considering Turnov area)“ is within the first part of this paper introduced in terms of its historical context. For that reason the foundation of the independent republic of Czechoslovakia in 1918 is mentioned, so as it is the term Sudetenland explained. Within this historical context the ethnic structure of population is described, being closely followed by minority group rights and their implementation during the early 1920s. Also, the course of the Great Depression during the 1930s and the constitution of the Sudeten German Party are delineated, since it illustrates the escalation of Czech – German relationships in Czechoslovakia of that time leading to the Munich Agreement. The key second part of this paper deals with socio-legal, geographical, and political changes in Czechoslovakia since the September 1938 and all of these aspects are employed upon the very particular example of Turnov town and its neighbourhood.

In connection with the Munich Agreement the purposive population expulsion was not pursued. But rather the highly tense Czech – German situation and Sudeten German Party adherents' terror led to the first immigrant wave further to inland already in May 1938 followed by civil servants, German democrats, Jews and others with the feeling of being endangered in September 1938, who also left Czech borderlands. In the context of population increase the issues of employment, refugeism, social security benefits, private fund-raising aid collections, housing policy and state repressive measures are addressed within the nationwide scale. At the same time, each above mentioned area is described from the point of Turnov region.

Based on archival source of information, the everyday life of people in Turnov is depicted in great detail. This enables us to gain a comprehensive image of the reaction to Munich Agreement and their situation. Considering the fact that Turnov was on economical and cultural level very closely tied to those towns that turned under German surveillance, for above Liberec and Jablonec nad Nisou – situation in both towns is

mentioned within this thesis. Following the example of town Liberec we are able to compare life of people at the state borders, for the state borderline between Liberec and Turnov region is unclear and everyday contact among their citizens is maintained. One-sided approach of Czechoslovakia towards refugees with giving preference to Czech people was applied to a considerable extent. The Czechoslovakian state and partially even its citizen delienated unfavourably towards the Germans and the Jews. This is closely linked to the state support of nationalism which caused sending back pro-democratic minded Germans to German territory where they were persecuted, imprisoned or put into concentration camps. On the other hand, it is possible to ascertain that the state administration response to the crisis and area decrease was swift, flexible and the required social assistance worked equally for all refugees without taking into account their religious or ethnic differences.

13 Abstrakt

Práce řeší problematiku vysídlení obyvatel ze Sudet v roce 1938 z historicko-právního úhlu pohledu. Přes ustavení Československé republiky v roce 1938 a vymezení pojmu “Sudety” se zaměřuje na přesuny obyvatelstva po uzavření mnichovské dohody. Následně se věnuje oblasti Turnovska a městu Turnov, které se stalo v roce 1938 největším příhraničním městem na severu Čech.

Od obecného dějinného průřezu se práce soustředí na sociálně právní změny v tzv. druhé republice a zároveň na aplikaci těchto norem v konkrétním regionu.

Komparována jsou menšinová práva, život sudetských Němců v Československu a následně jejich život v tzv. Sudetengau a naopak menšinová práva Čechů v Německu v roce 1938. Zejména je řešena otázka přístupu vlády a obyvatel vůči uprchlíkům ze Sudet, kteří utíkali do vnitrozemí před nacistickým Německem. Jsou zmíněny tzv. uprchlické vlny a konkretizace skupin, které se ze Sudet stěhovaly. Změny v oblasti zaměstnanosti, podpory nezaměstnaných, bytové politiky a charitativní péče jsou vysvětleny z obecné roviny a jejich aplikace popsána na konkrétním příkladu města Turnov a jeho okolí.

The thesis discusses historical and legal aspects of the 1938 Sudeten populace displacement. It scopes over the establishment of the Czechoslovak Republic in 1938 to delimitation of the term „Sudeten“ and focuses on populace movements in the Turnov area and the town of Turnov, which became the largest border town in the north Bohemia.

After a brief historical overview, the focus is given to social and legal shifts in the so-called Second Republic and the application of these new norms in a specific geographic region.

Minority rights and living conditions of Sudeten Germans in Czechoslovakia and later in Sudetengau are compared and contrasted with minority rights granted to Czechs in Germany after 1938. A particular attention is given to the attitudes of the government and locals towards the migrants from Sudeten fleeing from Nazi Germany.

There is a description of refugee waves, concretization of groups that were leaving Sudeten regions.

The changes in the areas of employment, unemployment support, housing policy and charity are exposed in general and their later application illustrated by the case of Turnov and its surroundings.

14 Přílohy

14.1 Seznam příloh

Příloha 1 – Karlovarské požadavky

Příloha 2 – Text mnichovské dohody

Příloha 3 – mapa prvních čtyř pásem

Příloha 4 - celkové územní ztráty Československa v roce 1938

Příloha 5 – žádosti o převoz věcí movitých

Příloha 6 - tabulka se statistikou uprchlíků

Příloha 7 – prohlášení uprchlíků

Příloha 8 – dotaz ohledně opčního práva a státní příslušnosti

Příloha 9 – seznam osob německé národnosti navržených k výměně

Příloha 10 – volební lístek pro Čechy ve volbách do říšského sněmu

Příloha 11 – hořící synagoga v Liberci

Příloha 1

Karlovarské požadavky⁵¹⁶

1. úplná rovnoprávnost Němců s Čechy
2. uznání německé národní skupiny za právnickou osobu
3. přesné ohraničení německého území v ČSR
4. plnou národní samosprávu tohoto území
5. zákonnou ochranu Němců žijících mimo toto území
6. odčinění hospodářských a národněpolitických křivd způsobených Němcům od roku 1918
7. výhradní jmenování německých státních a veřejných zaměstnanců na německém území
8. plnou svobodu přiznání se k německému národu a německému světovému názoru

Příloha 2

Mnichovská dohoda⁵¹⁷

Německo, Spojené království, Francie a Itálie, vzhledem k dohodě, které již bylo dosaženo ve věci odstoupení území Sudet Německu, ujednali následující podmínky uvedeného odstoupení a opatření z něj vyplývajících, a touto dohodou se zavazují k učinění opatření nezbytných k jejímu naplnění:

(1) Vyklizení začne 1. října

⁵¹⁶ *Lord Runciman*: URL: <http://www.fronta.cz/dokument/lord-runciman-zprava-z-21-zari-1938> [cit. 2013-03-04].

⁵¹⁷ *Mnichovská dohoda*. URL: < <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/mnichovska-dohoda-29-9-1938/>> [cit 2013-03-20].

(2) Spojeného království, Francie a Itálie se shodly, že vyklizení území bude dokončeno do 10. října, aniž by byla zničena jakákoli zařízení, která se na území nacházejí, a že Československá vláda bude odpovídat za provedení vyklizení bez poškození uvedených zařízení

(3) Podrobnosti vyklizení budou stanoveny mezinárodní komisí složenou ze zástupců Německa, Spojeného království, Francie, Itálie a Československa

(4) Obsazování převážně německého území německými jednotkami začne 1. října. Čtyři oblasti vyznačené na připojené mapě budou obsazovány německými vojsky následovně: Území označené číslem I 1. a 2. října; území označené číslem II 2. a 3. října; území označené číslem III 3., 4. a 5. října; území označené číslem IV 6. a 7. října. Zbývající území převážně německého charakteru bude neprodleně zjištěno výše uvedenou mezinárodní komisí a bude obsazeno německými jednotkami do 10. října

(5) Mezinárodní komise uvedena v odstavci 3 určí oblasti, ve kterých se bude konat plebiscit. Tyto oblasti budou do zjištění jeho výsledků obsazeny mezinárodními jednotkami. Stejná komise stanoví způsob, jakým se hlasování bude konat, vycházejíc ze Saarského plebiscitu. Komise také stanoví datum jeho konání, ne pozdější než konec listopadu

(6) O konečné podobě hranic rozhodne mezinárodní komise. Tato komise bude také oprávněna doporučit čtyřem mocnostem, Německu, Spojenému království, Francii a Itálii v určitých výjimečných případech menší úpravy v přísně etnograficky určených oblastech, které mají být připojeny bez plebiscitu

(7) V oblastech připadajících Německu bude zaručena možnost příchodu a odchodu, které bude moci být využíváno v šesti měsících od data podepsání této dohody. Německo-Československá komise bude určovat podrobnosti této možnosti, berouc ohledy na ulehčení otázek přemísťování obyvatelstva a usazování vyvstávajících z

uvedeného odevzdání území

(8) Československá vláda ve lhůtě čtyř týdnů po podepsání této dohody propustí ze svých vojenských a policejních sil jakéhokoli sudetského Němce, který si to bude přát, a Československá vláda ve stejné lhůtě propustí sudetoněmecké vězně, kteří si odpykávají trest za politické zločiny

Mnichov, 29. září 1938

ADOLF HITLER, NEVILLE CHAMBERLAIN, EDUARD DALADIER, BENITO MUSSOLINI

Dodatek č. 1

Vláda Jeho Veličenstva ve Spojeném království a francouzská vláda podepsaly výše uvedenou dohodu na základě toho, že dodrží záruku, obsaženou v 6. odstavci anglo-francouzských nabídek z 19. září, vztahujících se k mezinárodní garanci hranic Československa proti nevyprovokovanému napadení. Jakmile bude upravena otázka polských a maďarských menšin, dají Německo a Itálie Československu své záruky

Dodatek č. 2 – Prohlášení

Hlavy vlád čtyř mocností prohlašují, že problémy polských a maďarských menšin v Československu, nebudou-li vyřešeny do tří měsíců dohodou mezi příslušnými vládami, se stanou předmětem dalšího setkání hlav čtyř mocností zde přítomných

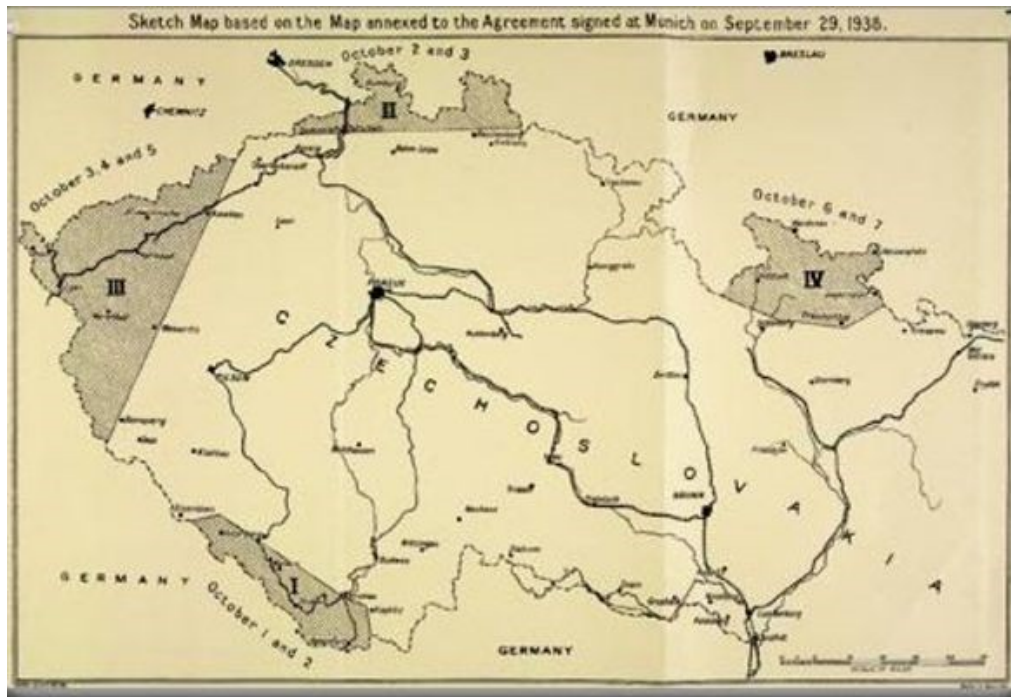
Dodatek č. 3 - Dodatečné prohlášení

Všechny otázky, které mohou vyvstat z předání území budou zařazeny na program jednání mezinárodní komise

Mnichov, 29. září 1938

ADOLF HITLER, NEVILLE CHAMBERLAIN, EDUARD DALADIER, BENITO MUSSOLINI

Příloha 3

Mapa prvního až čtvrtého pásma přiložená k mnichovské dohodě.⁵¹⁸

⁵¹⁸ *Osudové okamžiky: první pásmo* URL: < <http://www.halonoviny.cz/articles/view/526808> > [cit. 2013-03-20].

Příloha 4

Znázornění územního zaboru ve prospěch Německa, Polska a Maďarska.⁵¹⁹

⁵¹⁹ *Nacistická okupace Československé republiky* URL: <http://www.kpufo.cz/oblasti/ota/zno/uvod.htm> [cit 2013-03-20].

Příloha 5

Žádosti o převoz stěhovacích svršků a žádost o svolení převezení nábytku.⁵²⁰

SERIE III.

ŽÁDOST O PŘEVOZ STĚHOVACÍCH SVRŠKŮ ve státní akci stěhovací.

Žádost jest osvobozena od kolokového
podle vládního nařízení ze dne 22. XII.
1938 č. 367 Sb. z. a n.

Okresnímu úřadu
Policejnímu ředitelství
v Turnově.

Jméno a příjmení stěhovaného: Josef Čech
Dosavadní zaměstnání (povolání): krejčí
Dřívější bytová adresa: Nové Město p.Smrkem., Klingerova ul.8.
Nynější zaměstnání (povolání): krejčí
Nynější bytová adresa: Paceřice čp.98 okres Turnov.
který stěhuje bytové zařízení a svršky vlastní domácnosti z obce Nové Město p.Smrkem.
nejbližší železniční stanice tamtéž do obce Paceřice čp.98.
nejbližší železniční stanice Sychrov
drahou: ze stanice odesílací: Nové Město p.Smrkem.

640

Žádám za svolení k odtěhování
nábytku z Liberce z domu čp. 6
v Žitavské třídě.

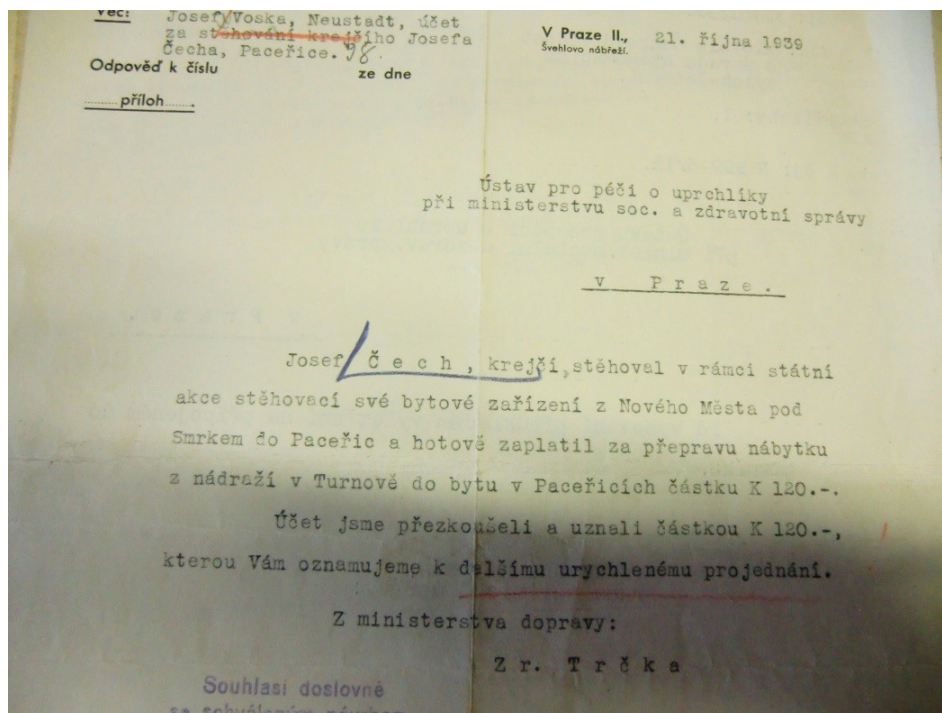
Bydlím již od 9. ledna 1933 v Turnově, a to nyní od
15. listopadu 1938 v domě čp. 640 v Přemyslově třídě.

Můj synovec JUDr. Pavel Neustadtel platil nájemné z
bytu v domě čp. 6 v Žitavské třídě v Liberci, v němž bylo uložen
nábytek, který jsem sdělila po svých rodiších. Občas jsem do
tohoto bytu zajížděla.

Žádám o svolení k převezení tohoto nábytku z Liberce
do Turnova.

Jde o tento nábytek:

⁵²⁰ SOKA, Inventář OÚř Turnov 1939-1945-1941, VIII 19/5-145, 19a/2-5.

Příloha 6

Statistika o počtech uprchlíků k únoru roku 1939.⁵²¹

Datum	Počet uprchlíků
27. září 1938	24 359
1. října 1938	28 137
20. října 1938	27 519
1. listopadu 1938	82 009
1. prosince 1938	145 903
1. ledna 1939	150 882
1. února 1939	162 947

⁵²¹ KURAL, Václav a kol. "Sudety" pod hákovým křížem, s. 60.

II. Jaké zařízení - srršky - /nábytek a pod./ jste přivezl/a sebou z obsazeného území?
 Nábytkové zařízení do jedné místnosti, prádla, peřiny a šatstva.

III. Z jakého důvodu jste opustil/a/ orvalé bydliště v obsazeném území? Uveďte podrobné důvody. Jmenujte případné svědky, kteří by mohli vaše potvrditi a uveďte jejich bydliště, pokud jest Vám známo:
 Byl vejitelem národní gardy v Čiškevicích nár.garda č.24. města Jablence. Po celou dobu neb. ~~byl~~ Kenal službu a v kraji když šel domu již na něj čekali ordneři tak že byl nuceněj přemouti, neb z Jablence n/N. z národního domu odvážel zbraně.

IV. Z jakých prostředků jste v nynějším bydlišti živ/a/? /vnos zaměstnání, finanční prostředky - hotovost, nemovitý majetek a pod./:
 Je odkázán na podporu pro uprchlíky, žádného majetku nem.
 V zabraném území má podíl jeho manželka na denku 30.000 Kč.
 Jinak jsem úpln ě nezajetný.

Příloha 8

Dotaz ohledně státního území a opčního práva.⁵²³

OKRESNÍ ÚŘAD V
 TURNOVĚ.

FRANT. MOC, VEJKMÍSTR Č.S.D. PROSÍ O
 VYŠETŘENÍ NA KTERÉM STÁTNÍM ÚZEMÍ LEŽÍ
 DŮM ČP. 22 V OBCI VÁPNO, BÝVALÝ SOUDNÍ OKRES
 ČESKÝ DUB. V OBCI VÁPNO MÁM DOMOVSKÉ PRÁVO.
 JEŽTO OBCÍ VÁPNO JDOU STÁTNÍ HRANICE, JEDNÁ SE
 MI O ZJIŠTĚNÍ ZDA MĚ DOMOVSKÉ PRÁVO V OBCI
 VÁPNO NADÁLE TRVÁ. DOUFÁM, ŽE OKRESNÍ ÚŘAD
 V TURNOVĚ MĚ PROSBĚ LASKAVĚ VYHOVÍ, JEDNÁ SE MI
 O OPČNÍ PRÁVO.

FRANT. MOC, VEJKMÍSTR
 KRÁLUPY
 ZBOROVSKÝ

⁵²³ SOKA, Fond Okresního úřadu Turnov, OÚ Turnov karton č. 000339.

Příloha 9

Seznam říšskoněmeckých státních příslušníků navržených k výměně.⁵²⁴

Ministerstvu vnitra,
v Praze.

K tamnímu výnosu ze dne 14.XII.1938 čj.94.840/1938 -7 předkládám seznam říšskoněmeckých státních příslušníků německé národnosti, které navrhuji k výměně podle §u 2 zákona č.300/1938 Sb.z.a nař. jako dodatek k zdejšímu čj.2423/1939 ze dne 20.I.1939.

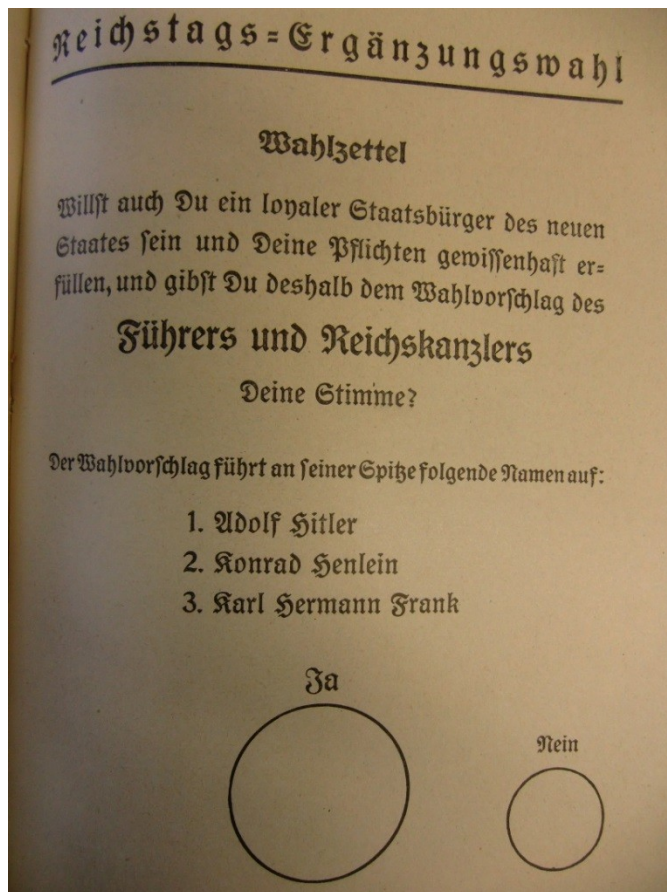
K jednotlivým vyšetřovacím archům uvádím:

- 1.Marta Appelová, z obavy by nepřišla o pensí po svém manželu stát.lékař, česky vůbec neumí.
- 2.Josef Barth, mohl by zabíratí místo zdejších osobám.
- 3.Vilemína Blaschkeová, " " " "
- 4.Edvín Scholze, mohl by zde zabíratí místo zdejších osobám a jest nespolehlivý.
- 5.Augusta Breitkopfová, zabírá místo zdejších osobám
- 6.Alois Dorschner, " " " "
- 7!J.Johan Dorschner, " " " "
- 8.Olga Peixová, " " " "
- 9.Otto Fleischer, mohl by zabíratí místo zdejších osobám.
- 10.Jan Fleischmann, zabírá místo zdejších osobám.
- 11.Karel Fischer, bydlí v pohraničí a není naprosto spolehlivý, /žid./
- 12.Valter Gans, mohl by zde zabíratí místo zdejších osobám.
- 13.Jana Gartenzaunová, může se vrátiti do Sudet /židovského původu/
- 14.Otto Gartenzaun, mohl by zde zabíratí místo zdejších osobám.
- 15.Gustav Heinzel, zabírá místo zdejších osobám.
- 16.Reinhold Häckel, " " " " a není naprosto spolehlivý
- 17.Bedřich Händel, mohl by zde mohl zabíratí místo zdejších osobám

⁵²⁴ SOKA, Fond Okresního úřadu Turnov, OÚ Turnov karton č. 000403, č.j. 6215/1939.

Příloha 10

Volební lístek pro Čechy při volbách do říšského sněmu.⁵²⁵

⁵²⁵ SOKA, Fond Archiv města Liberec, Kroniky města Liberce 1937-1940 (nezpracovaná část fondu).

Příloha 11

Vypálení liberecké synagogy za tzv. křišťálové noci.⁵²⁶

⁵²⁶ *Křišťálová noc. Hruza, která se zaryla i do srdce Liberce.* URL: <http://liberecky.denik.cz/zpravy_region/kristalova-noc-hruza-ktera-se-zaryla-i-do-srdce-liberce-20121110.html> [cit. 2013-03-20].

Klíčová slova

Sudety

rok 1938

uprchlíci

Key words

Sudetenland

year 1938

migrants